

1. sep 1984

EKONOMICKÝ ČASOPIS

32 | 1984 | 9

8.— Kčs

Z OBSAHU

HALUŠKA, Ivan: Obrat k intenzifikácii a dialektika spôsobu výroby a spôsobu života — SVANTNEROVÁ, Jiřina: Niektoré metodologické otázky efektívnosti— ŽIŽKOVA, Jāna: Konfrontace využívaní vzdělání s požadavky efektívniho rozvoje národního hospodářství — ANDRÁŠIK, Ladislav: Dilema apriórnej racionálnosti a historiografického pozitivizmu vo filozofii a histórii buržoáznej ekonomickej vedy — BENCO, Jozef: Miesto služieb v socialistickej spoločnosti — FUSKO, Zoltán: Rozvoj pracovnej aktivity z hľadiska organizácie práce — Recenzie — Z novej ekonomickej literatúry — Správy — Bibliografia

Ekon. Čas., 32, 1984, č. 9, s. 769-864

Čas. 1984 9

13392

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Časopis pre marxisticko-leninskú ekonomickú teóriu

Ekonomický časopis prináša state a diskusné príspevky z oblasti marxistickej politickej ekonómie, plánovitého riadenia a rozvoja socialistického národného hospodárstva, teórie hospodárskej politiky, financií, ekonomiky priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných úsekových ekonomík. Venuje pozornosť otázkam medzinárodnej socialistickej integrácie, vedecko-technickej revolúcie a využívaniu ekonomicko-matematických metód. Zaoberá sa aj ekonomikou kapitalistických a rozvojových krajín a kritikou buržoázných ekonomických teórií. Prináša recenzie teoretických prác, správy z vedeckého života a bibliografiu.

Ekonomický časopis печатает статьи и дискуссии из области марксистской политической экономики, планового управления и развития социалистического народного хозяйства, теории экономической политики, финансов, экономики промышленности, сельского хозяйства и других отраслевых экономик. Он уделяет внимание вопросам международной социалистической интеграции, научно-технической революции и использованию экономико-математических методов. Занимается также и экономикой капиталистических и развивающихся стран равно как и критикой буржуазных экономических теорий. В журнале публикуются рецензии теоретических работ, новости из научной жизни и библиография.

Ekonomický časopis brings articles and discussion on marxist political economy, planned management and development of the socialist national economy, theory of the economic policy, finances, industrial economics, agricultural economics and other branch economics. It gives attention to the questions of the international socialist integration, scientific and technological revolution and applying of the economic-mathematical methods. It also deals with the economic problems of the capitalist and developing countries and with the critics of the bourgeois economic theories as well. It brings reviews of theoretical publications, news about the scientific life and bibliography.

Hlavný redaktor Ivan Okáli
Výkonný redaktor Jozef Markuš
Redaktorka Katarína Rybanská
Tajomníčka redakcie Naďa Proksová

Redakčná rada: Ladislav Andrášik, Ivan Figura, Vladislav Garaj, Pavel Hoffmann, Filip Hronský, Michal Hronský, Jan Iša, František Jarušek, Miloslav Jirges, Milan Kadaj, Ján Kúkeľ, Adam Laščiak, Vladimír Mikuláš, Jan Pívvara, Pavel Rapoš, Štefan Samson, Eduard Šarmír, Milan Šikula, Ladislav Unčovský, Ján Zervan.

Adresa redakcie: ul. Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava, telefón 335761-5.

Číslo bolo redakčne spracované v máji 1984.

OBSAH

State

HALUŠKA, Ivan: Obrat k intenzifikácii a dialektika spôsobu výroby a spôsobu života	772
SVANTNEROVA, Jiřina: Niektoré metodologické otázky efektívnosti - - - -	787
ŽIŽKOVÁ, Jana: Konfrontace využívání vzdělání s požadavky efektivního rozvoje národního hospodářství - - - - -	798
ANDRÁŠIK, Ladislav: Dilema apriórnej racionálnosti a historiografického pozitivizmu vo filozofii a histórii buržoáznej ekonomickej vedy - - - - -	809

Diskusia

BENČO, Jozef: Miesto služieb v socialistickej spoločnosti - - - - -	824
---	-----

Konzultácie

FUSKO, Zoltán: Rozvoj pracovnej aktivity z hľadiska organizácie práce - -	834
---	-----

Recenzie

GROHMANN, S.: Chozrasčot v etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti - J. Přívara - - - - -	845
HLAVATÁ, I.: Menová analýza - E. Kohútiková - - - - -	847
Dve štúdie „o úniku mozgov“: Towards an Integrated Approach to International Skill Exchange: Proposals for Policy and Action on Reverse Transfer of Technology; ŠLEPAKOV, A. N. - SMIRNOVA, L. A.: SŠA - „pochiščeniye umov“ v prošlom i nastojaščem - D. Šíbl	850

Z novej ekonomickej literatúry

RAPOŠ, P. a kol.: Nové javy a protirečenia súčasného kapitalizmu - L. Jakešová	853
TOMS, M.: Efektívnosť a intenzifikácia výroby - L. Mikuš - - - - -	854
LÉROVÁ, I.: Úloha bydlení v sociálne ekonomickom rozvoji - M. Švaralová	855
POLŠIKOV, P. I. i koll.: Razvivajuščiesja strany v mirovom chozjaistve - E. Beňová	856
VETROVA, N. S.: Amerikancy pod bremenem nalogov - E. Tormová - - -	857

Správy

Životné jubileum Milana Kodaja (E. Šarmír) - - - - -	859
Vedecký seminár o otázkach väzieb medzi socialisticou ekonomicou integráciou a vedecko-technickou revolúciou (J. Filip) - - - - -	860

Bibliografia - - - - -

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

ГАЛУШКА, Иван: Поворот к интенсификации и диалектика способа производства и образа жизни — — — — —	772
ШВАНТНЕРОВА, Йиржина: Некоторые методологические вопросы эффективности — — — — —	787
ЖИЖКОВА, Яна: Конфронтация использования образования с требованиями эффективного развития народного хозяйства — — — — —	798
АНДРАШИК, Ладислав: Дилемма априорной рациональности и историографического позитивизма в философии и истории буржуазной экономической науки — — — — —	809

Дискуссия

БЕНЧО, Йозеф: Место услуг в социалистическом обществе — — — — —	824
---	-----

Консультации

ФУСКО, Золтан: Развитие трудовой активности с точки зрения организации труда — — — — —	834
--	-----

Рецензии

ГРОМАН, С.: Хозрасчет на этапе строительства развитого социалистического общества — Й. Прживара — — — — —	845
ГЛАВАТА, И.: Валютный анализ — Е. Кагутикова — — — — —	847
Две студии по „похищении умов“: Интегрированный подход к международному обмену квалифицированной рабочей силой: предложения для деятельности и политике по взаимобмене технологией; ШЛЕПАКОВ, А. Н. — СМИРНОВА, Л. А.: США — „похищение умов“ в прошлом и настоящем — Д. Шибл — — — — —	850

Новая экономическая литература

РАПОШ, П. и колл.: Новые явления и противоречия современного капитализма — Л. Якешова — — — — —	853
ТОМС, М.: Эффективность и интенсификация производства — Л. Микунш — — — — —	854
ЛЕРОВА, И.: Роль бытовых условий в социально-экономическом развитии — М. Шваралова — — — — —	885
ПОЛЬШИКОВ П. И. и колл.: Развивающиеся страны в мировом хозяйстве — Е. Беньова — — — — —	856
ВЕТРОВА, Н. С.: Американцы под бременем налогов — Э. Тормова — — — — —	857

Научная жизнь

Юбилей Милана Кодая (Э. Шармир) — — — — —	859
Научный семинар по вопросам взаимосвязей между социалистической экономической интеграцией и научно-технической революцией (Й. Филип) — — — — —	860
Библиография — — — — —	862

CONTENTS

Articles

HALUŠKA, Ivan: The Turning to Intensification and Dialectics of Way of Production and Way of Life — — — — —	772
ŠVANTNEROVÁ, Jiřina: Some Methodological Questions about the Efficiency — — — — —	787

ŽIŽKOVÁ, Jana: Confrontation of Education's Application with the Requirements of an Effective Development of National Economy — — — — —	798
ANDRÁŠIK, Ladislav: The Dilemma of the Apriori Rationality and Historiographical Positivism in Philosophy and History of the Bourgeois Economic Science — — —	809

Discussion

BENČO, Jozef: The Position of Services in Socialist Society — — — — —	824
---	-----

Consultations

FUSKO, Zoltán: The Development of Work Activity by the Point of View of Organisation of Work — — — — —	834
--	-----

Book Reviews

GROHMANN, S.: Khosraschot in the Stage of Building the Developed Socialist Society — J. Přívara — — — — —	845
HLAVATÁ, I.: Analysis of Currency — E. Kohútiková — — — — —	847
Two Books about „the Skill Exchange“: Towards an Integrated Approach to International Skill Exchange: Proposals for Policy and Action on Reverse Transfer of Technology; ŠLEPAKOV, A. N. — SMIRNOVA, L. A.: USA — "Skill Exchange" in the Past and in the Present — D. Šíbl — —	850

New Economic Literature

RAPOŠ, P. and Coll.: New Appearances and Contradictions in Capitalism of Today — L. Jakešová — — — — —	853
TOMS, M.: Efficiency and Intensification of Production — L. Mikuš — — — — —	854
LÉROVÁ, I.: The Role of Habitation in Socio-Economic Development — M. Švaralová — — — — —	855
POLŠIKOV, P. I. and Coll.: Developing Countries in the World Economy — E. Beňová — — — — —	856
VETROVA, N. S.: The American People under Burden of Taxes — E. Tormová — — — — —	857

Reports

Jubilee of Milan Kodaj (E. Šarmír) — — — — —	859
Scientific Seminar about the Questions of Connections Between Socialist Economic Integration and Scientific and Technological Revolution (J. Filip) — — — — —	860

Bibliography — — — — —	862
------------------------	-----

Obrat k intenzifikácii a dialektika spôsobu výroby a spôsobu života

HALUŠKA, Ivan

Kľúčovými momentmi charakterizujúcimi príslušnú etapu rozvoja spoločnosti, teda i rozvoja socialistickej spoločnosti, je spôsob výroby a spôsob života.

Z pohľadu formovania cieľov i zdokonaľovania ostatných súčastí procesu riadenia spoločnosti vyvstáva otázka, aký je vzájomný vzťah, čo je prvotné a čo je odvodené, ako určiť hlavný článok dynamizujúci spoločenský rozvoj, spolupôsobiaci pri všestrannom socialistickej rozvoji osobnosti človeka.

Stupeň rozvoja osobnosti človeka je determinovaný úrovňou rozvoja socialistickej výroby, ktorý vytvára základné predpoklady existencie i rozvoja osobnosti, a súčasne je aj charakteristickým znakom stupňa rozvoja socialistickej výroby a života, v ktorom sa konkrétna osobnosť rozvíja. Pritom stupeň rozvoja osobnosti človeka, najmä stupeň rozvoja jeho vedomia (ale aj ostatných stránok osobnosti) si určitý spôsob výroby a spôsob života nielen vyžaduje, ale i určitú úroveň rozvoja, predovšetkým dynamiku výroby a spôsobu života, umožňuje. Preto možno povedať, že pre charakteristiku úrovne rozvoja spoločnosti, ale aj miery rozvoja osobnosti ľudí, členov tejto spoločnosti, má mimoriadny význam úroveň rozvoja socialistickej výroby, celková úroveň rozvoja socialistickej výroby a života, ako aj kvalita ich dialektickej väzby.

Rozvoj výroby¹ je určený objektívnym procesom rozvoja vý-

¹ V odbornej literatúre sa častejšie používa pojem *typ socialistickej rozšírenej reprodukcie*, ktorý síce zahŕňa reprodukciu spoločenských výrobných fondov, pracovných síl, rast produktu i rozvoj výrobných vzťahov, no nedostatočne vystihuje dialektickú jednotu jednotlivých súčastí. Aby sme výstižnejšie vyjadrili charakter a spôsob spojenia pracovnej sily s výrobnými prostriedkami, ale najmä vzájomnú väzbu rozvoja výrobných síl a rozvoja výrobných vzťahov, komplexný spôsob získavania materiálneho bohatstva pre výrobnú i osobnú spotrebu, používame pojem *spôsob výroby* (výrobný spôsob).

robných síl spoločnosti, zákonitosťou súladu výrobných síl a výrobných vzťahov pri plnom rešpektovaní dialektiky vzťahu výrobných síl a výrobných vzťahov.

Pritom rozvoj socialistického spôsobu výroby nemožno chápať ako automatické zdokonaľovanie výrobných vzťahov podľa dynamiky rozvoja výrobných síl. Takéto nesprávne chápanie vedie neraz k podceňovaniu potreby rozvoja výrobných vzťahov, čo môže spôsobiť, že nedostačujúca úroveň rozvoja niektorých výrobných vzťahov v určitej etape sa stane brzdiacim faktorom výrobných síl, de facto brzdiacim faktorom rozvoja spoločnosti ako takej.

Spôsob života predstavuje v podstate konkrétny historický typ reprodukcie života, spôsob životnej činnosti ľudí v spoločnosti. Zahŕňa najrôznejšie formy tejto životnej činnosti človeka, prácu, teda činnosť, v ktorej človek vytvára hodnoty, a samozrejme aj vzťahy, ktoré v tejto činnosti vznikajú, ako aj spôsoby a formy využívania vytvorených hodnôt. S tým súvisia normy a pravidlá konania spojené so životom v rodine, so životom v mimopracovných i pracovných kolektívoch, v spôsobe účasti na spoločenskom a politickom živote, s účasťou na riadení spoločnosti, aj formy všestranného rozvoja osobnosti človeka. Vo svojej podstate je spôsob života prejavom stupňa rozvoja spoločenských síl a spoločenských vzťahov, stupňa ich dialektickej jednoty.

Z takto stručne vymedzeného obsahu pojmu spôsob života je zrejmé, že výrazný vplyv na jeho formovanie má spôsob výroby. V tejto súvislosti už K. Marx a F. Engels napísali, že: „Na tento spôsob výroby nemožno hľadiť len z tej stránky, že je reprodukciou fyzickej existencie indivíduí. Je to skôr už určitý spôsob činnosti týchto indivíduí, určitý spôsob zvonkajštvania ich života, určitý spôsob ich života. Ako indivíduá svoj život zvonkajštvajú, takými sú. To, čím sú, sa teda zhoduje s ich výrobou, a to s tým, čo vyrábajú, aj s tým, ako vyrábajú. Čo teda indivíduá sú, to závisí od materiálnych podmienok ich výroby“ [1, s. 220].

Teda spôsob, ako si ľudia zabezpečujú uspokojovanie svojich potrieb, nemôže netvoríť rozhodujúci moment spôsobu ich života, spôsobu formovania a uspokojovania ich rôznorodých záujmov. „... na spoločnosť treba pozeráť ako na živý, ustavične sa vyvíjajúci organizmus“ — zdôraznil V. I. Lenin — „na skúmanie ktorého je potrebná objektívna analýza výrobných vzťahov, vytvárajúcich istú spoločenskú formáciu, a štúdium zákonov jej fungovania a vývoja“ [2, s. 209].

Pokiaľ spoločensko-ekonomická formácia vyjadruje najzákladnejšie črty historicky určitého typu spoločnosti, nepretržitost' rozvoja v jej rámci určujú predovšetkým konkrétno neustále sa vyvíjajúce spôsoby uspokojovania výrobných a ostatných potrieb i ostatných foriem spoločenskej a individuálnej činnosti ľudí ako členov spoločnosti. Pre každú formáciu je charakteristický určitý typ mnohostranných spoločenských vzťahov, vzťahov medzi triedami, národmi, sociálnymi skupinami, a samozrejme aj vzťahov v rámci nich. Tieto vzťahy sú v neustálom rozvoji,

pričom zmena spoločensko-ekonomickej formácie predstavuje ich revolučnú premenu.

Vývoj spoločenských vzťahov v rámci jednej formácie je úzko spätý s kvalitou a úrovňou rozvoja ľudí, spôsobmi i formami ich pracovnej i ostatnej spoločenskej činnosti. Na zdokonaľovanie výrobných a ostatných spoločenských vzťahov vplyva teda rozvoj výrobných, ale aj ostatných spoločenských síl, vyjadrujúcich konkrétne historický stupeň rozvoja objektívnych materiálnych i ďalších podmienok a schopností subjektu využiť ich v prospech svojho rozvoja. Stupeň zdokonaľovania rozvoja spoločenských vzťahov je takto určený stupňom rozvoja výrobných, ale i ostatných spoločenských síl (politických, kultúrnych a ďalších). Je zrejmé, že tak ako medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi, aj medzi spoločenskými vzťahmi a spoločenskými silami platí vzťah vzájomného ovplyvňovania, dialektickej jednoty.

Prehľbujúca sa vzájomná závislosť stupňa rozvoja výrobných a ostatných socialistických spoločenských vzťahov a výrobných a ostatných socialistických spoločenských síl má svoj výraz v prehľbujúcej sa dialektickej jednote socialistického spôsobu výroby, socialistického spôsobu života.

Socialistický spôsob života, opierajúci sa o zdokonaľujúci sa socialistický spôsob výroby, umožňuje postupné prehľbovanie a rozvíjanie jednoty celospoločenských skupinových a osobných záujmov. Umožňuje jednotnú, možno povedať systémovú spätosť ekonomického, sociálneho, morálneho a politického rozvoja, prehľbuje jednotu vzťahov človeka ako tvorcu hodnôt a človeka ako spotrebiteľa, ako aktívneho uspokojovateľa neustále sa vyvíjajúcich spoločenských, osobných potrieb, a ako používateľa vytvorených materiálnych i duchovných hodnôt.

Kapitalistický spôsob života, predovšetkým spôsob života vládnucej triedy, ktorý však vtlača svoju pečat' aj na život celej spoločnosti, je charakterizovaný neustálym zápasom o zvyšovanie osobných ziskov, o rozširovanie vlastného bohatstva a s tým spojenou fetišizáciou vecí a peňazí, vyjadrujúcich bohatstvo a v podmienkach kapitalizmu i moc človeka a s tým spojenú nelútostnú konkurenciu nielen v hospodárskej oblasti, ale vo všetkých sférach života spoločnosti, charakterizovanú prehľbujúcim sa individualizmom, odcudzením sa človeka človeku.

„Kde sa buržoázia“ — zdôrazňuje sa v Manifeste komunistickej strany — „dostala k moci, tam zničila všetky feudálne, patriarchálne a idylické vzťahy. Nemilosrdne popretáhala pestré feudálne zväzky, ktoré púťali človeka k jeho prirodzenému predstavenému, a nenechala medzi ľuďmi iný zväzok ako čisto osobný záujem, ako bezcitné «platenie hotovými». V mrazivej vode sebeckej vypočítavosti utopila posvätnú bázeň náboženského vytrženia, rytierskeho nadšenia i filisterského rozčítania. Premenila osobnú dôstojnosť na výmennú hodnotu a nespočetné zaručené a právom nadobudnuté slobody nahradila *jednou* bezohľadnou slobodou obchodu. Slovom, vykorisťovanie zastreté náboženskými a politickými

ilúziami nahradila vykorisťovaním otvoreným, nehanebným, priamym a bezcitným“ [3, s. 17]. Takýto otvorený neľútostný a dravý spôsob života prvej fázy kapitalizmu nezmenil svoju podstatu ani v jeho ďalšom vývoji. No menili sa a vyvíjali jeho javové formy, prehľbovala sa snaha zakryť jeho antihumánny charakter, oživiť a podporiť ilúzie o šťastnej budúcnosti, ktorú podľa buržoázných politikov rozvíjajúci sa kapitalizmus môže zabezpečiť.

Týmto zámerom slúžili i slúžia rôzne koncepcie chápania kvality či štýlu života, objavujúce sa v buržoáznej literatúre. Napríklad americký sociológ B. Barber píše: „Životný štýl sa skladá z takých počinov ľudí a takých predmetov vlastníctva, ktoré sa nimi samými aj ich okolím chápu ako ukazovatele a symboly postavenia, ktoré zaujímajú v tej alebo inej stratifikačnej štruktúre“ [4, s. 242-243]. Táto tendencia ukazuje na snahu chápať životný štýl ako predovšetkým psychologický jav vyjadrujúci postavenie človeka v rámci určitej sociálnej skupiny.

Kvalitu života chápu, ako napríklad J. S. Berliner, ako „úroveň dôchodku na obyvateľa, úroveň zločinnosti a porušovania zákonov, úroveň vzdelania a úroveň zdravotníckej starostlivosti“ [5, s. 67].

Teoretici tzv. postindustriálnej spoločnosti svoje modely životnej úrovne preorientujú od vyložene spotrebiteľského chápania na rozvoj sociálnej infraštruktúry, ktorá v mnohých kapitalistických krajinách výrazne zaostáva. D. Bell píše: „Pokiaľ industriálna spoločnosť bola určovaná množstvom tovarov charakterizujúcich životnú úroveň, zatiaľ postindustriálna spoločnosť je určovaná kvalitou života, ktorá sa meria službami i ďalším zabezpečením pohodlia — starostlivosťou o zdravie človeka, vzdelávaním, organizáciou oddychu, rozvojom umenia“ [6, s. 124].

Aj keď teória a prístupy kapitalistických interpretácií kvality i štýlu života sa vyvíjajú a menia, nemôžu prekonať rámec tvorený vykorisťovateľským charakterom výrobných vzťahov a neustále sa reprodukujúcim individualizmom. Tento moment charakteristický pre kapitalistický spôsob života len umocňuje základný rozpor medzi charakterom výrobných síl, ale i charakterom celkových spoločenských síl, a charakterom výrobných, ale aj ostatných spoločenských vzťahov. Antagonistický protirečivý často proklamovaným snahám o jednotu, o harmonický súlad spoločnosti.

Ako historické skúsenosti objektívne dokazujú, zmena základných rozhodujúcich spoločenských vzťahov — zmena výrobných vzťahov — znamená i základnú zmenu v spôsobe života. Doterajšia prax potvrdila, že socialistický spôsob výroby, opierajúci sa o víťazstvo spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov, o oslobodenie práce od vykorisťovania, o základnú jednotu záujmov robotníckej triedy, roľníctva i pracujúcej inteligencie, je podmienkou existencie, ale aj rozhodujúcim faktorom socialistického spôsobu života. Na rozdiel od kapitalistického spôsobu života, v socialistickom spôsobe života sa práca postupne stáva meradlom postavenia človeka v spoločnosti, jediným prostriedkom i zdrojom uspokojovania jeho potrieb. Je to objektívny proces, ktorý sa však nepresadzuje automaticky. „Nie je tajomstvom“ — povedal súdruh G. Husák v správe o činnosti strany na XVI. zjazde KSČ — „že sú ľudia, ktorí žijú na úkor spoločnosti, že dostávajú mzdu nie za prácu, ale za to, že chodia do práce. Proti príživníctvu a špekulanstvu treba rozhodne bojovať“ [7, s. 27]. I tieto skutočnosti ukazujú, že nestačí len samotná existencia socialistického spôsobu výroby, ale že ide o stupeň jeho roz-

voja i spôsob realizácie jeho väzby, o „mechanizmus“ jeho vplyvu na socialistický spôsob života.

Využiť prednosti spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov nielen v konkrétnom spôsobe výroby, ale i v celom spôsobe života, je náročný proces. Vyžaduje si to nielen hlboko si uvedomiť, ale i konkrétne prejavíť principiálnu jednotu záujmov tried i sociálnych skupín, predovšetkým v súlade celospoločenských, kolektívnych i osobných záujmov a tým posilňovať kolektivismus imanentný socialistickému spôsobu života.

Pritom ide o kolektivismus, ktorý nemá nivelizovať, ubíjať, ale v záujme kolektívu i celej spoločnosti podporovať všestranný rozvoj individua, osobnosti. Nie šedú nivelizáciu, uniformitu, ako sa snažia socialistickému kolektivismu naoktrojovať buržoázni ideológovia, ale naopak, silou kolektívu podporovanú a umocňovanú všestrannú tvorivosť, rastúcu socialistickú osobnosť v celom komplexe jej všestrannosti a rôznorodosti.

Dôležitou črtou socialistického spôsobu života v súčasnej etape je prehĺbenie väzby medzi mierou a kvalitou uspokojovania potrieb a záujmov jednotlivca, rodinného či iného kolektívu, a mierou ich prínosu k uspokojovaniu potrieb spoločnosti, k dynamizácii rozvoja, a to tak vo sfére materiálnej výroby, ako aj v ostatných oblastiach života spoločnosti. Je to práve socializmu imanentná cesta k presadeniu sociálnej rovnorodosti využitím stále účinnejšej sily kolektívu, spoločensko-sociálnych stimulov v jednote s materiálnymi stimulmi. Je to taká dynamizácia tvorivej aktivity ľudí, v procese ktorej sa práca postupne stáva vnútornou potrebou. Takto rastúca kvalita socialistického spôsobu života výrazne podporuje ďalšie zdokonaľovanie spôsobu výroby, predovšetkým rast produktivity a efektívnosti spoločenskej práce. To vytvára podmienky pre rast kvantity, ale hlavne kvality produkovaných hodnôt, uľahčujúcich prácu, vytvárajúcich nové možnosti, novú kvalitu v uspokojovaní základných životných potrieb, v regenerácii fyzických i duševných síl v celom komplexe všestranného fyzického i duševného rozvoja jednotlivca i jeho rodiny.

Zdokonaľujú sa nielen vzťahy medzi jednotlivcom, kolektívom a spoločnosťou v pracovnom procese, ale socialistický kolektivismus formuje a skvalitňuje vzťahy v rodine a v okruhu bydliska. Rast kvality a efektívnosti všetkej práce, ale aj prehlbujúci sa záujem kolektívov i jednotlivcov na jej ďalšom raste nachádza svoj výraz v tom, že jednotlivec môže a chce venovať viac času aktívnej účasti na politickom živote spoločnosti, usiluje sa viac, aktívnejšie a účinnejšie, s rastúcou mierou poznania, venovať sa účasti na riadení vecí svojho pracoviska, svojho bydliska, na riadení procesu uspokojovania svojich ďalších záujmov i potrieb a na riadení spoločnosti ako celku.

To sú neoddeliteľné súčasťi zdokonaľujúceho sa socialistického spôsobu života, výraz rastúcej tvorivej aktivity spoločenských síl, prejavujúcej sa aj v zdokonaľovaní spoločenských vzťahov, ktoré túto tvorivú aktivitu ďalej usmerňujú, podporujú ba i vyžadujú.

Je celkom logické, že rozhodujúcou oblasťou v riadení procesu budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti je realizovať obrat k intenzívnemu typu socialistickeho spôsobu výroby, čo našlo svoj výraz v strategickej línii našej komunistickej strany, v zápase za vysokú efektívnosť a kvalitu všetkej práce, za výraznú intenzifikáciu nášho hospodárskeho rozvoja.

Realizovať intenzívny typ socialistickeho spôsobu výroby znamená vyrábať potrebné množstvo úžitkových hodnôt pri relatívne nižšej spotrebe energie, surovín i materiálov, pri vyššej účinnosti využitia výrobných fondov a rastúcej produktivite práce. Tento spôsob výroby predstavuje novú, vyššiu kvalitu rozvoja výrobných síl, ktorá vyžaduje, ale súčasne aj umožňuje vyššiu kvalitu podmienok a možností realizácie ostatných spoločenských aktivít, teda vyššiu kvalitu pôsobenia politických, kultúrnych, vzdelávaco-poznávacích a ďalších síl spoločnosti. Takýto typ spôsobu výroby je nerealizovateľný bez zdokonalenia výrobných, ale aj ostatných spoločenských vzťahov.

Prechod na intenzívny typ socialistickeho spôsobu výroby vytvára predpoklady pre intenzifikáciu ďalších stránok života spoločnosti, a teda i jednotlivých súčastí socialistickeho spôsobu života.

Objektívna tendencia vyrábať úžitkové hodnoty pri nižších nárokoch na zdroje má svoj prejav aj v nevýrobných sférach spoločnosti, v stále naliehavejšej požiadavke zvyšovať spoločenskú užitočnosť realizovaných činností pri znižovaní materiálnych, ale i ďalších nákladov. To, samozrejme, spolupôsobí na zmeny v štruktúre i v prioritách spoločenských a osobných potrieb a vytvára podmienky pre vznik a uspokojovanie nových potrieb a záujmov.

Zabezpečovanie obratu k intenzívnemu typu socialistickeho spôsobu výroby, ale i ďalších súčastí spoločenského rozvoja si objektívne vyžaduje riadiť tento proces komplexne vo vzájomných súvislostiach. Riadiaca činnosť musí zabezpečiť potrebný rozvoj tak spôsobu výroby, ako aj jednotlivých súčastí spôsobu života a ich vzájomných väzieb, aby zodpovedali objektívnym požiadavkám budovania, resp. ďalšieho zdokonalovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Možno to formulovať i tak, že ide o cieľavedomé riadenie rozvoja spoločenských síl i spoločenských vzťahov, zabezpečenie ich dialektickej jednoty, opierajúcej sa o dynamicky sa vyvíjajúcu jednotu výrobných síl a výrobných vzťahov.

Kľúčovým momentom rozvoja spoločenských síl je — ako sme už zdôraznili — kvalita tvorivej aktivity, doslova revolučná aktivita robotníckej triedy a ostatných pracujúcich, a najmä aktivita vedeckovýskumných, a zvlášť výrazne vyššia a kvalitnejšia aktivita riadiacich pracovníkov, opierajúca sa o rastúcu kvalitu aktivity komunistickej strany, vedúcej sily robotníckej triedy, ostatných pracujúcich, celej spoločnosti. Jej dôležitým prejavom je kvalita formulovaných cieľov, meraná ich adekvátnosťou socialistickeho spôsobu života, a spoločenská efektívnosť ich realizácie.

Preto je nevyhnutné hlbšie poznať a identifikovať zákonitosti rozvoja socialistického spôsobu života, samozrejme, i socialistického spôsobu výroby, ako aj základné komponenty, ktoré determinujú a dynamizujú jeho rozvoj. Na základe takéhoto poznania je možné, ale i nevyhnutné vytvárať vedecké prognózy socialistického spôsobu života a na ich základe v konfrontácii s prognózami reálnych možností tvoriť dlhodobé i strednodobé plány jeho rozvoja.

Dialektická väzba spôsobu výroby a spôsobu života v podmienkach budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti umožňuje v stále rastúcej miere využívať systémový efekt vzájomného pôsobenia všetkých komponentov socialistického spôsobu života. To znamená vytvárať blaho človeka bez zbytočných, tomuto cieľu nepotrebných či dokonca škodlivých extrémov, ktoré sú vo svojej podstate mrhaním spoločenskej práce, spoločného bohatstva.

Uvedomé a cieľavedomé usmerňovanie rozvoja spôsobu života je v protiklade s bezmyšlienkovitým hromadením hmotných statkov, s neracionálnou a zdraviu škodlivou nadmernou konzumáciou potravín, s ideálom lenivej, „nehybnej“ — netvorivej pohodlnosti, so všetkým tým, čo ideológovia buržoáznej spoločnosti chceli kvantitatívne porovnávať s realitou socializmu a využívať ako argument slúžiaci na demonštráciu predností kapitalizmu.

„Prax dokázala“ — zdôraznil súdruh Jurij Andropov — „že zospoločenšenie pracovných prostriedkov a pracovných predmetov je nevyhnutným a účinným činiteľom vytvárania spoločenského ovzdušia typického práve pre socializmus, v ktorom človek nemá ťaživý pocit neistoty do budúcnosti, v ktorom vládne duch kolektivismu a vzájomná súdružská pomoc, morálne zdravie a spoločenský optimizmus. To všetko spolu znamená celkom novú kvalitu života pracujúcich mäs, ktorá sa vôbec neobmedzuje na materiálny komfort, ale zahŕňa celé spektrum plného ľudského života“ [8, s. 14]. To samozrejme neznamená, že tam, kde kvalita, ale aj kvantita užitočných hodnôt nezodpovedá súčasnému či budúcu stupňu rozvoja socialistického spôsobu života, nie je potrebné zintenzívniť úsilie o ich vyššiu tvorbu. Pretože socialistickému spôsobu života je cudzí akýkoľvek asketizmus, umelé a násilné obmedzovanie potrieb.

Vzájomná väzba potrieb a možností núti na jednej strane maximalizovať uspokojovanie potrieb čo najúčinnším zohľadnením ich priority, determinovanej socialistickým spôsobom života, a na druhej strane, prehĺbovaním socialistického spôsobu života, skvalitňovaním socialistického spôsobu výroby, vytvárať ďalšie, ešte väčšie rozvojové možnosti.

V procese analýzy vzájomného vzťahu rozvoja spôsobu výroby a spôsobu života je účelné vždy konkrétne-historicky analyzovať, ktoré otázky sú v rámci tejto dialektickej väzby určujúce. V súčasnej etape je to spôsob výroby, pretože analýza uvedených troch komponentov poukazuje na to, že práve niektoré negatívne momenty súčasného procesu výroby

i rozdeľovania pôsobí retardačne na spôsob života i na proces výchovy nového človeka. Z toho možno odvodiť, že pre spôsob života, zodpovedajúci danej etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti, je veľmi naliehavo potrebné rozvinúť spôsob výroby adekvátny tejto etape. Touto vyššou kvalitou spôsobu výroby je intenzívny typ socialistickeho spôsobu výroby, ktorého základné črty sme už uviedli.

Dôležitou súčasťou tejto vyššej kvality spôsobu výroby je nový vzťah medzi:

- tempom rastu spoločenského produktu a tempom rastu národného dôchodku;
- rastom národného dôchodku a mierou uspokojenia potrieb;
- rozvojom sféry materiálnej výroby a sféry služieb i ostatných činností nevyhnutných pre rozvoj človeka i spoločnosti ako celku;
- rastom výroby výrobných prostriedkov a výroby spotrebných predmetov;
- rozvojom „tradičných“ a progresívnych odvetví či odborov spoločenskej výroby.

Pre doterajšie obdobie rozvoja socialistickeho spôsobu výroby bolo charakteristické, že rýchlejšie rástli objemy celkovej výroby ako vytvorený národný dôchodok, a to preto, lebo najvyšší rast zaznamenávala spravidla výrobná spotreba (tab. 1).

Tabuľka 1

Priemerné ročné prírastky spoločenského produktu, výrobnej spotreby a národného dôchodku

Ukazovateľ	1949— 1960	1961— 1970	1971— 1980	1971—1980	
				1971— 1975	1976— 1980
úhrnný spoločenský produkt	8,5	5,2	4,9	5,8	3,9
výrobná spotreba	9,1	5,8	5,0	5,8	3,9
vytvorený národný dôchodok	8,0	4,4	4,8	5,7	3,9

Prameň: Prepočet z údajov uverejňovaných v Štatistickej ročenke ČSSR (porovnaťelné ceny). Pozri Úlohy sociálno-ekonomického rozvoja po XVI. zjazde KSČ. Bratislava, Pravda 1982, s. 89.

Z porovnania dynamík troch základných ekonomických veličín — úhrnného spoločenského produktu, národného dôchodku a výrobnej spotreby — môžeme zistiť, že do roku 1960 priemerný ročný prírastok národného dôchodku tvoril len 94,1 % prírastku úhrnného spoločenského produktu, ale výrobná spotreba bola výrazne vyššia a dosahovala 107 %.

V rokoch 1960 a 1970 priemerný ročný prírastok národného dôchodku tvoril len 84,6 %, ale výrobná spotreba až 111,5 % veľkosti prírastku úhrnného spoločenského produktu.

Do istej miery pozitívna zmena nastala v období rokov 1970 až 1980, keď priemerný ročný prírastok národného dôchodku predstavoval už 97 % a prírastok výrobnej spotreby sa znížil na 100,4 % veľkosti prírastku úhrnného spoločenského produktu.

Tento trend ukazuje, že vývoj sa priblížil k vzťahom, pri ktorých najpomalšie rastúcou veličinou bude výrobná spotreba, a tým sa dosiahne, že prírastky národného dôchodku budú vyššie ako prírastky úhrnného spoločenského produktu. A to je práve jedna z základných charakteristík vyjadrujúcich obrat k intenzívnemu spôsobu výroby. Táto charakteristika vyjadruje tendenciu k lepšiemu zhodnocovaniu materiálov, surovín a energie.

No intenzívny typ socialistickeho spôsobu výroby v sebe zahŕňa nielen vysoké zhodnocovanie surovín, energie či materiálov, ale nevyhnutne musí znamenať stále vyššiu produktivitu živej práce i lepšie využitie práce zhmotnenej vo výrobných fondoch. Výsledky ekonomického výskumu, ich konfrontácia s praxou budovania rozvinutej socialistickej

spoločnosti a jej ďalšieho skvalitňovania, umožňuje konštatovať, že imanentnou črtou intenzívneho typu socialistického spôsobu výroby je rast jeho celkovej efektívnosti pri adekvátne vysokých tempách ekonomického rastu.

Rast efektívnosti možno dosahovať rastom produktivity spoločenskej práce, zvyšovaním účinnosti fondov a znižovaním materiálovej náročnosti. Pritom vývoj týchto jednotlivých čiastkových efektívností môže byť rôzny. Aj pri raste produktivity práce za podmienok stagnácie materiálovej náročnosti a znižovania účinnosti fondov môže celková efektívnosť rozvoja stagnovať, alebo dokonca i klesať. Podobný výsledok môže byť i v prípade znižovania materiálovej náročnosti pri súčasnom nízkom raste produktivity práce, prípadne pri jej stagnácii a pri klesajúcej účinnosti fondov.

Väčšina teoretikov zastáva názor, že skutočne intenzívny typ socialistického spôsobu výroby je taký, keď všetky tieto čiastkové efektívnosti adekvátnym tempom rastú. Z toho sa však niekedy vyvodzuje nesprávny názor, že intenzifikácia znamená zabezpečenie ekonomického rozvoja bez prírastkov pracovných síl i bez prírastkov výrobných fondov. Jeho aplikácia do konkrétnych podmienok socialistickej výroby by mohla znamenať vznik neriešiteľných problémov s prirodzeným prírastkom pracovných síl i s potrebou ich adekvátneho využitia, spojeného s využitím nových možností opierajúcich sa o prírodný potenciál, ale i nové výdobytky vedy a techniky.

Logické závery tézy o nevyhnutnosti rastu všetkých čiastkových efektívností sú také, že nové pracovné sily i nové výrobné fondy treba plánovať a využívať tak, aby znamenali rast produktivity spoločenskej práce, aby exploatacia nových výrobných fondov znamenala zvýšenie ich účinnosti.

Pritom treba poznamenať, že je zrejme málo pravdepodobné nájsť akési všeobecne platné „hraničné“ hodnoty čiastkových efektívností i celkovej efektívnosti rozvoja, ktoré by bolo možné stotožniť s kritériom intenzívneho typu socialistického spôsobu výroby. Intenzívny typ socialistického spôsobu výroby musíme chápať vždy v konkrétno-historických podmienkach, konkrétneho národného hospodárstva, konkrétneho štátneho celku. Teda je logické, že konkrétnym podmienkam bude zodpovedať určitá optimálna kombinácia temp jednotlivých čiastkových efektívností i konkrétna, pritom dostatočne vysoká rýchlosť rastu celkovej efektívnosti.

Rýchly rast spoločenskej efektívnosti je nielen dôležitým prejavom intenzívneho typu socialistického spôsobu výroby, ale jeho neustála reprodukcia je aj rozhodujúcou charakteristikou tohto vyššieho typu socialistického spôsobu výroby. Pritom vysoká efektívnosť nie je samocieľom, ale spôsobom realizácie základného ekonomického zákona socializmu, charakteristickým pre intenzívny typ spôsobu výroby.

Ako sme už povedali, téza o nevyhnutnosti rastu všetkých čiastkových

efektívností sa v odbornej literatúre niekedy interpretuje tak, akoby intenzívny typ socialistického spôsobu výroby protirečil kvantitatívnemu rastu síl i rozširovaniu výrobných fondov. Ide o názory, že rast pracovných síl, budovanie výrobných fondov vnáša do intenzívneho rozvoja extenzívne momenty. Samozrejme, takéto názory by bolo možné podporiť za podmienok, že prírastok pracovných síl by znamenal pokles alebo stagnáciu produktivity spoločenskej práce, resp. prírastky výrobných fondov by znamenali stagnáciu alebo spomalenie rastu účinnosti fondov. No intenzívny typ socialistického spôsobu výroby neznamená len zmeny vo výrobných silách, ale aj kvalitatívne zmeny vo výrobných vzťahoch, teda práve to, že mu je imanentná vyššia efektívnosť, čo znamená, že v podmienkach intenzívneho typu využitie každého prírastku pracovných síl, každé nové „kvantitatívne“ pridané výrobné fondy znamenajú prínos k rastu produktivity spoločenskej práce i prínos k rastu účinnosti fondov, znamenajú ďalší prírastok k celkovej efektívnosti rozvoja. Práve tieto momenty zvyrazňujú ako dôležitú podmienku, ale súčasne i výsledok intenzifikácie vysokú efektívnosť investícií.

Stále sme však nedali odpoveď na otázku, aké tempá rastu efektívnosti, resp. aká efektívnosť je adekvátne intenzívneho typu socialistického spôsobu výroby v príslušných konkrétne-historických podmienkach. Kritériom pri hľadaní odpovedí, či je efektívnosť dostatočná alebo nie, je dialektika objektívnych potrieb a možností v komplexnom chápaní potenciálu schopností a kvalifikácie ľudí, prírodného potenciálu, ale predovšetkým možností vedy a techniky. Nie zanedbateľnou pomôckou je i medzinárodné porovnanie temp ekonomického rastu a objemov užitočnej novovytvorenej hodnoty na jedného pracujúceho, na jedného obyvateľa.

Práve z tohto pohľadu je dôležitý vzťah medzi rastom národného dôchodku ako hodnotového vyjadrenia novovytvoreného produktu a miery uspokojovania potrieb rozvíjajúcej sa socialistickej spoločnosti i jej členov. Pretože nie aritmeticky počítané objemy novovytvorenej produkcie sú skutočným prínosom pre rozvoj spoločnosti, ale len tie produkty, ktoré uspokojujú na požadovanej úrovni spoločenské, výrobné i osobné potreby. Výrobky, ktoré nemajú odberateľa, alebo svojou technickou úrovňou, úžitkovými parametrami nezodpovedajú požiadavkám spotrebiteľa, nemôžeme, a to alebo vôbec, alebo len čiastočne, zahŕňať k výsledkom výroby.

Konkrétnym prejavom nesúlady medzi vyprodukovanou produkciou a kvalitou i kvantitou potrieb, ktoré sme touto produkciou chceli uspokojiť, sú rastúce zásoby výrobkov, ale aj nízky podiel výrobkov vyššej kvality. To všetko sú signály, že aj pri hodnotovo vyjadrenej rastúcej efektívnosti novovytvorené hodnoty nezodpovedajú dosiahnutej úrovni spôsobu výroby, ani dosiahnutej úrovni socialistického spôsobu života.

Dôležitou črtou intenzívneho typu socialistického spôsobu výroby je proporcionalita medzi výrobou a potrebou, pritom nielen vybilancova-

nosť vysoko agregovaných všeobecných hodnotových, presnejšie, cenových ukazovateľov, ale konkrétna dynamická rovnováha na jednej strane medzi uspokojovaním potrieb spoločnosti i jej členov a produkciou výroby, a na druhej strane medzi produkciou výroby a formovaním nových spoločenských i osobných potrieb.

Disproporcie v celom procese rozšírenej socialistickej reprodukcie sa môžu prejavovať i v tom, že suma cien novovytvorenej produkcie síce rastie, ale miera uspokojovania potrieb spoločnosti, vrátane samej výroby i konkrétnych ľudí, stagnuje, ba dokonca klesá. Sprievodným javom takéhoto prístupu je taký rast cien výrobkov, resp. niektorých ich skupín, ktorý je rýchlejší ako rast ich úžitkových parametrov. To reťazovo spôsobuje rast nákladov na reprodukciu výrobných fondov i zmenu pomeru medzi nevyhnutným produktom a nadproduktom (zvyšovanie nevyhnutných životných nákladov), čo môže mať za následok znižovanie účinnosti výrobných fondov, prípadne spomalenie rastu produktivity spoločenskej práce, a teda v konečných dôsledkoch spomalenie rastu celkovej efektívnosti.

Likvidácia zbytočných disproporcií, nová kvalita proporcionality v najširšom zmysle slova tvorí nevyhnutný predpoklad, ale i dôsledok vysokej efektívnosti. Je neoddeliteľnou súčasťou intenzívneho typu socialistického spôsobu výroby. Práve dynamická proporcionalita vytvára možnosť plne vyťažiť systémový efekt z využitia spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov, zo spoločenského charakteru socialistického spôsobu výroby.

Z takého pohľadu je potrebné vidieť i vzťah rozvoja sféry materiálnej výroby a sféry služieb i ostatných činností nevyhnutných pre rozvoj človeka i spoločnosti ako celku. Táto proporcionalita je súčasne prejavom kvality väzby spôsobu výroby a socialistického spôsobu života. Veď rozvoj terciárnej sféry pri súčasne relatívne vysokej zamestnanosti nášho obyvateľstva je mimoriadne dôležitým činiteľom rastu účinnosti využitia mimopracovného času. A môže sa stať súčasne výrazným zdrojom rastu miery mimopracovného času, venovaného na všestranný rozvoj svojej osobnosti, rodiny i rôznych kolektívnych záujmov, predovšetkým tých, ktoré zušľachťujú duševné schopnosti a vlastnosti človeka a zabezpečujú jeho zdravotnú kondíciu.

Nemenej dôležitá je i skutočnosť, že dostatočne pestrá, účelná ponuka služieb môže zlepšiť štruktúru rozdelenia príjmov medzi potraviny, spotrebné predmety a platené služby, ktoré práve takúto racionálnu zmenu štruktúry navzájom zosilňujú, napomáhajú jej orientáciu v duchu požiadaviek skutočne socialistického spôsobu života, harmonického rozvoja osobnosti, rodinných, pracovných či mimopracovných kolektívov.

Aj bez širokej argumentácie možno urobiť záver, že účelný rozvoj terciárnej sféry prispieva k intenzifikácii socialistického spôsobu výroby, ale aj k prehlbovaniu kvality socialistického spôsobu života.

Z pohľadu dynamickej proporcionality je nevyhnutné pristupovať aj

ku vzťahu medzi rastom výroby výrobných prostriedkov a výroby spotrebných predmetov. Prítom tieto vzťahy v rámci jedného národného hospodárstva nie je, samozrejme, možné skúmať odtrhnuto alebo izolovane od medzinárodnej delby práce, predovšetkým od neustále sa prehľbujúcej medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácie. V konečnom dôsledku ide o to, aký podiel z novovytvorenej hodnoty spoločnosť venuje na rozvoj výroby a aký podiel venuje na spoločenskú či osobnú spotrebu. Často sa tento vzťah chápe zjednodušene tak, že zvýšenie spoločenskej a osobnej spotreby vytvára podmienky pre zdokonaľovanie socialistickeho spôsobu života. No ak zvyšovanie podielu spotreby ide na úkor zabezpečenia súčasných i budúcich potrieb rozvoja výroby, v procese výroby celkom logicky nastáva disproporcía, klesá efektívnosť výroby, čoho dôsledkom je postupné znižovanie objemu prostriedkov určených na spotrebu. Čiže dočasné „neproporcionálne“ zvýšenie spotreby môže mať za následok budúce zníženie spotreby.

Existujú aj názory, ktoré preceňujú význam zvyšovania podielov akumulácie a stotožňujú ho s podmienkami pre budúci prudký rast prostriedkov pre spotrebu. Aj v týchto názoroch existuje racionálne jadro. Práve v období intenzifikácie, ktorej materiálnou podstatou je technologické „prezbrojenie“, využívanie efektívnych výrobných prostriedkov, nových technologických procesov, zvyšovanie podielu na takéto investície skutočne vytvára rýchlejšie možnosti rastového procesu v oblasti spotreby. No aj tu objektívne existujú hranice, teda akési pásmo proporcionality, ktorého narušenie môže znamenať, že nové efektívnejšie výrobné prostriedky, nové technologické procesy, práve z dôvodov nedostatočne zabezpečených možností spotreby oslabujú stimulujúcu funkciu materiálnej zainteresovanosti a v konečných dôsledkoch môžu znamenať nižšiu účinnosť týchto nových výrobných fondov.

Vzájomný pomer jednotlivých komponentov spotreby a akumulácie má svoje všeobecné zákonitosti, ktorých platnosť preverila prax socialistickej výstavby. No ich konkrétne vzájomné kvantitatívne vzťahy sú úzko späté s reálne existujúcimi podmienkami danej etapy rozvoja socialistickeho spôsobu výroby i špecifikami konkrétneho národného hospodárstva a ďalších medzinárodných i vnúropolitických podmienok.

Teoretické analýzy, ale i praktické skúsenosti ukazujú, že tieto proporcie nie je možné skúmať izolovane, len v rámci analýzy určitej etapy rozvoja socialistickeho spôsobu výroby, ale že je nevyhnutné odvodzovať ich od dialektiky vzťahu medzi socialistickým spôsobom výroby a socialistickým spôsobom života. Formovanie proporcíí medzi jednotlivými komponentmi spotreby i akumulácie je v značnej miere určované dosiahnutou, resp. žiadanou úrovňou rozvoja socialistickeho spôsobu života, pričom súčasne vzájomný pomer týchto komponentov budúcu úroveň socialistickeho spôsobu života do istej miery predurčuje. Možno povedať, že plánovitý, o vedecké prognózy sa opierajúci vzťah jednotlivých komponentov spotreby a akumulácie, a s tým spätý i vzťah rastu výroby

výrobných prostriedkov a výroby spotrebných predmetov, je prejavom dialektickej spätosti rozvoja spôsobu výroby a spôsobu života, dôležitou súčasťou intenzívneho typu socialistického spôsobu výroby i spôsobu života adekvátneho budovaniu rozvinutej socialistickej spoločnosti.

K problémom formovania zdokonaleného vzťahu medzi jednotlivými komponentmi akumulácie patrí určovanie pomeru medzi rozvojom tradičných odvetví a progresívnych odvetví či výrob. Neraz sme svedkami názorov, že na rozvoj nových, progresívnych výrob, odborov či odvetví je možné dať len to, čo zostane po zabezpečení nevyhnutného fungovania existujúcich odvetví či odborov. Dôsledkom takého prístupu je, že nové odbory sa rozvíjajú pomaly a sú prakticky na periférii pozornosti. Pritom zástancov týchto názorov nie je možné vždy obviňovať z toho, že nechcú urýchľovať intenzifikáciu, alebo že ju nechápu. Ich prístup je však determinovaný prioritným úsilím zabezpečiť existujúcu (zabehnú) výrobu, čím v podtexte chápajú i zabezpečenie doterajšej úrovne spotreby.

Ak však pristúpime k riešeniu tohto pomeru z dialektiky spôsobu života a spôsobu výroby, môžeme vychádzať zo širokej škály možných variantov uspokojenia výrobných i spotrebných potrieb. Teda, ak uvažujeme s celou dynamikou ich zmien, otvárajú sa oveľa širšie možnosti pre veľmi rýchly a masovejší rozvoj progresívnych výrob, t. j. výrob, ktoré v maximálne možnej miere využívajú najnovšie výtopytky vedy a techniky.

Možno to demonštrovať na príklade mikroelektroniky alebo biotechnológií. Ak by sme tieto dve odvetvia či odbory rozvíjali ako prívesok ostatných národohospodárskych odvetví alebo odborov a čakali, pokiaľ sa samy presadia, samy si vybojujú miesto a stanú sa nosnými pre rast efektívnosti národného hospodárstva, stratili by sme veľa času a veľké kvantá potenciálneho národného dôchodku. Ale ak rozvoj mikroelektroniky a ostatnej elektroniky chápeme tak, ako ho v našich podmienkach uložil XVI. zjazd KSČ, že ide o využitie elektroniky, mikroelektroniky vo všetkých odvetviach, ale i v oblasti výrobnéj, spoločenskej i osobnej spotreby, začne sa rozvoj elektroniky formovať na základe potenciálnych možností v každej z týchto oblastí, čím sa utvárajú predpoklady na veľmi rýchlu reštrukturalizáciu výrobných programov a s nimi spojenéj modernizácie či rekonštrukcie určitých častí výrobných fondov. To je cesta, ako potenciálne možnosti — ktoré rozvoj mikroelektroniky pre rast efektívnosti národného hospodárstva, ale i efektívnosti uspokojovania spoločenských i osobných potrieb predstavuje — možno veľmi rýchle využiť. Podobne aj biotechnológie. Ak sa ich využitie stane súčasťou výrobných programov všetkých odvetví a odborov, kde je to reálne možné a efektívne uskutočniteľné, môže ohromný potenciál, ktorý je vo výsledkoch biologických vied naakumulovaný, znamenať veľmi rýchly a výrazný prínos k rastu efektívnosti národného hospodárstva, k rastu produktivity spoločenskej práce, vyššej účinnosti existujúcich i novovybudovaných výrobných fondov, k výraznému zníženiu materiálnej náročnosti, a teda k realizácii intenzívneho typu socialistického spôsobu výroby.

Bolo by možné spomenúť mnoho ďalších vzťahov, ktoré tvoria súčasť novej, vyššej kvality dynamickej proporcionality ako súčasť vyššej kvality socialistického spôsobu výroby a jeho dialektického vzťahu k socialistickému spôsobu života. No aj to, čo sa už uviedlo, dosť názorne ukazuje a argumentuje potrebu rozvinúť, resp. urýchliť prechod na nový,

intenzívny typ socialistického spôsobu výroby, ktorý je efektívne uskutočniteľný len pri rešpektovaní a prehľbovaní dialektickej väzby na prehľbovanie a skvalitňovanie socialistického spôsobu života.

Dynamická proporcionalita ako charakteristická črta intenzívneho typu socialistického spôsobu výroby má svoj prejav aj v zdokonaľujúcom sa socialistickom spôsobe života. Aj tu môžeme hľadať vzťah medzi rastom kvality spôsobu života a dynamikou rastu nákladov na jej dosiahnutie. V tom, že kvalita spôsobu života nie je totožná s lineárnym rastom množstva predmetov a služieb, ale že je spojená aj s mierou racionality uspokojovania potrieb i s mierou racionality novovznikajúcich potrieb. Na mnohých príkladoch možno už dnes dokumentovať, že kvantita úžitkových hodnôt pre uspokojovanie potrieb len do určitého času rastie a od istého momentu začína prevažovať kvalita úžitkových hodnôt, ktorá je neraz spojená s menšími nákladmi na zdroje a s menšími nákladmi na ich zabezpečenie. I tieto poznatky poukazujú na nevyhnutnosť v oveľa užšej väzbe skúmať, chápať, prognózovať, plánovať i realizovať rast kvality socialistického spôsobu výroby i rast kvality socialistického spôsobu života.

Literatúra

- [1] MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy 1. Bratislava, Pravda 1977.
- [2] LENIN, V. I.: Zbrané spisy 1. Bratislava, Pravda 1979.
- [3] MARX, K. — ENGELS, F.: Manifest komunistickej strany. Bratislava, Pravda 1983.
- [4] Amerikanskaja sociologija. Perspektivy, problemy, metody. Moskva 1972.
- [5] BERLINER, J. S.: Economy Society and Welfare. A Study in Social Economics. New York 1972.
- [6] BELL, D.: The Coming of Postindustrial Society. A Venture in Social Forecasting. New York 1975.
- [7] XVI. zjazd KŠČ. Dokumenty a materiály. Bratislava, Pravda 1982.
- [8] ANDROPOV, J.: Učeniye K. Marksa i nekotoryje voprosy socialističeskogo stroitel'stva v SSSR. Kommunist, 1983, č. 3.

ПОВОРОТ К ИНТЕНСИФИКАЦИИ И ДИАЛЕКТИКА СПОСОБА ПРОИЗВОДСТВА И ОБРАЗА ЖИЗНИ

ГАЛУШКА, Иван

Автор в статье анализирует взаимосвязь между социалистическим способом производства и социалистическим образом жизни на этапе оборота к их интенсивному типу. На основе черт интенсивного типа социалистического способа производства показывает их взаимную обусловленность с качеством конкретных проявлений социалистического образа жизни.

Автор в статье приводит аргументы для обоснования заключительного тезиса, что необходимо исследовать, прогнозировать и планировать интенсификацию социалистического способа производства в диалектической связи с развитием социалистического образа жизни.

THE TURNING TO INTENSIFICATION AND DIALECTICS OF WAY OF PRODUCTION AND WAY OF LIFE

HALUŠKA, Ivan

The author analyses the mutual connection of socialist way of production and of socialist way of life in the period of their turning to the intensive type. He refers to the basic features of the intensive type of socialist way of production and to their mutual conditioning with the quality of concrete demonstrations of socialist way of life.

The author had above all reasoned in the article the final thesis, that it is inevitable the examination, the forecasting and the planning of the intensification of socialist way of production in the dialectical connection with the development of the socialist way of life.

Niektoré metodologické otázky efektívnosti

ŠVANTNEROVÁ, Jiřina

Skúmanie výrobných vzťahov, ktoré je predmetom politickej ekonómie, logicky vyúsťuje do sústavy ekonomických kategórií, zákonitostí a zákonov, ktoré vo svojom súhrne dávajú celkový obraz o ekonomickej skutočnosti. F. Engels charakterizoval politickú ekonómiu ako vedu „o zákonoch, ktoré v ľudskej spoločnosti vládnu pri výrobe a výmene materiálnych životných statkov“ [1, s. 121]. Podľa V. I. Lenina úlohou politickej ekonómie je „objektívna analýza výrobných vzťahov, vytvárajúcich určitú spoločenskú formáciu, výskum jej funkčných a vývinových zákonov“ [2, s. 147].

Z teoretických analýz vyplynulo, že ekonomická efektívnosť je základnou kategóriou politickej ekonómie, ktorá sa uplatňuje vo všetkých spoločensko-ekonomických formáciách a že zvyšovanie efektívnosti je všeobecným zákonom rozvoja ľudskej spoločnosti [3].

V našom článku sa pokúsime o teoretické zdôvodnenie podstaty efektívnosti akejkoľvek ľudskej činnosti, osobitne ekonomickej efektívnosti výroby, a o teoretické objasnenie zákona zvyšovania ekonomickej efektívnosti ako všeobecného zákona rozvoja ľudskej spoločnosti. Metodologickým východiskom chápania uvedených otázok je analýza vzájomného vzťahu kategórií a zákonov a sama charakteristika ekonomických zákonov a zákonov politickej ekonómie. Článok sme rozdelili do dvoch častí. V prvej časti objasňujeme vzťah medzi ekonomickými kategóriami a ekonomickými zákonmi. V časti druhej analyzujeme podstatu ekonomickej efektívnosti a zdôvodňujeme existenciu a pôsobenie zákona zvyšovania ekonomickej efektívnosti.

1. K otázke kategórií a zákonov

Ekonomické kategórie sú teoretickými výrazmi, abstrakciami spoločenských výrobných vzťahov [4], sú odrazom podstaty javu vo vedomí ľudí. Neznamená to však, že ekonomické kategórie sú iba teoretickým vyjadrením výrobných vzťahov, že jestvujú iba vo vedomí ľudí a že v reálnej skutočnosti neexistujú.

Naopak, existencia ekonomických kategórií vo vedomí ľudí je podmienená tým, že prototypy týchto kategórií súčasne jestvujú v reálnom živote, v ekonomike. Teória by nemohla vytvoriť vedecké ekonomické kategórie bez toho, žeby neexistovali v ekonomickej realite. Napríklad V. I. Lenin vo Filozofických zošitoch píše: „Logické pojmy sú objektívne, pokiaľ ostávajú «abstraktnými», vo svojej abstraktnej forme, ale zároveň vyjadrujú aj veci osebe“ [5, s. 226]. Ďalej V. I. Lenin, v polemike s Bulgakovom, podľa ktorého nadhodnota nie je hmotná vec, ale pojem vyjadrujúci určitý spoločenský výrobný vzťah, uvádza: „Toto stavenie «hmotnej veci» proti «pojmu» je názorným príkladom scholastiky, ktorú dnes tak radi servírujú pod pláštikom kritiky. Aký význam by mal «pojem» o časti spoločenského produktu, keby tomuto pojmu nezodpovedali určité «hmotné veci»?“ [6, s. 109]. Nemožno teda od seba odtrhávať a umelo vytvárať bariéru medzi kategóriami, ktoré sú teoretickou formou ekonomických vzťahov a samými objektívnymi ekonomickými vzťahmi.

Kategórie, podobne ako aj zákony, existujú tak v objektívnej realite, ako aj vo vedomí ľudí. Vychádzajúc zo všeobecne priznanej skutočnosti, že zákony jestvujú tak v ekonomickej realite, ako aj vo vede, resp. vo vedomí ľudí, Z. Hába [7] odlišuje ekonomické zákony od zákonov ekonomickej vedy. Ekonomické zákony podľa neho existujú v objektívnej realite, sú materiálnej povahy, zatiaľ čo zákony politickej ekonómie existujú iba vo vedomí ľudí. Analogicky, podľa nášho názoru, možno rozlišovať aj ekonomické kategórie od kategórií politickej ekonómie alebo ekonomickej vedy. Ak prvé sú materiálnej povahy a jestvujú v objektívnej realite, tak druhé existujú iba vo vedomí ľudí. Zákony ekonomickej vedy nie sú totožné s ekonomickými zákonmi, podobne aj kategórie politickej ekonómie nemusia byť totožné s ekonomickými kategóriami. Vyplýva to z toho, že formulácia určitej kategórie politickej ekonómie alebo vedeckého zákona je subjektívnym spracovaním objektívne existujúcich ekonomických kategórií alebo ekonomických zákonov. Podľa V. I. Lenina ... „ľudské pojmy sú vo svojej abstraktnosti a odtrhnutosti subjektívne, ale v celku, v procese, vo výsledku, v tendencii a v zdroji sú objektívne“ [5, s. 226]. Pokiaľ ide o rozvoj pojmov (resp. kategórií), V. I. Lenin píše, že ... „ľudské pojmy nie sú nehybné, ale sú večne v pohybe, prechádzajú jeden do druhého, prelievajú sa jeden do druhého, inak neodrážajú živý život. Analýza pojmov, ich štúdium, «umenie operovať s nimi» (Engels) vždy vyžaduje štúdium pohybu pojmov, ich súvislosti, ich vzájomných prechodov“ [8, s. 285].

Kategórie politickej ekonómie nie sú teda raz navždy dané, neustále sa menia a rozvíjajú. Je to tak preto, lebo vyjadrujú reálne ekonomické vzťahy, ktoré sa rozvíjajú, a teda aj obsah starých kategórií sa upresňuje a prehľbuje, a súčasne vznikajú kategórie nové. Zároveň treba vidieť, že kategórie politickej ekonómie, ako abstrakcie skutočných vzťahov, ... „sú pravdivé iba potiaľ, do kľiaľ tieto vzťahy trvajú“ [9, s. 514].

Vzniká otázka, či môžu byť (alebo do akej miery môžu byť) kategórie politickej ekonómie alebo vedecké zákony identické s ekonomickými kategóriami alebo s ekonomickými zákonmi? Vychádzajúc z marxisticko-leninskej teórie, sme toho názoru, že kategórie i zákony politickej ekonómie nie sú (a zrejme ani nemôžu byť) totožné s ekonomickými kategóriami a zákonmi, ale iba približne zodpovedajú skutočnosti. Príčina spočíva v tom, že podmienky presadzovania ekonomických zákonov sú zložitejšie ako podmienky presadzovania prírodných zákonov. Prírodné zákony sa realizujú iba na základe pôsobenia prí-

rodných síl a bez účasti človeka.¹ Ekonomické zákony sa presadzujú iba prostredníctvom výrobnno-ekonomickej činnosti ľudí a u človeka hrá dôležitú úlohu jeho záujem a cieľavedomá činnosť. Ďalšia príčina spočíva v tom, že pôsobenie daného ekonomického zákona je ovplyvnené pôsobením aj iných ekonomických zákonov. Napokon nesúlad vedeckých a ekonomických kategórií vyplýva aj zo zákona protirečenia, pretože ... „protirečenie je koreň všetkého pohybu a životnosti“ [5, s. 153]. Ak by ekonomické kategórie boli totožné so skutočnosťou, znamenalo by to koniec rozvoja. Ide však o to, aby sa vedecké kategórie a zákony čo najviac približovali k objektívnej skutočnosti. Závisí to nielen od úrovne vyspelosti subjektu, ale aj od dosiahnutej úrovne rozvoja politickej ekonómie, od toho, či sú vytvorené priaznivé podmienky pre jej zdokonaľovanie, s cieľom prekonať rozpor medzi teóriou a praxou. Proces rozvoja vedeckých kategórií a zákonov však závisí aj od stupňa vyspelosti ekonomických vzťahov. V plnej miere obsah tej alebo inej ekonomickej kategórie sa môže sformovať iba v sústave rozvinutého celku. Súčasne treba vidieť, že kategórie sú „práve tak málo večné, ako vzťahy, ktoré vyjadrujú. Sú to produkty historické a prechodné“ [4, s. 84].

Rozlišovanie kategórií a zákonov nie je formálne, ale vyplýva z toho, že kategórie a zákony odrážajú skutočnosť rozdielne. Realita v akejkolvek forme vystupuje ako jednota nepretržitosti a pretržitosti, stability a zmeny. Rôzne stránky reality možno vyjadriť rôznymi logickými formami. Ekonomické kategórie nie sú spojené s určitými konkrétnymi javmi, ale vyjadrujú najvšeobecnejšie vlastnosti, súvislosti a vzťahy. Pritom kategórie vedy vyjadrujú iba jednotlivé stránky objektívne existujúcej skutočnosti [10, s. 60]. Predpokladom dokonalého poznania celku (systému) je jeho rozčlenenie na jednotlivé časti (podsystemy), fragmenty, stránky a pod. Vedecké kategórie sú teoretické abstrakcie, ktoré charakterizujú jednotlivé stránky skutočnosti z hľadiska jej diskontinuity, jednostrannosti, fragmentárnosti [11]. Vedecké kategórie sú však navzájom medzi sebou spojené tak, že každú z nich možno pochopiť len ako prvok určitého systému kategórií. Podľa V. I. Lenina: „Každý pojem je v istom vzťahu, v istej súvislosti so všetkými ostatnými“ [5, s. 213]. Princíp vzájomnej súvislosti, systémovosti kategórií politickej ekonómie znamená, že jednotlivé kategórie nemožno vytrhávať zo sústavy vedeckých pojmov, ktorá sa vytvorila v rámci konkrétnych historických podmienok.²

Rozdiel medzi kategóriami a zákonmi spočíva v tom, že odlišne, rôznym spôsobom vyjadrujú danú objektívnu realitu. Ak kategórie vyjadrujú obsah predmetu, tak zákon vyjadruje súvislosť (vzťahy) predmetov.

Reálna skutočnosť vystupuje ako vnútorne celostný, nepretržitý (kontinuálny) proces rozvoja, v ktorom existuje vnútorná väzba všetkých jeho stránok. Táto forma jej existencie sa vyjadruje vo vedeckých zákonoch, ktoré teoreticky fixujú charakter a nevyhnutnú všeobecnú a stálu štruktúru vzťahov medzi javmi a procesmi. K. Marx písal, že zákonom treba rozumieť „vnútornú a nevyhnutnú súvislosť medzi dvoma javmi“ [12, s. 263].

¹ Je samozrejmé, že zákony prírody sa využívajú vo výrobe, na nich sú založené najrôznejšie výrobné procesy. Napríklad zákony fyziky, mechaniky, matematiky, elektroniky, biológie sú základom vzniku a použitia strojov, mechanizmov, aparátov, prístrojov, náradí a technologických procesov. Od stupňa a charakteru ich využívania závisí dokonalosť strojov a technologických procesov.

² Obsah kategórií je odlišný nielen v rôznych spoločensko-ekonomických formáciách, ale môže byť odlišný aj v danej formácii na rôznych etapách jej vývoja.

Vo Filozofických zošitoch V. I. Lenin podrobne komentuje Hegelov výklad kategórie zákona v knihe Logika ako veda. Podľa V. I. Lenina: „Zákon je jeden zo stupňov ľudského poznania jednoty a súvislosti, vzájomnej závislosti a celistvosti svetového procesu“ [5, s. 164–165]. Ďalej V. I. Lenin určuje nasledujúce príznaky zákona: „Zákon je trvajúce (zostávajúce) v jave“, ... „zákon je totožné v jave“, ... „zákon je odraz javov“ [5, s. 165], ... „zákon je podstatný jav“ [5, s. 165–166]. „Zákon je teda podstatný vzťah“ [5, s. 167].

Súčasná marxistická filozofia, ktorá vychádza z prác klasikov marxizmu-leninizmu, určuje kategóriu *zákon* na základe dvoch príznakov: 1. nevyhnutnosť a 2. podstata [13; 14]. *Nevyhnutnosť* je základom akéhokoľvek zákona, teda aj zákona ekonomického. Zákon je zvláštny druh nevyhnutných súvislostí. Zákon ako nevyhnutný vzťah je súčasne spojený s náhodnosťou.³ *Podstata* je druhým základným znakom zákona. Zákon vyjadruje vnútorné vzťahy, nie však akéhokoľvek vzťahy, ale *podstatné vzťahy*.⁴ Ekonomický zákon je teda nevyhnutný a podstatný vzťah. Podstatné, všeobecné vzťahy vyjadrené v zákone sú momentom objektívneho historického procesu a výsledkom historicky sa utvárajúcej spoločenskej činnosti ľudí [15]. Ekonomické zákony teda vyjadrujú dvojhký charakter vzťahov: jednak objektívne nevyhnutnú stálosť určitých podstatných vzájomných činností v sociálno-ekonomických procesoch, jednak nevyhnutnú tendenciu pohybu, vzniku a rozvoja javov. Ekonomické zákony vyjadrujú nielen vzťahy človeka (spoločnosti) k ich predchádzajúcej činnosti a k jej výsledkom, ale aj v následnej činnosti, obsiahnutej v reálnych tendenciách ekonomického rozvoja.

Zákony, ekonomickej vedy vyjadrujú nevyhnutné podstatné vzťahy medzi jednotlivými stránkami skutočnosti, z ktorých každá má svoj výraz v kategóriách. Vedecké zákony charakterizujú vnútorné súvislosti medzi kategóriami.

V reálnom ekonomickom procese existuje vnútorná väzba všetkých jeho stránok, ktoré sú predovšetkým v kauzálnej súvislosti (v príčinnno-následných vzťahoch). Neznamená to však, že kauzálny vzťah je jediným možným typom zákonitej súvislosti, ale i v oblasti ekonomickej, rovnako ako v iných oblastiach, existujú okrem kauzálnych zákonitostí aj zákonitosti dynamické, šta-

³ V závislosti od formy spojenia zákona s náhodnosťou sa rozlišujú: a) zákony dynamické, b) zákony štatistické. Dynamické zákony sú spojené s takou nevyhnutnosťou, ktorá sa prejavuje v každom konkrétnom prípade, v jednotlivom jave alebo procese. Štatistické zákony obsahujú nevyhnutnosť, ktorá sa prejavuje vo veľkej mase pozorovaných jednorodých javov, nie však v každom konkrétnom jave. V oboch je nevyhnutnosť spojená s náhodnosťou. Avšak ak v dynamických zákonoch náhodnosť sprevádza nevyhnutnosť (je jej súčasťou), tak v štatistických zákonoch — sama nevyhnutnosť sa skladá z náhodností. Niektorí autori však s takouto klasifikáciou nesúhlasia, pretože podľa nich všetky zákony spoločenského rozvoja sú zákony pohybu, zákony dynamiky, vrátane tzv. štatistických zákonov. I. Kuzminov [17] sa napríklad pýta, či možno rozlišovať zákony „pôsobiace v každom jave“ a zákony „pôsobiace v masových javoch“? Veď ekonomický zákon je vnútorná podstatná, nevyhnutná závislosť ekonomických procesov a javov. Z. Hába [7] považuje za nesprávne prisudzovať všetkým ekonomickým zákonom štatistický charakter, čo však podľa neho neznamená, že niektoré ekonomické zákony takýto charakter nemôžu mať.

⁴ Ak zákon vyjadruje podstatu vzťahov, neznamená to, že pojmy *podstata* a *zákon* sú totožné. Zákon vyjadruje iba jednu z viacerých stránok podstaty. Na všestranné objasnenie podstaty predmetu, javu nestačí znalosť jednotlivých zákonov, vyjadrujúcich ich podstatu, ale je nevyhnutná znalosť celého systému zákonov.

tistické, a ako uvádza Z. Hába, ... „funkčné, koexistenčné a ďalšie. ... Najvyšším typom bude i tu zákon dialektický“ [7, s. 1256].

2. Ekonomická efektívnosť — jej podstata Zákon zvyšovania efektívnosti

Chápanie podstaty efektívnosti má dynamický charakter, postupne sa vyvíja a spresňuje. Je to prirodzené, lebo pokiaľ je daný systém v štádiu formovania (a socialistický spôsob výroby má pred sebou ešte relatívne dlhé obdobie vývoja), dovtedy sa formuje aj obsah ekonomických kategórií.

Pri objasňovaní podstaty ekonomickej efektívnosti vychádzame z tézy, že ekonomické zákony sa prejavujú iba v činnosti ľudí. Činnosť ľudí má objektívny charakter a od samého začiatku má spoločenský charakter. Ľudská činnosť je rozmanitá. Podľa obsahu a predmetu ju môžeme klasifikovať napr. na výrobnú, politickú, vedeckú, umeleckú atď. Najdôležitejšia je činnosť ľudí vo výrobnnej sfére, pretože spoločnosť nemôže existovať bez výroby hmotných statkov nevyhnutných pre život ľudí.

Pre pochopenie podstaty efektívnosti je dôležité poznať, čo je charakteristické pre činnosť ľudí, urobiť analýzu prvkov ľudskej činnosti.

Aké sú základné prvky ľudskej činnosti? Ľudská činnosť sa skladá z nasledujúcich prvkov:

1. z cieľa,
2. z predmetu,
3. z prostriedku.

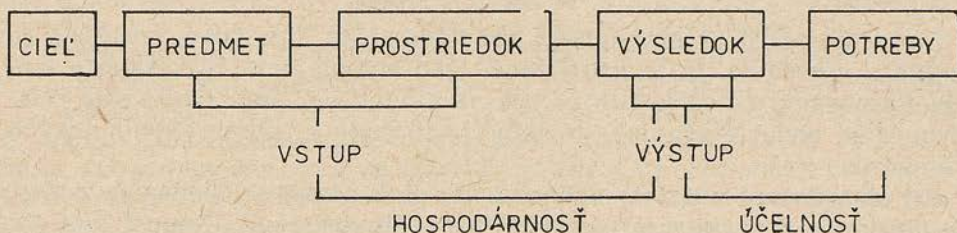
Ľudská činnosť sa od činnosti najvyvinutejších zvierat líši tým, že znamená cieľavedomú, uvedomelú činnosť človeka. Ľudia si vo svojich predstavách najskôr vytyčujú *ciele*, ktoré chcú dosiahnuť. Sú to ciele, ktoré zodpovedajú ich terajším, resp. budúcim potrebám. Projektujú si *predmet*, na ktorý budú pôsobiť, a súčasne aj to, akými *prostriedkami* budú pôsobiť na predmet, aby dosiahli určené ciele. Tento proces určovania cieľov, projekcia predmetu a výber prostriedku prebieha vo vedomí ľudí.

Praktickým pôsobením prostriedku na predmet sa prekračuje táto ideálna sféra projekcie. Relatívne ukončenou etapou praktického pôsobenia prostriedku na predmet je výsledok ľudskej činnosti. Skutočný vzťah medzi prostriedkom a predmetom nemusí zodpovedať projektovanému vzťahu, a teda aj výsledok nemusí byť v súlade s určeným cieľom. Existujúce protirečenie cieľov a výsledkov vyplýva z nedostatočnej úrovne poznania, alebo sa nesprávne stanovili ciele, precenili alebo nedocenili sa možnosti a pod. Dôležité je, aby dosiahnutý výsledok bol v súlade s potrebami.

Objasnenie vzájomnej väzby základných prvkov ľudskej činnosti a jej výsledkov nám poslúži ako teoretické východisko pre objasnenie podstaty efektívnosti.

Väzby prvkov ľudskej činnosti a jej výsledkov tvoria jej štruktúru. Tieto väzby majú dialektický charakter.

Ako sme uviedli, ľudská činnosť a jej výsledok sa skladá z prvkov (pozri obr. 1).

Obr. 1.

Ak predmet a prostriedok majú charakter vstupu a výsledok má charakter výstupu, potom vzťah výstupu k vstupu, alebo výsledku k nákladom, vyjadruje *hospodárnosť* ľudskej činnosti; vzťah výsledku k vytýčeným cieľom (alebo k potrebám) vyjadruje *účelnosť* ľudskej činnosti. Z toho vyplýva, že podstata efektívnosti akejkoľvek ľudskej činnosti spočíva v hospodárnosti a účelnosti. Pričom účelnosť a hospodárnosť nemožno od seba oddeľovať, tvoria neoddeliteľný celok, vyjadrujúci vzájomný vzťah medzi základnými prvkami a výsledkami ľudskej činnosti. Inými slovami — podstata efektívnosti akejkoľvek ľudskej činnosti spočíva v optimálnej súvzťažnosti výsledkov, cieľov, predmetov a prostriedkov.

Spomenuli sme, že ľudská činnosť je rozmanitá: výrobná, kultúrna, politická, umelecká a pod. Je prirodzené, že konkrétny obsah jednotlivých prvkov ľudskej činnosti (a teda aj hospodárnosti a účelnosti) bude odlišný v závislosti od charakteru ľudskej činnosti. Nás však zaujíma činnosť výrobná ako najdôležitejšia, ktorá zabezpečuje výrobu hmotných statkov nevyhnutných pre život.

Výrobná činnosť je mnohotvárna, organizovaná v navzájom spojených článkoch delby práce. Cieľom výroby je, aby súhrnný výsledok (výstup) bol v hľadiska množstva, kvality, technicko-ekonomickej úrovne a času v súlade s potrebami spoločnosti. Z toho vyplýva dôležitosť konkrétnej náplne celkového objemu vyrábanej produkcie, ktorá umožňuje čo najúčelnejšie uspokojovať potreby. Účelnosť je jednou stránkou efektívnosti, vyjadrujúcou vzťah výsledku k cieľom (alebo k potrebám). Tá však ešte plne necharakterizuje ekonomickú efektívnosť výroby. Dôležité je, aké sú náklady spoločnosti na zabezpečenie jej potrieb. Druhou stránkou efektívnosti výroby je hospodárnosť, vyjadrujúca vzťah medzi objemom výroby a vynaloženými nákladmi (materiálmi, palivami, surovinami, výrobnými fondmi a živou prácou). Na vyjadrenie tohto vzťahu sa v československej ekonomickej literatúre používa pojem *výrobná-ekonomická* alebo *technicko-ekonomická efektívnosť*. Dôležitou strán-

kou hospodárnosti je však aj účinné využívanie potenciálne existujúcich zdrojov prírodných, umelo vytvorených i pracovných.⁵ Podstata ekonomickej efektívnosti výroby spočíva v optimálnej súvzťažnosti alebo vo vzťahoch:

- výsledku k potrebám, ktoré boli určené cieľmi;
- výsledku k celkovým bežným nákladom práce [živej i zvecnenej] a k jednorazovým investičným výdavkom, resp. opakovane využívaným výrobným zdrojom;
- výrobných zdrojov využívaných vo výrobnom procese k potenciálne existujúcim zdrojom.

Ekonomická efektívnosť je teda viacrozmerný, statický alebo dynamický, hierarchicky i nehierarchicky štruktúrovaný vzťah.

Z teoretického vymedzenia podstaty ekonomickej efektívnosti a z doterajšieho stavu rozpracovania merania efektívnosti vyplýva, že ekonomickú efektívnosť nemožno stotožňovať, a teda ani hodnotiť podľa jedného z čiastkových ukazovateľov výrobo-ekonomickej efektívnosti (produktivita práce, materiálová a fondová náročnosť), ani podľa syntetického ukazovateľa hospodárnosti, ale iba na základe viacerých ukazovateľov, vyjadrujúcich obidve stránky ekonomickej efektívnosti. Z toho ďalej vyplýva, že ekonomickú efektívnosť nemožno stotožňovať s produktivitu práce (či už v úzkom, alebo širokom poňatí) a nemožno ju stotožňovať ani s úsporou času dosiahnutou na jednotku vyrobenej produkcie.

I keď rast produktivity živej práce, ako aj zvyšovanie účinnosti celkovej vynaloženej práce alebo úspora času na jednotku produkcie majú značný význam pre zvýšenie efektívnosti výroby, nemožno ich stotožniť s ekonomickou efektívnosťou, pretože vyjadrujú iba jednu jej stránku, jeden z čiastkových vzťahov. Ekonomická efektívnosť je však viacrozmerný vzťah; okrem vzťahu výsledku k nákladom (bežným nákladom živej a zvecnenej práce a k jednorazovým výdavkom, resp. využívaným zdrojom) zahŕňa aj vzťah výsledku k cieľom a účinnosť využívania potenciálne existujúcich zdrojov, je teda širším pojmom ako produktivita živej práce alebo ako účinnosť celkovej vynaloženej práce, resp. dosiahnutá úspora času na jednotku produkcie.

V tejto súvislosti sa stretávame s názorom, že zákon úspory času je totožný so zákonom rastúcej produktivity práce. Podľa nášho názoru nie je možné celkom stotožniť tieto dva zákony, i keď výsledkom úspory práce je rast jej produktivity.

V spoločenskej výrobe vystupujú všetky náklady ako náklady práce. Úspora dosiahnutá ako výsledok racionálneho využitia práce môže sa vyjadriť jedným meradlom — pracovným časom. Úspora práce je teda v podstate úsporou pracovného času.

⁵ Tento dôležitý aspekt hospodárnosti sa zatiaľ do sústavy ukazovateľov efektívnosti nepremietol.

Zákon úspory času je všeobecným ekonomickým zákonom. Jeho pôsobenie je ovplyvnené spôsobom výroby.

I keď výsledkom úspory práce je rast jej produktivity, nemožno úplne stotožniť zákon úspory času so zákonom neustáleho rastu produktivity práce. A to preto, lebo pôsobnosť zákona zvyšujúcej sa produktivity práce je ohraničená a vzťahuje sa iba na sféru materiálnej výroby, zatiaľ čo zákon úspory času, okrem sféry výroby, pôsobí aj v nevýrobnej sfére.

Oba tieto všeobecné ekonomické zákony — zákon zvyšujúcej sa produktivity práce a zákon úspory času — vyjadrujú iba určité stránky zvyšovania účinnosti práce, vychádzajú z vynaloženej ľudskej práce. Vyjadrujú teda účinnosť vzťahu vstupov k výstupom.

Zákon zvyšovania efektívnosti pôsobí v celom reprodukčnom procese, t. j. v oblasti výroby, rozdeľovania, výmeny a spotreby. Ďalej sa budeme zaoberať jeho pôsobnosťou v oblasti výroby.

Všeobecný zákon zvyšovania efektívnosti v oblasti výroby vyjadruje:

— vzťah potenciálne existujúcich zdrojov k vstupom do výrobného procesu;

— vzťah vstupov vo výrobnom procese k výstupom výrobného procesu;

— vzťah výstupov (výsledkov) k potrebám, ktoré boli určené cieľmi.

Zdrojmi rozumieme potenciálne existujúce prírodné i umelo vytvorené zdroje a takisto pracovné zdroje.

Vstupy zahŕňajú pracovné sily, pracovné prostriedky a pracovné predmety fungujúce vo výrobnom procese. Do výrobného procesu boli zapojené z potenciálne existujúcich zdrojov.

Výstupom (v oblasti výroby) je vyrobená produkcia, ktorá z hľadiska požadovanej technicko-ekonomickej úrovne, množstva, kvality, sortimentu a času by mala uspokojovať potreby.

Dôležitou súčasťou efektívnosti uvedených troch vzťahov je ochrana a tvorba životného prostredia.

Zákon zvyšovania efektívnosti v oblasti výroby teda okrem vzťahu vstupov k výstupom vyjadruje aj vzťah potenciálne existujúcich zdrojov k vstupom a vzťah výstupov k potrebám (resp. k cieľom). Zákon zvyšovania efektívnosti má objektívny charakter, pôsobí a prejavuje sa, tak ako aj ostatné ekonomické zákony, iba prostredníctvom činnosti ľudí. Ekonomické zákony samy osebe nie je možné, ako píše L. I. Abalkin [16], vidieť, zmerať alebo „ohmatať“, majú však rôzne formy prejavu. Základný ekonomický zákon socializmu sa podľa L. I. Abalkina prejavuje v kategóriách, ku ktorým patrí napr. národný dôchodok, životná úroveň, spoločenské spotrebné fondy a pod.

Kategórie obsiahnuté jediným zákonom tvoria logický systém odrážajúci určitú formu reálnej skutočnosti.

Zákon zvyšovania efektívnosti v oblasti výroby sa, podľa nášho názoru, za socializmu prejavuje, okrem takých kategórií, ako je národný dôchodok, spoločenský produkt, vlastné náklady, ceny a zisk, napr. v pracovnej, materiálnej (palivovej, surovinovej, energetickej) a fondo-

vej náročnosti — v raste účinnosti využívania živej a zvecnenej práce, a súčasne vo zvyšovaní kvality a technicko-ekonomickej úrovne výrobkov, v miere uspokojovania potrieb spoločnosti (resp. v miere dosahovania cieľov), v optimálnom spôsobe využívania prírodných a pracovných zdrojov, v ochrane a tvorbe životného prostredia.

Zákon zvyšovania efektívnosti ako všeobecný ekonomický zákon rozvoja spoločnosti na jednej strane predpokladá kategórie, ktoré ho charakterizujú, na druhej strane je nimi predpokladaný. Každá kategória predpokladá ďalšiu. Pritom treba vidieť, ako zdôrazňuje K. Marx, že „... ešte aj najabstraktnejšie kategórie napriek svojej platnosti pre všetky epochy — vyplývajúcej z ich abstraktnosti — sú preda len v samej určenosti tejto abstrakcie rovnako produktom historických vzťahov a plnú platnosť majú len pre tieto vzťahy a v ich rámci“ [10, s. 58].

Záver

Zákon zvyšovania efektívnosti v oblasti výroby vyjadruje určitú ekonomickú nevyhnutnosť, najmä nevyhnutnosť optimálneho využívania potenciálne existujúcich prírodných i umelo vytvorených zdrojov a takisto zdrojov pracovných síl; nevyhnutnosť zvyšovania účinnosti celkovej vynaloženej práce (živej i zvecnenej), resp. neustály rast účinnosti vstupov, t. j. stále lepšie využívanie pracovných síl, pracovných prostriedkov a pracovných predmetov fungujúcich vo výrobnom procese; nevyhnutnosť zvyšovania kvality a technicko-ekonomickej úrovne výrobkov a zosúladovania výstupov výrobného procesu s potrebami, ktoré sú určitémi cieľmi.

Zákon zvyšovania efektívnosti v oblasti výroby pôsobí vo všetkých spoločensko-ekonomických formáciách. Obsah a forma jeho prejavu sú ovplyvnené spôsobom výroby, závisia od podmienok miesta a času, menia sa a vyvíjajú s vývinom objektu a subjektu. Pôsobenie zákona zvyšovania efektívnosti v oblasti výroby má historický charakter. Od výrobných vzťahov a pôsobenia ekonomických zákonov príslušnej formácie, predovšetkým základného ekonomického zákona daného spôsobu výroby, závisí nielen stanovenie cieľov (v súvislosti s určovaním potrieb) a spôsoby ich dosahovania, ale aj konkrétne chápanie obsahu cieľov, výsledkov a nákladov, spôsob využívania potenciálne existujúcich prírodných i umelo vytvorených zdrojov a zdrojov pracovných síl; od nich závisí, ako sa pristupuje k ochrane životného prostredia — či s prihliadnutím len na najbližšie, alebo aj na neskoršie výsledky výrobnej činnosti. Zákon zvyšovania efektívnosti v oblasti výroby však odlišne pôsobí aj v rámci tej istej formácie na rôznych etapách jej rozvoja v závislosti od viacerých konkrétnych podmienok. Pri analýze jeho pôsobenia je dôležité uplatňovať princíp historickej. V plnej miere tu platia Leninove slová, že „... najspoľahlivejšou metódou, najdôležitejšou vecou je nezabúdať na základnú historickú súvislosť, na každý problém pozerat z hľadiska toho, ako určitý jav v dejinách vznikol, akými hlavnými eta-

pami prechádzal vo svojom vývoji a z tohto hľadiska jeho vývoja usu-
dzovať, čím sa daná vec stala teraz“ [18, s. 418].

Skúmanie zákona zvyšovania ekonomickej efektívnosti je dôležité
najmä preto, lebo tento zákon (ako každý vedecký zákon) plní dôležité
úlohy nielen v poznaní, v rozvoji teórie, ale aj v hospodárskej praxi.
Okrem poznávacej, systémovotvornej, definičnej a metodologickej funk-
cie plní dôležitú explanačnú a predikčnú funkciu a pripadá mu dôležitá
praktická úloha [13].

Ak vieme, že zákon zvyšovania efektívnosti je všeobecným zákonom
rozvoja spoločnosti a že iba v podmienkach istého druhu nastávajú uda-
losti istého druhu, potom v našom prípade možno vysokú efektívnosť v
oblasti výroby dosiahnuť iba vtedy, ak vytvoríme podmienky na neustále
zvyšovanie účinnosti celkovej vynaloženej práce, na optimálne využíva-
nie potenciálne existujúcich zdrojov, na zvyšovanie kvality a technicko-
-ekonomickej úrovne výrobkov a na zosúlaďovanie výstupov s cieľmi,
resp. s potrebami.

Je úlohou marxisticko-leninskej politickej ekonómie skúmať pôsobenie
zákona zvyšovania ekonomickej efektívnosti nielen v oblasti výroby
na jednotlivých etapách rozvoja socialistickej spoločnosti, ale skúmať
aj jeho pôsobenie v ostatných sférach reprodukčného procesu, a napokon
v celom reprodukčnom procese.

Literatúra

- [1] ENGELS, F.: „Anti-Dühring“. Bratislava, VPL 1962.
- [2] LENIN, V. I.: Kto sú „priatelia ľudu“ a ako bojujú proti sociálnym demokratom?
In: Spisy 1. Bratislava, SVPL 1962.
- [3] ŠVANTNER, M.: Medzinárodná socialistická ekonomická integrácia v priemysle.
[Autoreferát k doktorskej dizertácii.] Bratislava, Ministerstvo školstva SSR
1981.
- [4] MARX, K.: Bieda filozofie. Bratislava, Pravda 1979.
- [5] LENIN, V. I.: Konspekt Hegelovej knihy Logika ako veda. Náuka o pojme. In:
Filozofické zošity. Bratislava, Pravda 1976.
- [6] LENIN, V. I.: Agrárna otázka a „Marxovi kritici“. Spisy 5. Bratislava, SVPL 1956.
- [7] HÁBA, Z.: Systém ekonomických zákonů za socialismu. Polit. Ekon., 31, 1983,
č. 12.
- [8] LENIN, V. I.: Konspekt Hegelovej knihy Prednášky o dejinách filozofie. In: Fi-
lozofické zošity. Bratislava, Pravda 1976.
- [9] MARX, K. — ENGELS, B.: Spisy 27. Dopisy. Praha, Svoboda 1968.
- [10] MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“. I. Bra-
tislava, Pravda 1972.
- [11] POKRYTAN, A. K.: Istoričeskoje i logičeskoje v ekonomičeskoj teorii socializma.
Moskva, Mysľ 1978.
- [12] MARX, K.: Kapitál III-1. Bratislava, SVPL 1958.
- [13] ČERNÍK, V. — FARKAŠOVÁ, E. — VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava
Pravda 1980.
- [14] Materialističeskaja dialektika kak naučnaja sistema. Moskva, Izdatelstvo Mos-
kovskogo universiteta 1983.
- [15] ZERKIN, D. I.: Objektivnyje zakony obščestvennogo razvitiya i politika. Moskva,
Mysľ 1982.
- [16] ABALKIN, L. I.: Hospodárský mechanismus rozvinuté socialistické spoločnosti.
Praha, Svoboda 1977.

- [17] KUZMINOV, I. I.: Náčrt politickej ekonómie socializmu. Bratislava, Pravda 1976.
 [18] LENIN, V. I.: O štáte. In: Spisy 29. Bratislava, SVPL 1954.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ

ШВАНТНЕРОВА, Йиржина

Цель статьи — теоретически обосновать сущность эффективности любой человеческой деятельности, особенно экономической эффективности производства и объяснение действия закона повышения экономической эффективности как общего закона развития человеческого общества. Методологическим исходным пунктом понимания приведенных вопросов является анализ взаимоотношения категорий и законов и сама характеристика экономических законов и законов политической экономии. Статья разделена на две части. В первой части объясняется связь между экономическими категориями и экономическими законами. В другой части анализируется сущность эффективности любой человеческой деятельности, особенно экономической эффективности производства — на основе анализа взаимосвязи основных элементов человеческой деятельности и ее результатов: цели, предмета, средства и результата. Статья содержит анализ отношений действия закона экономики времени, закона постоянного роста производительности труда и закона повышения эффективности. Особое внимание уделяется объяснению действия закона повышения эффективности в области производства.

SOME METHODOLOGICAL QUESTIONS ABOUT THE EFFICIENCY

ŠVANTNEROVÁ, Jiřina

The article aims at a theoretical reasoning of the substance of any human activity's efficiency and especially aims at the reasoning of the economic efficiency of production. Also leads to a theoretical explanation of the effects of the law of increasing the economic efficiency which is presented as a general law of the human society's development.

The methodological starting point of understanding these questions is the analysis of the mutual relationship of categories and laws and alone the characteristic of economic and political laws.

The article is divided in two parts. In the first part it is illuminated the relationship between the economic categories and economic laws. In the second part it is analysed the substance of any human activity's efficiency and especially the substance of the economic efficiency of production based on an analysis of the mutual connection of basic human activity's elements and results which are: aim, object, means and result.

The article contains an analysis of the law of time saving activity, law of unceasing growth of work productivity and law of increasing the efficiency. In the article is in particularly illuminated the activity of law of the increasing the efficiency in the field of production.

Konfrontace využívání vzdělání s požadavky efektivního rozvoje národního hospodářství

ŽIŽKOVÁ, Jana

Československá ekonomika stojí v současné době před velmi závažným úkolem, jehož podstatou je obnovení a dlouhodobé zajišťování relativně vysoké dynamiky jejího rozvoje. Objektivně nutným předpokladem splnění uvedeného cíle je zlom v dosavadním vývoji národohospodářské efektivnosti a zabezpečení jejího rychlého a trvalého růstu na bázi širokého rozvíjení a mnohostranného uplatňování vědy a techniky. Tento cílový záměr je nutně spojen i s problematikou vzdělání, zejména pak vysokoškolského, které má v této spojitosti zásadní význam.

V dosavadním vývoji byly v této oblasti více akcentovány otázky formování vzdělanostního potenciálu než otázky jeho uplatňování a zhodnocování. Etapě nástupu a rozvíjení vědeckotechnické revoluce i podmínkám a logice intenzivního typu rozvoje odpovídá, aby souběžně s otázkami růstu vzdělání byla akcentována i potřeba jeho výraznějšího využívání a ekonomického zhodnocování.

Využívání vzdělání je širokým komplexem jevů a procesů. Širší přístup k problematice vzdělání, který je třeba aplikovat v perspektivě, vyžaduje respektovat skutečnost, že vzdělání svými účinky zasahuje celou řadu oblastí života společnosti, počínaje ekonomickou a konče svým vlivem na rozvoj člověka, jeho osobnosti, schopností, aktivit a potřeb. V souvislosti s tím je nutno hovořit i o účincích vzdělání v oblasti ekonomické, sociální, kulturní, politické a pod., z nichž každé mají svůj relevantní význam. Nelze proto některé opomíjet a absolutisovat jiné, neboť na žádoucí efekt, tj. společensko-ekonomický a individuální rozvoj působí společně, vzájemně se podmiňují a stimulují, případně oslabují, nebo dokonce negují.

Vzhledem k naznačené šíři problematiky proto není možné v tomto článku postihnout využití vzdělání ze všech hledisek. Omezujeme se více méně na ekonomické souvislosti vzdělání, a to zejména vysokoškolského, což je dáno především jeho rolí v procesu intenzifikace, ale i dostupností disponibilních dat.

Přitom jsme si vědomi toho, že problematika využití vzdělání sahá daleko

za rámec jeho ekonomické funkce. Vzdělání představuje i mimořádně důležitý faktor socializace a kultivace člověka a svými účinky významně ovlivňuje i dynamizaci a kvalitu celé sociální sféry. I z tohoto hlediska bude třeba na jiném místě využití vzdělání posuzovat a vyhodnocovat.

A. Dosavadní vývoj

Na úrovni národního hospodářství poskytují statistiky dvojitý pohled na využívání vzdělání: za prvé, podle zařazení pracovníků s příslušným stupněm vzdělání na místa, která odpovídají, nebo neodpovídají tomuto vzdělání, za druhé, podle obsazení funkčních míst pracovníky s určitým stupněm vzdělání.

a) Pokud jde o prvé kritérium, lze konstatovat, že u vysokoškolského vzdělání pracuje v souladu s tímto stupněm vzdělání zhruba 90 % vysokoškoláků a tento podíl se v letech 1970–1978 stále zvyšoval. Tutéž tendenci odrážejí i různé průzkumy o uplatnění absolventů vysokých škol. Z tohoto hlediska lze využití vysokoškolského vzdělání hodnotit příznivě (i když se uvedená tendence neprosazuje zřejmě dostatečně rychle a počet cca 32 tis. vysokoškoláků zařazených na nižších než vysokoškolských funkcích se zdá být ještě příliš vysoký).

Analytičtější podklady, zejména průzkumy absolventů vysokých škol z posledních let signalizují, že uplatnění těchto absolventů na vysokoškolských místech je ovlivněno oborovým zaměřením vzdělání. Na místech bez vyžadovaného vysokoškolského vzdělání v největší míře pracují absolventi zemědělských, dále ekonomických a technických vysokých škol, zatímco uplatnění absolventů univerzit, včetně učitelů na vysokoškolských místech, je výrazně vyšší. Totéž platí i pokud jde o zařazení absolventů na místa s předepsaným vysokoškolským vzděláním vystudovaného oboru — technici, zemědělci a ekonomové pracují ve srovnání s absolventy univerzit daleko častěji mimo vystudovaný obor, jsou i daleko častěji nespokojeni s pracovním zařazením a v menší míře využívají i své vzdělání.

Pokud jde o ostatní kategorie vzdělání, i zde došlo k růstu podílu pracovníků na místech s odpovídajícím vzděláním (s výjimkou středního odborného vzdělání).

Stupeň využívání vzdělání odborníků všech kategorií je výrazně ovlivněn sférou jejich činnosti. Tradičně nejlépe jsou využíváni odborníci resortu ministerstva školství a ministerstva zdravotnictví, zatímco ve výrobní sféře je situace podstatně horší.¹

b) Pokud jde o druhý pohled, odráží růst náročnosti pracovního procesu na vzdělání a jeho skutečné zajištění příslušně vzdělanými kádry a z tohoto vztahu usuzuje na využití vzdělání. Vývoj funkčních míst a

¹ Podrobnější číselná data v tomto článku neuvádíme a odkazujeme na článek KALISKÝ, J. — STRAKA, P.: Analýza vzdelania a kvalifikácie pracovných síl v SSR. Ekón. Čas., 32, 1984, č. 1, s. 78–90.

jejich obsazení pracovníky s příslušným stupněm vzdělání ukazuje, že v letech 1970—1978 rostla podle tohoto kritéria náročnost pracovního procesu na vzdělání — vysokoškolské i úplné střední odborné (odrážející se v růstu příslušných funkčních míst), ale dynamika tohoto růstu byla ve srovnání s dynamikou počtu pracovníků těchto kategorií vzdělání pomalejší. V důsledku tohoto vývoje se zlepšilo i obsazení funkčních míst pracovníky s odpovídajícím vzděláním.

Přes tuto pozitivní, ale stále málo výraznou změnu trvá nepříznivá situace v obsazení vysokoškolských funkčních míst středoškoláky. V ČSR je zhruba 40 % a v SSR 30 % vysokoškolských funkčních míst obsazeno středoškoláky, což ovlivňuje nejen nekvalifikovaný výkon těchto funkcí, ale řetězovitě vyvolává i další nerovnováhy ve struktuře funkčních míst a jejich krytí adekvátně vzdělanými kádry. Data dokazují, že u všech funkčních míst — kromě vysokoškolských — vytvářejí zdroje vzdělaných pracovníků výrazně lepší předpoklady pro obsazení funkčních míst příslušně vzdělanými kádry. U vysokoškoláků jde tedy o problém jejich nedostatečných počtů, zatímco u odborníků ostatních typů vzdělání jde převážně o disproporce v rozdělení na příslušná funkční místa. Je to zřejmé z přehledu v tabulce 1.

Praxe signalizuje, že obsazení vysokoškolských funkčních míst středoškoláky se stává vážnou překážkou zařazování absolventů vysokých škol na vysokoškolská funkční místa. Průzkumy ukazují, že mezi vysokoškoláky, kteří nepracují na vysokoškolských funkcích, zhruba 1/3 uvádí jako důvod obsazení místa středoškoláky. Nekázeň v tomto směru se

Tabulka 1

Přehled obsazení funkčních míst příslušně vzdělanými kádry (rok 1978)

Vzdělání	ČSR			SSR		
	Počet pracovních sil	Počet funkčních míst	Skutečné obsazení funkčních míst pracovníky s předepsaným vzděláním	Počet pracovních sil	Počet funkčních míst	Skutečné obsazení funkčních míst pracovníky s předepsaným vzděláním
vysokoškolské	271,5	410,6	243,5	133,4	117,9	122,1
úplné střední odborné	651,6	726,6	437,9	292,6	303,3	210,1
střední odborné	252,1	207,1	72,1	55,3	69,7	18,9
úplné střední všeobecné	125,0	58,4	23,4	67,0	27,7	14,3

Pramen: Časové řady základních ukazatelů statistiky práce. Československá statistika. Praha, FSÚ 1982.

stále prohlubuje. V letech 1970—1978 vzrostl počet pracovníků bez vysokoškolského vzdělání zastávajících vysokoškolská funkční místa v celé ČSSR o více než 41 tis. a zhruba o stejný počet vzrostl i počet pracovníků bez úplného středního odborného vzdělání na místech s tímto předepsaným vzděláním. Je proto nezbytné radikálně zamezit obsazování funkčních míst pracovníky nesplňujícími předepsané vzdělání. Je zřejmé, že za současné situace je omezena účinnost plánování funkčních míst, neboť tato dostatečně neplní ani funkci kritéria kvalifikačních potřeb (požadavky na vzdělání — zejména vysokoškolské — jsou podle některých informačních zdrojů nadsazené), ani funkci nástroje, rozmísťování pracovníků podle vzdělání s cílem jeho maximálního využití.

Obě uvedená kritéria, podle nichž je využívání vzdělání v národním hospodářství obvykle hodnoceno, mají sice svůj význam, ale pro posouzení daného jevu — využití vzdělání — nejsou dostatečná, zejména proto, že:

— absolutizují prakticky jediné hledisko — shodu stupně vzdělání u funkčního místa a pracovníka, který jej zastává, jsou příliš globální a opomíjí některé další významné aspekty využití vzdělání (např. uplatnění odbornosti, územní aspekt, vliv výchovně vzdělávací soustavy);

— jsou relativně statické a dostatečně neodrážejí změny, které neustále probíhají v obsahu práce a které také neustále mění nároky profesí, a tedy i funkčních míst na požadované vzdělání;

— kritérium využití vzdělání je více méně odvozováno z určitého, do značné míry formálního normativního aspektu, bez potřebné vazby na pracovní výkonnost a dosažený efekt práce (i za předpokladu shody vzdělání u funkčního místa a pracovníka může být vzdělání nevyužito);

— koncentrují se více méně na takové aspekty využití vzdělání, které mohou mít i z ekonomického hlediska spíše pomocný význam. Zcela mimo zůstává využití vzdělání z hledisek mimoekonomických (účinky sociálně společenské).

Uvedené skutečnosti nelze chápat jako kritiku uvedených statistických šetření (jejichž smyslem ani není komplexnější postižení využití vzdělání). Chtějí spíše zdůraznit, že jejich vypovídací schopnost o využití vzdělání je dílčí a omezená a že z nich samých tedy nelze vyvozovat obecnější závěry o daném problému, jak se často děje. (Chtějí také naznačit orientaci, v jejímž směru by se měly analýzy využití vzdělání prohloubit). Podle zmíněných statistických dat lze totiž v úhrnu dosavadní tendence využívání vzdělání považovat za více méně příznivé. S tímto závěrem však kontrastují některé dále uváděné skutečnosti.

Dosavadní analýzy především naznačují, že relativně rychlý rozvoj vzdělání (vysokoškolského, středoškolského, ale i učňovského) se zatím dostatečně neprosadil jako faktor přispívající ke zlomu převládajících extenzivních tendencí rozvoje ekonomiky, jinými slovy, nedocházelo zatím v potřebné míře k vysoce účinnému sepětí mezi kvantitativním rozvojem vzdělání a potřebou jeho efektivního využívání a zhodnocová-

ní. Vzestupný trend rozvoje vzdělání kontrastuje s postupně klesající dynamikou ekonomického rozvoje a se sestupným trendem vývoje souhrnné národohospodářské efektivity. Pokles souhrnné efektivity nelze sice jenom nebo především spojovat s úrovní vzdělání pracovníků, je ovšem nesporné, že řada významných komponent ovlivňujících souhrnnou efektivity (jako je efektivity základních fondů, materiálové spotřeby, paliv a energie, produktivita práce) je ve svém důsledku spojena s kvalitou lidské práce, na níž má vzdělání, resp. jeho využití výrazný vliv. Hypotézu, že vzdělání pracovníků příznivému vývoji souhrnné efektivity dostatečně nepřispívalo a z širšího ekonomického hlediska nebylo dostatečně využito, lze opřít o řadu skutečností, například:

— Dosahovaná úroveň produktivity práce svědčí mimo jiné i o tom, že relativně rozsáhlý vzdělanostní potenciál se dostatečně nezhodnocuje a neprojevuje ve výsledném efektu. I když vývoj produktivity nelze spojovat jenom se vzděláním a kvalifikací, mají tyto faktory na její dynamiku výrazný vliv. Podle průzkumů ČSVÚPSV je podíl kvalifikace na růstu produktivity oceňován zhruba na 45 %.

— Nedostatečná míra využití a zhodnocování vzdělání se nepochybně odráží i v technické úrovni základních prostředků, v níž se konec konců vzdělání jako zhmotnělá duševní práce materializuje. Údaje o technické úrovni strojů a zařízení naznačují, že podíl strojů a zařízení zařazených do nejvyšších stupňů technické úrovně je stále nízký. V roce 1980 bylo v průmyslu a stavebnictví 13,6 % plně automatizovaných strojů a z toho jen 3,3 % strojů nejvyšší technické úrovně — programově řízených.

— Z jiného úhlu problematiku nedostatečného zhodnocování vzdělání může přiblížit proces inovace výroby a kvality československých výrobků. Proces inovace výroby probíhá v podstatě tak, že převažují inovace nižších řádů a inovace, které jsou inovacemi jen z hlediska vnitřních československých podmínek. Výsledky hodnocení jakosti československých výrobků poukazují na dlouhodobě stále nízký podíl výrobků I. jakosti (zhruba 28 %). Rovněž podíl výrobků československého průmyslu, které jsou technicky na světové úrovni, je nízký (v roce 1980 2,4 %), a prakticky se nemění.

Dokonalejší využití vzdělání je výrazně podmíněno efektivní strukturou národního hospodářství, racionálním rozmístěním pracovních sil z hlediska konkrétních ekonomických činností. Data ukazují na relativně nízkou vybavenost průmyslu jakožto rozhodujícího odvětví pro zabezpečení dynamiky a efektivity celého národního hospodářství odbornými, zejména vysokoškolskými kádry. V průmyslu ČSR pracovalo v roce 1978 18,0 % všech odborníků s vysokoškolským vzděláním (v roce 1960 to bylo 18,2 %), což je méně nežli v řadě zemí RVHP (tentýž podíl činil v roce 1978 v NDR 24 %, v BLR 19 %, v SSSR 19 %). V tomtéž roce připadlo v průmyslu ČSR na 1000 pracovníků 201 odborníků oproti 242 v celém národním hospodářství, 215 ve stavebnictví, 189 v dopravě a spojích.

U vysokoškolských odborníků byly rozdíly ještě výraznější. Zde připadlo

na 1000 pracovníků v celém národním hospodářství 55 odborníků-vysokoškolařů, ale v průmyslu jen 26, ve stavebnictví 50, v zemědělství a lesnictví 27, v dopravě a spojích 21. Nedostatečně jsou vybavena odborníky zejména ta průmyslová odvětví, která jsou jedněmi z hlavních nositelů moderního vědeckotechnického pokroku v celém národním hospodářství — strojírenství a elektrotechnický průmysl. Podíl vysokoškolařů na celkovém počtu ekonomicky aktivních činil v roce 1980 v odvětví strojírenství 4 % a v elektrotechnickém a kovodělném průmyslu 3 %, zatímco např. v energetice 6 %, v hutnictví 5 %, v chemickém průmyslu také 5 %. Analogické podíly u středoškolařů dosahovaly ve strojírenství a elektrotechnice jen průměrných hodnot.

Z uvedeného vyplývá, že jeden z prvotních předpokladů efektivního využití vzdělání, tj. jeho směřování tam, kde může přinášet nejvyšší efekt, není dostatečně plněn. Tento závěr potvrzuje i analýza uplatňování vzdělání podle vybraných skupin profesí, zpracovaná na základě dat ze sčítání lidu 1980. Zastoupení vysokoškolského vzdělání v těch skupinách profesí, které mají zásadní význam pro obrát ekonomiky na intenzivní cestu rozvoje, není dostatečné. Jde zejména o tyto profesní skupiny pracovníků:

— *Vedoucí hospodářští pracovníci*² — z nich v ČSR pouze 38,7 % mělo vysokoškolské vzdělání a 36,4 % úplné střední odborné vzdělání; v SSR činily tytéž podíly 51,7 % a 30,8 %. Přitom věková struktura naznačuje, že nízká úroveň vzdělání se stále v určité míře reprodukuje — např. z počtu vedoucích pracovníků hospodářských organizací ve věku do 30 let mělo vysokoškolské vzdělání v ČSR jen 35,9 % a v SSR 48,3 %. Uvedené skutečnosti mají vliv na úroveň řídicí práce samé i na využití vzdělání podřízených pracovníků (např. podle průzkumů považují v současné době cca 2/5 absolventů vysokých škol z roku 1977 práci pod vedením bezprostředního nadřízeného za nepřínosnou).

— *Techničtí pracovníci*³ — v této kategorii je zastoupení vysokoškolařů poměrně nízké: v ČSR 16,5 %, v SSR 18,3 % a výrazně zde převažuje úplné střední odborné vzdělání (ČSR 52,7 %, v SSR 56,5 %). Na základě materiálů zabývajících se požadovaným vzděláním v technických funkcích lze soudit, že uvedené podíly vysokoškolařů by měly být zhruba o 1/3 vyšší. Tato nepříznivá situace se zvláště výrazně odráží v kategorii strojírenských techniků, kde podíl vysokoškolařů dosahuje v ČSR 13,5 % a v SSR 16,2 % a je prakticky vůbec nejnižší mezi technickými pracovníky. Charakter, náročnost i význam profesí strojírenských techniků pro technickou úroveň celého národního hospodářství opravňuje, ve srovnání se současným stavem, podstatně vyšší podíl vysokoškolařů ve struktuře strojírenských techniků. Přitom podle průzku-

² Patří sem generální ředitelé, odborní ředitelé podniků, závodů, náměstci v průmyslových, zemědělských, stavebních organizacích, v dopravě, obchodu aj.

³ Sem patří technici ve výzkumu a vývoji, projektanti, konstruktéři, technologové, technici pro řízení, laboratorní technici, montážní technici, ostatní strojírenští technici.

mů absolventi technických vysokých škol ve srovnání s absolventy ostatních vysokých škol daleko častěji nastupují na nevysokoškolská funkční místa (cca 1/3), mají poměrně značné obtíže při získávání místa v oboru (cca 1/4), a také mnohem méně často zastávají místa s vysokoškolským vzděláním ve vystudovaném oboru.

— *Pedagogičtí pracovníci*⁴ — rovněž v této kategorii není zastoupení vysokoškolského vzdělání dostatečné (v ČSR 42 %, v SSR 47,7 %). Svědčí o tom fakt, že podíl učitelů jenom na základních školách, gymnasiích, středních odborných a vysokých školách (kde vysokoškolské vzdělání je nutným předpokladem výkonu učitelského povolání) z celkového počtu pedagogických pracovníků činil v roce 1980 v ČSR zhruba polovinu, což je více nežli vykazovaných 42 % a znamená to, že učitele těchto škol nespĺňují v řadě případů požadavek předepsaného vysokoškolského vzdělání. Přitom z naší úvahy vylučujeme učitele mateřských škol, středních odborných učilišť, lidových škol umění apod., kde se vysokoškoláci rovněž uplatňují. Výkon učitelského povolání bez vysokoškolského vzdělání není tedy výjimkou, ale poněkud frekventovanějším jevem. Tato nepříznivá situace se ještě zhoršuje tím, že na učitelská místa v základních školách nastupují absolventi gymnasií. Požadavky kladené na úroveň vzdělání na všech typech škol se s touto praxí neslučují a vyžadují, aby podíl vysokoškoláků v kategorii pedagogických pracovníků byl podstatně vyšší.

— *Tvůrčí pracovníci vědy, výzkumu a vývoje* — jde o pracovníky, kteří mají rozhodující význam pro tvorbu a společenské využití vědeckých poznatků. Tato zaměstnání jsou však vykonávána i pracovníky s nižším než vysokoškolským vzděláním — zhruba z 1/10 v obou republikách (což představuje v ČSR 3,5 tis. a v SSR 1,4 tis. osob). Věková struktura těchto pracovníků (kteří nemají vysokoškolské vzdělání) ukazuje, že jde o deformaci, která se stále reprodukuje (ve věku do 40 let je v ČSR 43 % a v SSR 58 % těchto pracovníků). O zařazování pracovníků do této kategorie rozhodují tedy i jiní činitelé než vzdělání, ačkoli právě zde je opomenutí nebo zastupitelnost vzdělání jinými kvalifikačními znaky zcela výjimeční.

Pro vytváření optimální struktury vzdělaných kádrů je odvětvové hledisko i hledisko profesních skupin (zjišťované navíc jen v desetiletých intervalech) příliš hrubé. V současné době se těžiště přesouvá do změn struktury oborů a výrob a tuto orientaci musí sledovat i vzdělané kádry — jako rozhodující podmínka žádoucích strukturálních změn. Takováto restrukturalizace je prvořadým úkolem a je nezbytné pro ni vytvářet potřebné předpoklady.

⁴ Tato kategorie není z hlediska náročnosti na vysokoškolské vzdělání zcela homogenní. Spadají sem učitelé předškolních zařízení, škol I. a II. cyklu, vysokých škol, vychovatelé, mistři odborného výcviku v zařízeních pro výchovu učňů, pracovníci školní inspekce, jazykových škol, lidových škol umění a pedagogičtí pracovníci podnikového vzdělání a autoškol Svazarmu.

Významný vliv na vyšší využití vzdělání mají i nedostatky v odměňování. Zde se již po řadu let ukazuje, že mzdová diferenciacie podle vzdělání není dostatečně výrazná. V roce 1979 byla například v průmyslu mzda technicko-hospodářských pracovníků v průměru jen o 15 % vyšší nežli mzda dělníků. Zhruba 78 % řídicích pracovníků průmyslu považuje výdělky technicko-hospodářských pracovníků za nedostatečné v poměru ke mzdám dělníků.

Problém ilustrují nízké rozdíly v celoživotních příjmech: kumulovaná mzda vysokoškoláka je vyšší oproti kumulované mzdě pracovníka se základním vzděláním zhruba jen o 17 %, středoškoláka oproti vyučenému jen o 8 %. Vysokoškolák dosáhne celoživotních příjmů svého vrstevníka se základním vzděláním ve 46 letech, středoškoláka ve 48 letech. Současná nivelizace je nežádoucí a demotivační — nikoli zřejmě ve smyslu snižování motivací ke vzdělání, o něž je rostoucí zájem, ale zejména ve směru oslabování výkonové orientace pracovníků s vyšším stupněm vzdělání. Motivační účinnost mzdy je navíc ještě u některých kategorií pracovníků oslabována vedlejšími nezákonnými příjmy. Výraznější mzdová diferenciacie je nezbytně nutná. Nemůže však vést ke mzdovému zvýhodnění vzdělání jen podle formálních hledisek, ale na jejich základě by měly být diference ve mzdách spojovány s hledisky pracovní výkonnosti a kvality práce. Zvláště naléhavé je mzdové zvýhodnění tvůrčí vědecké práce, která je rozhodující z hlediska rozvíjení vědeckotechnického pokroku.

Využití vzdělání je závislé nejen na vnějších, ale také na určitých vnitřních podmínkách, na tom, jak vzdělání svým obsahem, pojetím, charakterem, kvalitou, formami a pod. odpovídá potřebám ekonomického a sociálního rozvoje. Sem spadá široký okruh problémů spjatých s analýzou školství. Zde poukazujeme pouze na dva významné aspekty, vztahující se zejména k vysokoškolskému vzdělání.

V současné době se ukazuje, že možnost vyššího využití vysokoškolského vzdělání je nutno spojovat s vertikálním i horizontálním členěním vysokých škol.

Pokud jde o prvý problém, představuje vysokoškolské vzdělání unifikovaný celistvý blok, vylučující jakoukoli stupňovitost a členitost. Z našich vysokých škol vycházejí absolventi prakticky jen jedné kvalifikační úrovně. Tento stav neodpovídá současným, a zejména perspektivním podmínkám, které jsou a budou v nárocích na úroveň vysokoškolského vzdělání diferencované. Rýsuje se například potřeba:

— přípravy odborníků špičkové kvalifikace, nadaných jedinců se schopnostmi vysoce tvůrčí práce v oblasti rozvoje vědy, výzkumu, vysokého školství apod.;

— přípravy vysoce vzdělaných tvůrčích pracovníků ve sféře aplikace vědeckých poznatků ve výrobě i mimo ni — ve sféře oběhu, řízení atd.;

— přípravy vysoce vzdělaných, ale více méně výkonných pracovníků.

Uspokojení této jen zhruba naznačené diferencované potřeby vysokoškolského vzdělání vyžaduje určité změny v současné institucionální struktuře vysokých škol, která by měla být vertikálně rozčleněna, např. do dvou nebo tří stupňů. Diferenciace by měla určitý výraz i v délce a obsahu studia a lépe by vyhovovala i požadavku efektivního využití vzdělání. Poskytla by možnost ukončit vzdělání na některém stupni a uplatnit jej také v příslušném typu profese. Diferenciace by také lépe odpovídala současnému, a zřejmě i perspektivnímu rozšíření základny vysokoškolského studia (v současnosti cca 15 % a v perspektivě přes 20 % přijímaných příslušné populace), kdy studium se stává méně výběrovým a šance úspěšného absolutoria všech — bez dopadu na kvalitu vzdělání — poněkud omezené. Se stupňovitým vysokoškolským vzděláním je možné se setkat v současné době prakticky ve všech vyspělých zemích.

Druhý problém se týká přílišné specializace studia. Četnost specializací a relativně úzký profil absolventů některých škol a oborů ztěžují jejich adaptabilitu a mobilitu a následně i využití úzce specializovaného vzdělání. V minulých letech se počet oborů stále zvyšoval (v roce 1972 činil 99, v roce 1981 již 161). Zvláště úzce je specializováno technické studium, u jehož absolventů také dochází k relativně nízkému uplatnění na vysokoškolských funkcích vystudovaného oboru (v posledních letech se uplatnění absolventů v těchto funkcích pohybuje u jednotlivých skupin studijních oborů mezi 70 %—49 %). Na nutnost zásahu do obsahu studia, která je s tím spojená, poukazují i některé průzkumy, podle nichž je nepříznivě hodnocena zejména odborná příprava na vysokých školách. Tento aspekt signalizuje i problémy ve spolupráci a spojení vysokých škol s praxí.

B. Shrnutí a některá doporučení

1. Využití vzdělání, posuzováno měřítky oficiálních statistických dat, znamená v minulých letech jistý pozitivní vývoj. Ukazuje se však, že běžně užívaná hlediska pro posuzování využití vzdělání — a to i když se omezíme jen na ekonomické souvislosti — jsou jen dílčí, často formální a příliš globální, neumožňují hlubší průnik do problematiky a ani formulaci obecněji platného závěru. Řada uvedených skutečností svědčí o tom, že vzdělání se v národním hospodářství dostatečně neuplatňuje.

2. Pro perspektivu je nezbytně nutné usilovat — a to i z hlediska ekonomických souvislostí — o úplnější a přesnější postížení využití vzdělání, což předpokládá uvažovat a pracovat s podstatně širšími informacemi, s celou soustavou vhodných ukazatelů a empirických dat, kterou je třeba postupně dotvářet, a to i s využitím již existujících informací zpracovávaných ve spojitosti s analýzou jiných nebo příbuzných problémů.

3. Z věcného hlediska je nezbytně nutné kritérium využití vzdělání v ekonomické sféře rozšířit a v podstatně větší míře je spojovat s principem výkonosti a s příspěvkem vzdělání k trvalému a rychlému růstu dynamiky a efek-

tivnosti ekonomického rozvoje. Formální, normativní hlediska ve smyslu kriteriální funkce je třeba potlačit, ale posílit jejich úlohu při adekvátním rozmístování vzdělaných kádrů především důrazným trváním na plnění požadavků vzdělání při obsazování funkčních míst.

4. Struktura rozdělení vzdělaných kádrů v národním hospodářství neodpovídá cílům a úkolům budoucího období a nevytváří tak v potřebné míře prvotní předpoklad co nejefektivnějšího využití a zhodnocení vzdělání v národním hospodářství. Ve všech základních odvětvích se kvalifikace duševních pracovníků opírá o středoškolské vzdělání [to představuje zhruba polovinu, v průmyslu se blíží 60 %]. Přitom vybavenost průmyslu — jako rozhodujícího odvětví jak ve vnitřních, tak i ve vnějších ekonomických vztazích — odborníky je relativně nízká, což vyniká zvláště u vysokoškolského vzdělání. Neadekvátně jsou vybaveny vysokoškoláky zejména ta průmyslová odvětví, která jsou nositeli vědeckotechnického pokroku — tj. strojírenství a elektrotechnický průmysl.

5. Rovněž analýza uplatňování vzdělání ve vybraných skupinách profesí (vedoucí pracovníci, techničtí pracovníci, pedagogičtí pracovníci, tvůrčí pracovníci vědy, výzkumu a vývoje) naznačuje, že zejména vysokoškolské vzdělání není směřováno tam, odkud je nakonec nutno odvíjet kvalitativní změny v rozvoji ekonomiky a společnosti a kde by jeho uplatnění a využití přinášelo maximální efekt.

6. Vážný problém související s vytvořením optimální struktury vzdělání kádrů v národním hospodářství je spojen s potřebou restrukturalizace národního hospodářství, zejména průmyslu, která ve značné míře bude spočívat ve změnách oborové struktury a ve změnách konkrétních výrob. Aby bylo možno zabezpečit a sledovat vybavenost těchto oborů a výroby odbornými kádry, a tím vytvářet i prvotní předpoklad pro efektivní využití vzdělání, je nezbytně nutné prohloubit existující sledování struktury odborníků (na úrovni odvětví či resortů) také podle oborů a nejdůležitějších výrob. V souvislosti s tím efektivní využití kvality lidského činitele, tedy i vzdělání jako základního předpokladu účinnosti strukturálních přeměn, předpokládá věnovat soustavnou pozornost průběžnému zdokonalování kvalifikace a tím i vzdělání a jeho přispůsobování měnícím se výrobně technickým i širším společenským podmínkám. Účinné využití vzdělání bude tedy podmíněno i dobudováním, kvalitou a účinností zařízení zabezpečujících permanentní vzdělávání.

7. Na využití vzdělání nepříznivě působí současná nízká diferenciací mezd podle vzdělání. V zájmu vyššího a trvalého využívání kvality lidského potenciálu je nutné odstranění současné nivelisace mezd podle vzdělání, které by bylo opřeno nikoli o formální hlediska, ale o hlediska kvality práce, pracovní výkonnosti a újeji spojeno s přínosem vzdělání pro růst efektivnosti a dynamiky společensko-ekonomického vývoje. Přednostně a urychleně je třeba na tomto základě řešit výraznější diferenciací tvůrčí práce rozhodně pro vědeckotechnický pokrok.

8. Využití vzdělání je předurčeno již procesem jeho formování a vytvoření (obsahem, kvalitou, strukturou, formami apod.). Ukazuje se, že z hlediska vyššího využití vysokoškolského vzdělání je třeba zvážit možnost jeho členitosti [např. do 3 stupňů — obdobně je tomu v řadě vyspělých zemí], která by umožňovala ve větší míře a kvalitněji krýt diferencování požadavky na vysokoškolskou odbornost a poskytovala i méně schopným (nebo jinak orien-

tovaným) studentům možnost ukončit nižší stupeň vysokoškolského vzdělání a získané poznatky uplatnit v praxi. Vyššímu využití vzdělání by zcela jistě přispělo i omezení jeho široké oborové specializace.

КОНФРОНТАЦИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ С ТРЕБОВАНИЯМИ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА

ЖИЖКОВА, Яна

Статья занимается вопросами использования образования с точки зрения его вклада к интенсивному развитию народного хозяйства. Она ориентируется на экономические связи образования, а именно главным образом высшего образования. Коротко характеризует современную ситуацию в ЧССР и указывает на необходимость изменения подхода к оценке вопросов связанных с использованием образования. В этом смысле в статье формулируются некоторые рекомендации.

CONFRONTATION OF EDUCATION'S APPLICATION WITH THE REQUIREMENTS OF AN EFFECTIVE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

ŽIŽKOVÁ, Jana

The article deals with the questions of education's application by the point of view of its contribution to the intensive development of national economy. It is directed to the economic coherences of education and mainly to the economic coherences of undergraduating education. In brief, gives the characteristics of the simultaneous situation and refers to the necessity of a change in the access to the judgement of questions of education's application. Also formulates about it some recommendations.

Dilema apriórnej racionálnosti a historiografického pozitivizmu vo filozofii a histórii buržoáznej ekonomickej vedy

ANDRÁŠIK, Ladislav

Súčasná kríza buržoáznej politickej ekonómie priniesla početné nové javy v sebareflexii buržoáznej ekonomickej vedy.¹ Už skutočnosť, že filozofia, história a metodológia politickej ekonómie a celej buržoáznej ekonomickej vedy sa teší nezvykle veľkej a dlhej pozornosti v buržoáznej literatúre, je novým prvkom, ktorý charakterizuje špecifickosť terajšej krízy. Pocit bezradnosti a bezvýchodiskovosti, ktorý zachvátil buržoázne ekonomické myslenie, a najmä akademickú vedu po stroskotaní neokeynesovských a postkeynesovských nádejí na vytvorenie teoretickej základne pre hospodársku politiku štátneho riadenia ekonomiky, vyústil jednak do rozmanitých revízií a heréz, a vyvolal viaceré kontrarevolúcie, ktoré sa napokon posplietali a vytvorili heterogénny konglomerát teórií, koncepcií a hospodárskopolitických predstáv, známy ako *neokonkervativizmus*. Na druhej strane tento pocit stimuloval viacero pokusov o revíziu panujúcej pozitivistickej filozofie a metodológie politickej ekonómie, či pokusov o vytvorenie „nových“ dejín ekonomickej vedy.²

Spomínané procesy prebiehajúce vnútri ekonomickej vedy, hoci sa navonok zdá, že majú internú akademickú povahu, nie sú úplne izolované od širšieho buržoázneho ekonomického myslenia, ani od hospodárskopolitickej praxe. Sú, aj keď matným a nezreteľným, ale predsa len odzrkadlením objektívnych, reálnych procesov presadzujúcich sa vo vyspelých kapitalistických krajinách

¹ Podrobnejšie o kríze súčasnej buržoáznej politickej ekonómie pojednáva spoločná publikácia sovietskych a československých ekonómov [36]. Z hľadiska celkového pochopenia podstaty, príčin a historickej tendencie tejto krízy majú základný význam kapitoly A. G. Milejkovského: *Kríza buržoáznej politickej ekonómie a zákonitosti triedneho boja* [36, s. 11–34] a Š. Heretika: *Súčasná kríza teoreticko-metodologických základov neoklasickej ekonomickej analýzy* [36, s. 37–62]. Stať, ktorú teraz predkladáme čitateľovi, voľne nadväzuje na niektoré naše myšlienky a závery obsiahnuté v kapitole, ktorú sme nazvali *Niektoré metodologické aspekty krízy abstraktnologického prúdu buržoáznej politickej ekonómie* [36, s. 88–112].

² Väčší príklon buržoáznych ekonómov k filozofii, metodológii a dejinám svojej vedy je sprevádzaný výrazným diferenciacným procesom a určitými zmenami v „delbe práce“ pri plnení základných funkcií a úloh ekonomickej teórie a ideológie. Charakteristickým sprievodným znakom tohto procesu je aj silnejšia snaha o „reideologizáciu“.

v ostatnej tretine 20. storočia. Rozhodne by nebolo správne ich od seba oddeľovať. Ak totiž chceme do hĺbky analyzovať vývoj buržoáznej politickej ekonómie, pochopiť a vysvetliť jej základné tendencie v etape vedecko-technickej revolúcie, nemôžeme vystačiť len s izolovaným skúmaním čiastkových vývinových tendencií samej buržoáznej politickej ekonómie, ale musíme skúmať jej vývoj súbežne a v jednom celku tak s vývojom objektívnej ekonomickej reality, ako aj s vývojom celej buržoáznej filozofie, metodológie a historiografie vedy, pravda, v jej užšom zacielení na ekonomickú vedu, a zvlášť na politickú ekonómiu.

Pretože charakteristickou črtou filozofie, metodológie a historiografie politickej ekonómie dnešných dní je boj o úplný, definitívny a nezvratný rozchod s logickým pozitivizmom a empirizmom, resp. s rozmanitými modifikáciami a transformáciami postpozitivizmu, a príklon na jednej strane k historiografickému pozitivizmu, reprezentovanému predovšetkým koncepciou vedeckých revolúcií T. Kuhna a jeho stúpencov, a na druhej strane k modifikovanej koncepcii apriórnej racionálnosti, reprezentovanej neoracionalistickým *falzifikacionalizmom* K. Poppera, a najmä koncepciou *vedeckých výskumných programov* jeho žiaka I. Lakatoša, chceme sa v tejto stati pokúsiť o objasnenie týchto, už na prvý pohľad veľmi zložitých a na pochopenie náročných procesov. Ťažkostí, ktoré s tým súvisia, je mnoho a bolo by neskromné, ba nemožné pokúšať sa riešiť frontálne všetky úlohy, ktoré s naznačeným cieľom súvisia, alebo priamo z neho vyplývajú. Preto v stati užšie sústreďujeme pozornosť na to, čo sme uviedli aj v nadpise, t. j. na dilemu apriórneho racionalizmu a historiografického pozitivizmu vo filozofii a metodológii buržoáznej ekonomickej vedy.³

1. Osobitosti súčasnej etapy krízy buržoáznej ekonómie a jej odzrkadlenie vo filozofii, metodológii a histórii ekonomickej vedy

Kumulácia viacerých vývinových faktorov, najmä od konca 60. rokov, spolupôsobila pri vzniku nových javov a procesov, na ktorých vysvetlenie nemohla buržoázna veda rezignovať, ak nechcela ohroziť svoje predtým ťažko vydobyté pozície. Úporná, pritom však temer úplne neúspešná snaha vysvetliť, čo sa vlastne deje a vypracovať teoretickú základňu pre konanie subjektov hospodárskej politiky, ďalej prehlbovala pocity bez-

³ Istá obdoba dilemy apriórnej racionálnosti a historiografického pozitivizmu vznikla v buržoáznej politickej ekonómii už dávno — trvá vlastne od prepuknutia slávneho „Methodenstreitu“ medzi hlavnými predstaviteľmi rakúskej školy (tvrdšími zástancami ahistorizmu) a predstaviteľmi nemeckej historickej školy. Tento konflikt prešiel rôznymi modifikáciami, rozháral sa a zhasínal pod vplyvom viacerých objektívnych i subjektívnych činiteľov, vnútrovedných a vonkajškových okolností. Dnes ide o značne rozvinutú podobu tohto tradičného sporu, ktorý ďaleko presiahol jeho pôvodné hranice a dostal sa na vyššiu úroveň aj vďaka výraznému rozvoju celkovej buržoáznej filozofie a histórie vedy v ostatných desaťročiach. Treba upozorniť na isté zaostávanie buržoáznej filozofie a histórie ekonomickej vedy od filozofie a histórie celkovej buržoáznej vedy. Tá pokročila podstatne ďalej, čo možno ilustrovať novými teoreticko-metodologickými koncepciami, ktoré by chceli podať širší výklad zákonitostí rozvoja vedy než Lakatošova i Kuhnova koncepcia. Máme konkrétne na mysli tzv. koncepciu *výskumných tradícií, tematickej analýzy vedy a finalizácie vedy*.

východiskovosti, a tak len odsúvala riešenie krízy do presnejšie neurčenej budúcnosti.

Na základe skúmania novo sa tvoriacej situácie vo vyspelých kapitalistických krajinách, marxisticko-leninská teória a metodológia vedy už dávnejšie poukázala na to, že tento mimoriadne zložitý a protirečivý vývoj kapitalistickej ekonomiky v ostatnom desaťročí, ktorý je charakteristický množstvom nových a prehĺbením už aj predtým známych krízových javov, sa špecificky odzrkadľuje aj v ďalšom krízovom vývoji buržoáznej politickej ekonómie. Bolo tiež jasne zdôraznené, že súčasná etapa krízy buržoáznej economickej vedy sa úzko spája s krachom hospodárskopolitických koncepcií riadenia v podmienkach štátnomonopolitického kapitalizmu, ktoré sa rôznym spôsobom opierali o teoretickú a metodologickú základňu keynesovstva alebo o rozmanité čiastkové teoretické smery viac či menej úzko spojené s hlavným keynesovským prúdom. V spojitosti s tým, marxistická kritika už na počiatku tejto etapy krízy, t. j. na prelome 60. a 70. rokov, keď ešte neboli k dispozícii súhrnné fakty o súbežnom krízovom vývoji v kapitalistickej economickej realite, predvíдалo akcentovala komplexnú, štruktúrno zložitú povahu tohto vývoja, ktorý možno pochopiť a vysvetliť iba v rámci všestranného poznania dialektiky — v terajšej etape výrazne akcelerujúcej — všeobecnej krízy kapitalizmu.

Mnohorakosť funkčných a funkcionálnych väzieb, prepletanie viacerých štruktúrálnych úrovní protirečení, vysoký dynamizmus a prudké fluktuácie vývinovej trajektórie súčasného kapitalizmu a jeho odzrkadlenie v buržoáznej economickej vede si vynucujú osobitné spôsoby vedeckej reflexie, ktoré sú nad rámec možností buržoáznej filozofie a metodológie economickej vedy všeobecne, a ešte väčšmi, ak ide o filozofiu politickej ekonómie opierajúcu sa o pozitivistický scientizmus.

Ako vidieť, sama buržoázna filozofia, metodológia a história economickej vedy má svoje vlastné dejiny, pričom tvorí veľmi zložitý a vnútorne ostro protirečivý celok. Po dlhých desaťročiach bola celá táto oblasť pod silným vplyvom pozitivizmu a možno povedať, že do dnešného dňa sa spod tohto vplyvu nevymanila napriek tomu, že akceptovala na prvý pohľad zdanlivo úplne nové koncepcie. Máme na mysli najmä dve najdôležitejšie: teóriu vedeckých revolúcií T. Kuhna [17] a neoracionalizmus K. Poppera a I. Lakatoša [27; 28; 18]. Hoci ani jeden z týchto smerov nevznikol s vedomým úmyslom aplikovať ich na spoločenské vedy všeobecne a ekonómiu zvlášť (pôvodne boli zamýšľané ako filozofia a história prírodovedy), boli nedlho po publikovaní základných prác K. Poppera, T. Kuhna a I. Lakatoša „objavené“ aj medzi filozofmi, metodológmi a historikmi politickej ekonómie, a tak začalo ich dodnes trvajúce osvojovanie. O tom sme už hovorili vo viacerých prácach [1; 36; 37]. Chceli sme v nich ukázať, že súčasná buržoázna filozofia economickej vedy si — na rozdiel od predchádzajúcich úzko pozitivistických prístupov — uvedomuje problémy, ktoré priniesol uvedený vývoj pre analýzu politickej ekonómie, čo sa prejavuje v pomerne vyhranenej podobe dištancovania sa od „čistej“

konceptie apriórnej racionálnosti aplikovanej predtým v metodológii ekonomickej vedy pod vplyvom logického pozitivizmu. Dokonca vo viacerých prípadoch sme svedkami ostrej kritiky konceptie apriórnej racionálnosti v metodológii vedy vôbec. Zdôraznili sme tiež, že všetky uvedené okolnosti, spolu s osobitosťami vývoja samej buržoáznej filozofie a histórie ekonomickej vedy, prispeli k vytvoreniu osobitne priaznivej klímy pre asimiláciu nových prúdov v buržoáznej filozofii vedy, iniciovaných najmä spomínanými tromi autormi. V súvislosti s tým vzniká a neraz sa i zámerne živí sebaklam o ozajstnej vedeckosti takej teórie dejín a o prekonaní vplyvu a dôsledkov „čistej“ konceptie apriórnej racionálnosti. Takéto prístupy a hodnotenie terajšieho stavu teórie dejín ekonomickej vedy a filozofie buržoáznej politickej ekonómie, ako ešte ukážeme ďalej, silne skresľujú realitu a majú ďalekosiahle teoretické i ideologické dôsledky.

Vývoj celej tejto zložitej problematiky aj v podmienkach 80. rokov ukazuje, že dilema apriórnej racionálnosti a historiografického pozitivizmu vo filozofii buržoáznej politickej ekonómie pretrváva naďalej, pričom medzi predstaviteľmi oboch protikladných strán stále prebieha intenzívny názorový boj. Taký vývoj situácie má silný spätný vplyv na súčasný vývoj buržoáznej politickej ekonómie a výrazne sa odzrkadľuje aj v úsilí o hľadanie východísk z jej súčasnej krízy. Nemožno teda nijako súhlasit s názormi, že vplyv týchto prúdov vo filozofii politickej ekonómie, resp. vplyv Kuhnovej a Lakatošovej konceptie na buržoáznu teóriu dejín politickej ekonómie sa ohraničuje iba na ňu samu. Práve naopak, má oveľa širší dosah najmä preto, že pomerne dlhý čas pred vypuknutím terajšej krízy buržoáznej politickej ekonómie vládla v istých kruhoch oficiálnych ekonómov neopodstatnená eufória z domnelých možností neoklasickej syntézy a rôznych modifikácií keynesovstva teoreticky opodstatniť praktické kroky hospodárskej politiky štátnomopolistického riadenia. Ešte predtým, než podrobnejšie rozvedieme tieto myšlienky, týkajúce sa interakcií základnej a aplikovanej buržoáznej ekonomickej vedy a ich odzrkadlenia vo filozofii, metodológii a histórii ekonómie, považujeme za potrebné podrobnejšie informovať o peripeitiách adopcie kuhnovských a lakatošovských koncepcií.

2. *Evolúcia kuhnovských a lakatošovských koncepcií v buržoáznej teórii ekonomickej vedy*

2.1 *Kuhnova historiografická koncepcia*

Vďaka tomu, že nedávno vyšiel slovenský preklad základnej Kuhnovej práce [17] (len v mierne zredukovanej podobe) s úvodnou štúdiou J. Viceníka,⁴ náš čitateľ mal možnosť hlbšie sa zoznámiť s jeho historiografickou koncepciou. Nazdávame sa, že možno rátať s jeho určitou predbežnou pripravenosťou na chápanie procesov, o ktoré ide v tejto časti state.

⁴ Koncom 70. rokov sa v marxisticko-leninskej literatúre začali častejšie objavovať kritické práce o nových vývinových tendenciách v buržoáznej filozofii a histórii vedy. Z priestorových dôvodov nebolo možné ich zaradiť do zoznamu literatúry. Pokiaľ ide o reakcie na koncepciu T. Kuhna, čitateľ nájde odkazy v Úvode J. Viceníka [17, s. 5–25].

Ako je známe, hlavným problémom na ktorý sústredil T. Kuhn pozornosť, je objasnenie príčin a spôsobov striedania (nahradzovania) vedeckých teórií a úlohy vedeckých revolúcií vo vývoji (resp. v dejinách) vedy. To skutočne nové, čo priniesol, je zreteľný akcent na začlenenie vedeckého poznania do konkrétnych historicko-spoločenských podmienok a orientácia skúmania na objasnenie vzťahu medzi formami poznania a formami spoločenského života. V spojitosti s tým je celkom prirodzené, že Kuhn musel jasne vyzdvihnúť význam skúmania dejín vedy pre metodológiu vedy ako celku, i špeciálnych vied zvlášť. To sa nevyhnutne odzrkadlilo aj v pojmovom aparáte, ktorým sa výrazne odlišuje od raného pozitivizmu, logického pozitivizmu a neopozitivizmu. Kuhn zaviedol do buržoáznej teórie a dejín vedy také pojmy, ako *vedecká revolúcia*, *vedecké spoločenstvo*, *normálna veda*, *kríza vedy*,⁵ *paradigma*, *disciplinárna matica* a ďalšie, ako aj úplne nový pohľad na reprodukčný cyklus vedeckého poznania. Uznanie významu protirečení, kvalitatívnych zmien vo vývoji vedy, sociálnej determinácie vedeckej práce atď., mu umožnilo vidieť tento cyklus s väčším rešpektovaním jeho zložitosti, nerovnomernosti a nepriamočiarosti. O tom svedčí jeho rozdelenie celého cyklu vedeckého poznania na tri základné fázy, medzi ktorými musia pochopiteľne existovať príslušné prechodové procesy: fáza „normálnej vedy“, kríza a revolúcia.

Vo fáze *normálnej vedy* sa vedecké poznanie kumulatívne rozvíja (rastie) v hraniciach, ktoré určuje *panujúca paradigma*. Ide o akýsi kludový stav vedy, v ktorom sa vývoj prejavuje len v kvantitatívnom narastaní úspešne vyriešených „hlavolamov“. Ich tempo však nie je rovnomerné, s postupne rastúcim objemom vyriešených hlavolamov klesá, a naopak, rastie počet neriešených problémov. To je predzvesťou krízy, počas ktorej narastá neistota a narušuje sa dôvera v starú paradigmu. Vo *fáze krízovej vedy* stráca pôvodná paradigma svoju stabilitu, postupnou diferenciáciou vznikajú alternatívne riešenia, ktoré sa čoraz presnejšie oddeľujú od seba, sťažujú sa medzi sebou. Spočiatku pomerne všeobecná rovnosť sa postupne mení na stále výraznejšiu nerovnosť medzi nimi, čo je predzvesťou revolúcie. Vo fáze vedeckej revolúcie⁶ víťazná paradigma postupne potláča konkurujúce alternatívne paradigmy, viera v starú panujúcu paradigmu sa rozpadá, a namiesto nej získava prevahu nová paradigma. To je predzvesťou nástupu absolútnej moci novej paradigmy — fázy novej „normálnej vedy“. Revolučná fáza teda uzaviera starý cyklus a otvára nový, v ktorom panuje iná paradigma. Kuhn zdôrazňuje, že je iná, vystríha sa hodnotového súdu v zmysle lepšia — horšia. „Prechod od jednej zo súperiacich paradigiem k druhej je prechodom medzi dvoma nesúmeriteľnými štruktúrami, a práve preto sa nedá uskutočniť krok za krokom za podpory

⁵ Ani tu Kuhn nie je celkom originálny, v niektorých prípadoch ide vlastne o opätovné zavedenie už dávnejšie alebo inde používaných pojmov.

⁶ Buržoázni ekonómi nie sú vôbec jednotní pri identifikácii rozličných epizód z vývoja buržoáznej politickej ekonomie s Kuhnovou fázou vedeckej revolúcie. Pri určitej tolerancii k nepodstatným rozdielom však možno dospieť k zhode názorov, že fázou vedeckej revolúcie je napr.

- víťazstvo Smithovej „neviditeľnej ruky“ nad merkantilizmom a fyziokratizmom,
- prevládnutie marginalizmu nad ricardovským „klasicizmom“,
- víťazstvo koncepcie monopolistickej konkurencie nad čistou neoklasickou teóriou konkurencie,
- Keynesova ofenzíva proti klasickej teórii dlhodobého správania ekonomiky,
- „neoklasická syntéza“,
- neokonzervatizmus (o tom pozri napr. [5; 6; 12; 19; 30]) atď.

logiky a neutrálnej skúsenosti“ [17, s. 211]. I z toho vidieť, že Kuhn sa snaží prekonať úzky logicizmus taký charakteristický pre neopozitivismus, ktorý chcel analyzovať vývin vedy ako čistý logický proces, pričom predpokladal, že ho možno vyjadriť či „rekonštruovať“ prostriedkami formálnej logiky. Na rozdiel od toho, Kuhn sa snaží explicitne — aj keď sa mu to pochopiteľne nemôže celkom podariť — prihliadať na sociálne a psychologické faktory.

Uvedené nové prvky, také rozdielne od internalizmu neopozitivistickej koncepcie vedy, sústredili na seba pozornosť buržoázných filozofov a metodológov politickej ekonómie.⁷ O tom svedčia viaceré teoretické state napísané v ostatných 10–15 rokoch a čoraz viac aj knižné monografie a zborníky. Pravda, Kuhnova koncepcia sa neprijíma bezvýhradne, ozývajú sa aj viaceré, niekedy i dosť ostré kritiky na adresu jej základných stavebných kameňov. Tieto výhrady sú veľmi podobné tým, ktoré namierili proti Kuhnovi jeho neoracionalistickí kritici, najmä K. Popper, P. Feyerabend, S. Toulmin a iní.

Spomínaný G. Mehta rozdeľuje filozofov a metodológov ekonomickej vedy, ktorí majú niečo spoločné s Kuhnovou koncepciou, na štyri skupiny.⁸ Do prvej skupiny patrí podľa neho D. Gordon [13]. Bol vôbec prvým buržoáznym ekonómom, čo zaviedol Kuhnove myšlienky do teórie ekonómie a ukazuje, že základnou paradigmou pre ekonómov je maximalizačný princíp alebo postulát racionálnosti. Do druhej skupiny zaradil G. Mehta tých, čo viac-menej priamo implantovali Kuhnovu koncepciu a prístupy do ekonómie. Takým je napríklad už spomínaný A. Coats [9]. Coats uznáva existenciu Kuhnovských revolúcií v ekonomickej vede a ukazuje, že keynesovská revolúcia bola revolúciou kuhnovského charakteru, a preto je adekvátne ju skúmať z kuhnovskej platformy. Ako vyplýva z Mehtovej knihy, i on sám by mal patriť k tejto skupine.

V tretej skupine sú podľa Mehtu ekonómovia, ktorí síce priamo nekritizujú Kuhna, ale nazdávajú sa, že priama implantácia jeho myšlienok do ekonómie nie je priveľmi užitočná. Sú toho názoru, že dejiny ekonomických učení sú natoľko osobité, tak výrazne odlišné od ostatných disciplín, že by si vyžiadali priveľkú modifikáciu Kuhnovej koncepcie, ak by sa mala v nich adoptovať. Do tejto skupiny patria M. Bronfenbrenner [7], S. Karsten, L. Kunin, S. Weaver a ďalší.

Napokon vo štvrtej skupine sú tí, čo nezakladajú podľa Mehtu svoje názory na dajakých fundamentálnych rozdieloch medzi ekonomickými a prírodnými vedami a Kuhna kritizujú aj s ohľadom na prírodné vedy. Sú „inkrementalistami“, ktorí odmietajú koncepciu vedy založenej na paradigme a na pohľadoch kuhnovského historiografického rámca nielen v spoločenských vedách všeobecne, a v ekonómii zvlášť, ale aj v prírodných vedách [26, s. 204].

Možno súhlasit s G. Mehtom, že obľuba Kuhnovej koncepcie vedeckých revo-

⁷ Prvým, kto v širšej miere využil Kuhnove idey pre štúdium vývoja buržoáznej politickej ekonómie, bol G. Mehta v práci *Štruktúra keynesovskej revolúcie* [26]. [Treba však poznamenať, že mal viacero predchodcov v autoroch starších prác [9].] Osobitne tretia časť jeho knihy je dosť hlbokou historickou a metodologickou štúdiou keynesovskej revolúcie v intenciách Kuhnových názorov na „vedeckú revolúciu“.

⁸ Ako pripomína J. Viceník [17, s. 15–16], sovietski filozofi vyčleňujú v buržoáznej kritike Kuhnovo chápania tri základné smery. Prvý smer je zameraný na popretie existencie normálnej vedy. Druhý smer ju síce neodmieta, ale zdôrazňuje jej nebezpečenstvo pre vedu v dôsledku psychologizmu, racionalizmu, dogmatizmu a nedostatku kriticismu. Napokon tretí smer pripúšťa existenciu normálnej vedy, ale neprisudzuje jej základný význam.

lúcií medzi buržoáznymi filozofmi, metodológmi, a najmä historikmi ekonomických teórií je značná. Ako ukázal ďalší vývoj filozofie, metodológie a historiografie ekonómie na prelome 70. a 80. rokov, kuhnovské prístupy, hoci predstavujú významný paralelný smer výskumu, ustupujú čoraz viac druhému smeru, ktorý sa opiera viac o lakatošovský fundament „vedeckých výskumných programov“. Existuje však aj značné zblížovanie medzi týmito základnými smermi jednak v užšom rámci záujmov metodológov ekonomických vied, ale do tejto oblasti presahujú aj zmeny, ktoré sa uskutočňujú v buržoáznej filozofii a metodológii vedy ako celku. Preto súčasná situácia v celej tejto oblasti je značne heterogénna, spleťtá, a ak by sme chceli parafrázovať Kuhna, tak tu prevláda situácia, ktorú by sme mohli označiť ako krízovú, a to nielen v rámci „vedeckého spoločenstva“, ale neraz aj v prípade jednotlivého odborníka. O značnej nejednotnosti a rozkolísanosti svedčia tak teoretické konferencie [19] a diskusie v odborných časopisoch [5; 30], ako aj práce monografického typu [4; 6; 15; 24; 26; 34]. Celkove však vidieť zreteľný príklon k uprednostňovaniu Lakatošovej metodológie „vedeckých výskumných programov“.

2.2 Metodológia „vedeckých výskumných programov“

I. Lakatoš je druhým vplyvným predstaviteľom v postpozitivistickej metodológii vedy, ktorého prístup je v stále širšej miere uplatňovaný v buržoáznej filozofii a metodológii ekonomickej vedy. Na rozdiel od T. Kuhna a P. J. K. Feyerabenda sa vedome snaží zostať na platforme antipsychologizmu, aby sa vyhol obvineniu z iracionalistických tendencií. Charakteristické pre jeho koncepciu je úsilie vysvetľovať vývoj vedeckého poznania na základe jeho racionálnej rekonštrukcie. Pritom je však — podobne ako T. Kuhn a P. J. K. Feyerabend — presvedčený o veľkom význame dejín vedy a jej retrospektívneho skúmania pre metodológiu vied.

Podstatnou charakteristickou črtou prístupu I. Lakatoša je jeho metodológia „vedeckých výskumných programov“ (VVP). V strede VVP je tzv. „pevné jadro“, ktoré sa skladá z metafyzických a špeciálnovedných tvrdení axiomatickej platnosti (charakteru) — ide doslova o lipnutie na *a priori* danej množine „metafyzických propozícií“. Tieto nevyvrátiteľné stavebné kamene „viery“ stmelené do pevného jadra metodologickými pravidlami, „pozitívnou a negatívnou heuristikou“ sú obklopené „ochranným obalom“ (pásom). Účelom ochranného obalu je jednak ochraňovať pevné jadro pred falzifikáciou, jednak vytvárať priestor pre realizáciu VVP a sprostredkovať spojenie pevného jadra s realitou [18]. Vedecký pokrok sa teda uskutočňuje v ochrannom obale a jeho výsledky sa odovzdávajú do pevného jadra prostredníctvom pozitívnej heuristiky na základe testovania konkurujúcich teórií. Lakatoš si oceňovaciu logiku predstavuje ako isté technické postupy porovnávania pomocou troch kritérií (v zmysle lepší — horší). Lepšia teória musí: a) mať väčší empirický obsah, ktorý vedec identifikuje ako inováciu; b) vysvetľovať príčiny úspechu starého VVP a bez strát ich adoptovať; c) obsahovať verifikované inovácie empirického obsahu.

Aplikáciu tejto Lakatošovej koncepcie VVP na ekonómiu možno ilustrovať príkladom neoklasického pevného jadra a jeho heuristiky, ktoré použil J. V. Remenyi vo svojom článku o všeobecnej teórii disciplinárneho a subdisciplinárneho rastu [30].⁹ Pri snahe vyjadriť neoklasický vedecký výskumný pro-

gram začína Remenyi s propozíciami *pevného jadra neoklasickej ekonómie*, ktoré formujú všeobecný základ VVP. Uvádza — pomerne výstižne — osem takých propozícií:

1. *V neoklasickej ekonómii výrobcovia a spotrebiteľia sa rozhodujú racionálne a dokonale poznajú svoje potreby. Tieto metafyzické výpovede pevného jadra sa časom vyvinuli do podoby základných axiém súčasnej teórie rozhodovania. Predpoklad racionality a dokonalosti (úplnosti) informácie o preferenciách dodáva neoklasickému ekonómovi istotu, že:*

a) sa nedostane do protirečenia s faktmi,

b) opíše, čo by sa ideálne mohlo stať v prípade efektívnej alokácie.

2. *Ekonomická aktivita je motivovaná egoizmom individua. Možno ho ilustrovať Benthamovým utilitaristickým princípom slasti a strasti, ktorý sa rozvinul do teórie hraničnej užitočnosti a hraničnej produktivity (neoklasického *homo economicus*), až po súčasnú teóriu spotrebiteľského dopytu.*

3. *Viac je lepšie ako menej (resp. skôr je lepšie ako neskôr). V podmienkach vzácnosti zdrojov je to predpoklad ekonomickej relativity.*

4. *Existuje dokonalá informovanosť a schopná vláda a ekonomický blahobyť sa maximalizuje na základe pôsobenia síl voľnej konkurencie.*

5. *Ekonomický blahobyť dobre aproximuje všeobecný blahobyť.*

6. *Stabilné, paretoovsky efektívne rovnovážne riešenia môžu byť definované pre každý trh a pre všetky trhy, sú relevantné pre ekonomický výskum a analýzu.*

7. *Všetko má svoje alternatívne náklady.*

8. *Abstraktné modely redukovanej formy a zjednodušujúce predpoklady sú platnými nástrojmi ekonomickej analýzy [30, s. 56–59].*

Ďalej Remenyi vysvetľuje, čo je to tzv. pozitívna a negatívna heuristika pevného jadra v prípade neoklasickej ekonómie a definuje ich v podobe príkazov. Pre pozitívnu heuristiku vyčlenil nasledovných dvanásť príkazov:

1. Identifikuj relevantné ponukové a dopytové funkcie a presne určí ich parametre.

2. Pátraj po rovnovážnej cene alebo vektore cien, ako minimaxovom riešení.

3. Podrob rovnováhu testu stability, ak je rovnováha nestabilná, pátraj po stabilnom riešení.

4. Vyjadri modely ekonomickej aktivity v algebraickej, matematickej, axiomatickej forme alebo vo forme diagramov (grafov), na dôvažok k verbálnemu výkladu.

5. Dokazuj matematické vety všade, kde je to len možné.

6. Ak sa dá model testovať empiricky, tak to urob. Načtrtni zreteľne vhodnú metodológiu, izoluj všetky predpovede, stanov všetky vymedzenia a rigorózne oddeľ endogénne premenné od exogénnych.

7. Uvoľni zjednodušujúce predpoklady. To môže mať za následok modifikované predikcie, ale anomálie by sa nemali očakávať. Ak vzniknú anomálie, prever metodológiu, parametre, vnútornú konzistentnosť a kvalitu použitých údajov.

⁹ J. V. Remenyi zavádza v tejto stati nové prístupy, ktorými podľa vlastného hodnotenia vychádza za rámec tak Kuhnovej, ako aj Lakatošovej teórie. Ide o šesť nových prvkov, ktoré umožňujú presnejšie rozhraničenie medzi pevným jadrom a ochranným obalom, plnšie zachytiť celkový dynamizmus disciplíny, jej evolučnú povahu a miesto „konfliktového odhodlania“ v tomto procese.

8. Progresívny problémový posun vo VVP vznikne, ak inovácie, nové artefakty a rozšírenia na existujúcu teóriu sú konzistentné s propozíciami a heuristikou jadra.

9. Anomálie, pochybné hypotézy a jadro ohrozujúce metódy, modely alebo teórie, môžu byť zmenené na víťazstvá v prospech pevného jadra na základe kritickej analýzy predpokladov, definícií, funkčných vzťahov a metodológie združenej s nimi. Malo by byť možné konštruovať protipríklady.

10. Vždy operuj so záverom, že ekonomický blahobyť je priamou funkciou ekonomickej efektívnosti a že spoločenský blahobyť je priamou funkciou ekonomického blahobytu.

11. Inštitucionálne zmeny a zmeny prostredia, ktoré odstraňujú nedokonalosti trhu, treba vždy považovať za schopné zvyšovať alokačnú efektívnosť a ekonomický blahobyť.

12. Ukazovatele šírky účinnosti a ekonomickej analýzy sa zlepšia rozvojom nových a rafinovanejších artefaktov [30, s. 60].

Na rozdiel od toho, „prikázaní“ negatívnej heuristiky je len päťoro (hoci vlastne ku každej pozitívnej existuje jej negatívny náprotivok, ktorý ho chráni a posilňuje):

1. Nehľadaj suboptimálne riešenia ekonomických úloh.

2. Iracionalita nie je legitímnym predpokladom o správaní, ekonomická efektívnosť si žiada racionálne posúdenie.

3. Ktorýkoľvek problém, na ktorý nemožno aplikovať význam ponuky a dopytu, alebo pre ktorý sú ponuka a odbyt súbežne cenovo nepružné v čase, treba považovať za nerelevantné pre ekonomickú analýzu.

4. Model, ktorý nedáva nijakú testovateľnú predikciu, je bezcenný a treba sa ho vzdať.

5. Nové teórie dovtedy nemôžu byť lepšími teóriami, pokiaľ neboli otestované [30, s. 60–61].

V závere Remenyi zdôrazňuje význam dejín ekonomického myslenia. Tým, že dejiny ekonomického myslenia analyzujú procesy, rozvíjajú chápanie vo vzťahu k činnosti v ochrannom obale. „Odteraz už nemožno považovať pokrok v disciplíne za synonymum zmeny“ [30, s. 61]. Keby to bolo tak, ignoroval by sa životný vzťah medzi anomáliami a logikou ocenení a medzi artefaktmi a normálnou vedou, ktorý bol charakterizovaný vývojom súčasnej ekonómie. V tom však treba vidieť podstatný rozdiel od kuhnovských prístupov k metodológii a dejinám ekonomickej vedy. Aj tento príklad aplikácie lakatošovskej koncepcie na skúmanie neoklasickej ekonómie ukazuje na úzku korešpondenciu s aplikáciami na prírodné vedy, hoci by sa žiadalo viac prihliadať na to, že napriek svojim vyhraneným črtám patrí predsa len do skupiny spoločenských vied. To sa, pravda, navzdory značnému úsiliu nedarí, lebo napriek istým kladným snahám (predovšetkým odmietavému stanovisku k neopozitivistickému ahistorizmu) sa rozvoj neoklasickej ekonómie neskúma v dialektickej jednote jeho rozmanitých aspektov, s ohľadom na jej vnútornú protirečivosť, ale najmä na odtrhnutosť od spoločensko-ekonomickej reality. Je to síce pozitívny posun smerom k historizmu a filozofickej podloženosti ekonomickej vedy, avšak ešte príliš vzdialený od marxisticko-

-leninského chápania, „dialektického spracovania dejín myslenia“, ak by sme použili Leninove slová.

3. Pokusy o riešenie dilemy a hľadanie východísk z terajšej krízy buržoáznej politickej ekonómie

Vývoj krízy buržoáznej politickej ekonómie v ostatných rokoch [36; 37], osobitne vývoj krízy keynesovstva, ukázal, že práve úzka spätosť keynesovskej teoretickej základne s hospodárskopolitickými koncepciami riadenia ekonomík vyspelých kapitalistických krajín, ktoré očividne zbankrotovali práve v zmienom období, nedovoľuje polemikám o zmysle a význame „keynesovskej revolúcie“ alebo naopak „monetaristickej platformy“ zotrvať výlučne iba na akademickej pôde. V súčasnej historickej situácii hlbokoj a vleklej krízy kapitalistickej ekonomiky majú tieto spory celkom konkrétny zmysel a aj výrazný praktický a ideologický dosah, lebo bezprostredne zasahujú do rozjatrených hospodárskopolitických, ale v úzkej spojitosti s nimi aj sociálnopolitických problémov súčasného kapitalizmu. Pri plnení súčasnej spoločenskej objednávky je veľmi dôležité správne vystihnúť a zhodnotiť prakticko-poznávacie, ako aj ideologické možnosti analyzovaných teórií, a to pokiaľ možno presne z hľadiska ich efektívnosti a rezultatívnosti v prípade ich aplikácií. V tom spočíva aj jedna z odlišností dilemy apriórnej racionálnosti a historiografického pozitivizmu v hraniciach buržoáznej politickej ekonómie, oproti prírodným vedám, kde táto dilema vznikla [36]. Takto dilema apriórnej racionálnosti a historiografického pozitivizmu v hraniciach filozofie buržoáznej politickej ekonómie prerastá svoj pôvodný rámec a vtláča svojský charakter previerke hodnôt v súčasnej buržoáznej politickej ekonómii. Na druhej strane má aj významný ideologicko-apologický aspekt.

V súčasnej zložitej medzinárodnej situácii, keď sa reakčné antikomunistické sily spojili do frontálneho útoku proti krajinám reálneho socializmu v politickej, hospodárskej, vojenskej a ideologickej rovine, má rastúci význam nielen teoretický a ideologický boj medzi buržoáznou politickou ekonómiou a jej vedeckou, t. j. marxisticko-leninskou alternatívou, ale aj boj medzi buržoáznou a marxistickou teóriou, históriou a filozofiou politickej ekonómie. V týchto nových podmienkach buržoázni predstavitelia kuhnovských a lakatošovských prístupov k interpretácii vývoja politickej ekonómie cielavedome využívajú svoje výskumy a ich výsledky na boj proti marxisticko-leninskej teórii a metodológii politickej ekonómie. Ide teda o kvalitatívne novú situáciu oproti predchádzajúcej, keď prístupy opierajúce sa o logicko-pozitivistickú „čistú“ koncepciu apriórnej racionálnosti v metodológii politickej ekonómie jednoducho odkladali marxizmus do priehradky „metafyzika“, resp. pokúšali sa oddeliť od seba „vedeckú“ a „metafyzickú“ časť Mar-

xovho ekonomického učenia, s ktorou potom nakladali naznačeným spôsobom [2; 24].

Dilema „apriórnej racionálnosti“ a „historiografického pozitivizmu“ buržoáznej filozofie politickej ekonómie sa neobmedzuje len na buržoázne ekonomické vedy. Diskusia bola zámerne prenesená aj do oblastí marxisticko-leninskej politickej ekonómie a celej sústavy ekonomických vied. Napríklad pokiaľ ide o miesto a význam Marxovho ekonomického učenia vo vývoji economickej vedy, priznáva sa mu síce vedecký charakter, ale „marxovská paradigma“ (v kuhnovských prístupoch), resp. „marxistický výskumný program“ (v lakatošovských prístupoch) sa zámerne skresluje a vykladá krajne zúžene, aby sa tak vytvorila vhodná platforma pre útoky proti nej. Zväčša sa potom opakujú známe závery o tom, že marxizmus už zastaral, že nie je v súlade s novými požiadavkami na ekonomickú vedu, avšak tentoraz pomocou novej terminológie „paradigiem“, „výskumných programov“ atď. Zámerne sa tiež vyvoláva dojem, akoby aj v rámci marxizmu-leninizmu existovala dilema „apriórnej racionálnosti“ a „historiografického pozitivizmu“ [19].

V súvislosti s Marxovými výročiami sa frekvencia prác súvisiacich s Marxovou ekonomickou teóriou a marxisticko-leninskou politickou ekonómiou zvyšuje nielen v oblasti buržoáznej politickej ekonómie, ale aj vo sfére filozofie a metodológie politickej ekonómie, ako aj teórie dejín politickej ekonómie. V záujme zvýšenia ofenzívnosti marxisticko-leninskej economickej teórie a ideológie je nevyhnutné včas zachytiť tieto nové tendencie a preventívne čeliť ich dôsledkom.

Na rozdiel od buržoáznych prístupov, pre marxisticko-leninskú metodológiu politickej ekonómie je jasné, že vyhnúť sa „apriórnej racionálnosti“, odtrhnutej a vzdialenej od reálnej praxe economickej vedy, a zároveň neupadnúť do „historiografického pozitivizmu“, možno iba tak, že vývoj ekonomických vied sa bude analyzovať ako celostný spoločensko-historický jav, že sa bude skúmať v jednote dialektického a historického materialistického prístupu. Ten však nie je jednoduchý a jednorozmerný historický pohľad, ktorý sa pletie s relativizmom, a najmä ktorý si nemožno pomýliť s idealizmom. Táto hranica je neprekročiteľná v jednom i druhom smere.

Buržoázna filozofia a metodológia politickej ekonómie je idealistická a taká aj ostáva, nehľadiac na peripetie predmetnej dilemy, či už vo vzťahu k buržoáznej economickej vede, ale aj z hľadiska snáh imputovať ju marxisticko-leninskej filozofii a metodológii politickej ekonómie. V danom prípade však rozhodne stojí za pozornosť, že buržoázna filozofia politickej ekonómie rozšírila svoje ambície aj týmto smerom. Na tom nič nemení ani skutočnosť, že niektorí buržoázni metodológovia značne pokročili pri prekonávaní jednostrannosti predchádzajúcich prístupov k vývoju politickej ekonómie, pripúšťajú určité ťažkosti výstavby metodológie politickej ekonómie podľa modelu exaktnej vedy. To však ani v najmenšom neznamená, že by boli prekonané vplyvy pozitivistickej

filozofie, či už v samej buržoáznej politickej ekonómii, alebo v jej filozofii a metodológii, resp. v teórii dejín politickej ekonómie.

Korene pozitizmu v abstraktnologickom prúde buržoáznej politickej ekonómie siahajú až po jej počiatky v 70. rokoch minulého storočia. To je okolnosť, ktorú nemožno pustiť zo zreteľa, lebo markatne poznamenáva aj celú súčasnú buržoáznu filozofiu a metodológiu politickej ekonómie.

Aplikácie kuhnovskej koncepcie „dejín“ vedy, a najmä neoracionalistickej koncepcie falzifikácie a „vedeckých výskumných programov“ v buržoáznej filozofii a metodológii politickej ekonómie sa v niektorých ohľadoch líšia od aplikácií na prírodné vedy (kde našli prvé uplatnenie, resp. kde vznikli). Osobitne to platí pre alianciu fyziky a matematiky, kde logickí pozitivistí našli vďačný objekt pre svoju schému vedeckého poznania ako schému, ktorú možno skonštruovať prostriedkami matematickej logiky. Podobným objektom v prípade buržoáznej politickej ekonómie a jej filozofie a metodológie bola aliancia neoklasickej ekonómie a matematiky. Analogicky ako celková buržoázna filozofia vedy uznáva za vedu v podstate len prírodné vedy, filozofia politickej ekonómie považovala za jedinú „zrelú“ časť ekonomickej vedy matematickú ekonómiu, a to predovšetkým neoklasiku. Sám K. Popper, vedúca osobnosť neoracionalistickej filozofie vedy, to vyjadril obrazne tak, že matematická ekonómia už prešla svoju „newtonovskú revolúciu“ [27].

Na druhej strane sa medzi buržoáznymi vedcami do istej miery prehlbuje tendencia rešpektovať reálne dejiny buržoáznej ekonomickej vedy, teda oproti formálnoabstraktnému sa presadzuje i historický prístup. Tento proces však nijako nemožno považovať za definitívny rozchod s logickým pozitivizmom a konečné vyriešenie sporov o vedeckú teóriu ekonomických vied, hoci priniesol niektoré kladné momenty, ktoré si zasluhujú aj širšiu pozornosť. Máme tu na myslí predovšetkým sám historický prístup v ekonomickej vede, prirodzene, zbavený negatívnych črt buržoázno-filozofického prístupu, ale aj oživenie záujmu o rozvoj dejín ekonomickej vedy a úsilia o ich dôkladnejšiu marxisticko-leninskú filozofickú fundamentáciu.

V prvom rade ide o to, že v konfrontácii s vysokými nárokmi na politickú ekonómiu, v spojitosti najmä s otázkami rozvinutej socialistickej spoločnosti, nemáme ani najmenšie dôvody k spokojnosti s úrovňou a kvalitou využívania princípu historizmu, napríklad v prípade viacerých kategórií politickej ekonómie socializmu pri odzrkadľovaní osobitostí jednotlivých etáp nižšej fázy komunistického výrobného spôsobu.

Dynamika a mobilita reálnych procesov spoločensko-ekonomického rozvoja nenašla svoje adekvátne odzrkadlenie vo výsledkoch politickej ekonómie socializmu, ako na to v ostatnom čase viackrát upozorňovali najvyššie orgány i vedúci predstavitelia našej strany a KSSZ [2; 24]. Neboli napríklad náležite zachytené vývojové zmeny v takých dôleži-

tých otázkach, ako sú vlastnícke vzťahy, plánovitosť, rozdeľovacie vzťahy pri prechode spoločnosti na vyššie stupne rozvoja — z prechodného obdobia do etapy výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti atď., keď sa v nejednom prípade ustrnulo na opisnej úrovni, bez hlbšieho prieniku do podstaty týchto zmien. Pritom práve dôkladné využitie princípu historizmu náležite realizuje jednu z hlavných zásad dialektiky, t. j. *rozvoj*, ale zároveň prehĺbenie analytickosti pohľadu na pretržitosť a nepretržitosť vývinových zmien, korešpondujúcich so vznikom, vývojom a riešením neantagonistických protirečení, umožňuje hlbšie skúmať a odhaľovať zvláštnosti procesov zospoločenšenia v dlhšom časovom zábere, a tak výstižnejšie charakterizovať kvalitatívne zmeny (skoky, obráty, prechody) v ekonomike, napr. prechod z nižšej etapy na vyššiu etapu, prechod od extenzívneho k intenzívnemu rozvoju, sformovanie odvetvových a teritoriálnych komplexov, vytvorenie jednotného národohospodárskeho komplexu atď.

V spojitosti s tým však má rastúci význam aj intenzívnejší rozvoj a využívanie dejín economickej vedy, osobitne dejín politickej ekonómie socializmu. Ak sa má v tomto procese postúpiť výraznejšie dopredu, nemožno resignovať na hlbšie filozoficky orientované štúdium dejín politickej ekonómie z hľadiska dialektického a historického materializmu. Pre marxisticko-leninské dejiny politickej ekonómie sú nevyčerpatelným zdrojom inšpirácie diela klasikov marxizmu-leninizmu, osobitne *Kapitál* a *Teórie o nadhodnote* K. Marxa. Práve v nich je zachytená ozajstná revolúcia vo vede ako celku, ale aj revolúcia vo filozofii a dejinách vedy zvlášť, pritom pochopiteľne s najväčším sústredením sa na politickú ekonómiu. Ak sa čerpá z týchto prameňov, ak sa teda zostáva v rámci vymedzenom dialektikou logického a historického, ktorú na materialistických základoch rozpracovali klasici marxizmu-leninizmu, t. j. ak sa bezvýhradne uznáva teoreticko-metodologická relevantnosť marxisticko-leninského historizmu, dostáva sa do úplne odlišného svetla aj celá diskusia o filozofických a metodologických otázkach economickej vedy, ale aj otázky filozofickej fundamentácie dejín economickej vedy.

Riešenie otázok vzájomného vzťahu filozofie a dejín economickej vedy, posúdenie možnosti „rekonštrukcie“ (ak by sme pre väčšiu ilustratívnu použili tento termín) vedeckých problémov a teórií politickej ekonómie či economickej vedy, rovnako ako otázky aplikovateľnosti historických poznatkov pri systematizácii poznatkov politickej ekonómie, nemožno očakávať od buržoáznych filozofov a historikov economickej vedy. Preto i objasnenie zložitého procesu terajšej etapy krízy buržoáznej politickej ekonómie, ktorá sa presadzuje v podmienkach prehlbujúcej sa všeobecnej krízy kapitalizmu, stojí ako naliehavá úloha pred marxistickou kritikou buržoáznej politickej ekonómie, opierajúcej sa o marxisticko-leninsky fundovanú filozofiu a históriu economickej vedy.

Marxizmus-leninizmus ako celok — a v užšom vzťahu k oblasti kritiky

buržoázných ekonomických vied zase marxisticko-leninská filozofia a história politickej ekonómie — jediný je povoláný na to, aby objasnil východiská a príčiny nemožnosti prekonania dilemy „apriórnej racionálnosti“ a „historiografického pozitivizmu“ v hraniciach filozofie politickej ekonómie. Jasne tiež ukázal, že ani táto buržoázna filozofia vedy nedisponuje náležitými teoretickými a metodologickými prostriedkami analýzy vedy ako spoločensko-historického javu. Nedialektickým a idealistickým prístupom k vede, k poňatiu pravdy, odmietaním sociálnej determinovanosti poznania sa aj súčasná buržoázna filozofia a história politickej ekonómie dostáva do analogickej bezvýchodiskovej situácie ako celá filozofia, metodológia a dejiny vedy pri svojej snahe riešiť uvedenú dilemu a z toho plynúce dôsledky [38].¹⁰

Vývoj v ostatnom desaťročí presvedčivo ukázal, že mimoriadne hlboká a ostrá kríza súčasnej buržoáznej politickej ekonómie, jej vleklý a bezvýchodiskový charakter, podstatne skomplikovala monopolistickej buržoázii jej snahu o teoretickú a ideologickú obhajobu kapitalizmu ako predpokladu pre upevnenie a predĺženie jej panstva v podmienkach prehlbujúcej sa všeobecnej krízy. Krízová situácia, do ktorej sa súbežne dostáva aj buržoázna filozofia a dejiny politickej ekonómie, tieto problémy a ťažkosti ešte viac prehľbuje. Komplikovanosť a zložitosť situácie, do ktorej sa v súčasnom období dostala monopolistická buržoázia, však v nijakom prípade nesvedčí o tom, že by mala tendenciu prejsť do defenzívy. Práve naopak! Robí rozhodné opatrenie ešte k prenikavejšiemu vyostrovaniu boja proti reálnemu socializmu a proti teórii marxizmu-leninizmu tak v oblasti teórie, ako aj praxe. Z toho vyplývajú náročné teoretické aj ideologické úlohy postavené pred marxizmus-leninizmus, ekonomické vedy, a zvlášť pred politickú ekonómiu najvyššími orgánmi komunistických a robotníckych strán v ostatnom období, ktoré prichodí zodpovedne plniť v súčasnom období.

Literatúra

- [1] ANDRÁŠIK, L.: Protirečivé tendencie súčasnej buržoáznej filozofie ekonomickej vedy. Pravda, 28. 6. 1983.
- [2] ANDROPOV, J. V.: Učenie K. Marxa a niektoré otázky výstavby socializmu v ZSSR. Pravda, 22. 3. 1983.
- [3] BLAUG, M.: A Methodological Appraisal of Marxian Economics. Amsteden. North Holland 1980.
- [4] BLAUG, M.: Economic Theory in Retrospect. Cambridge, Cambridge University Press 1978.
- [5] BLAUG, M.: Kuhn Versus Lakatos, or Paradigms Versus Research Programmes in the History of Economics. History of Political Economy, 7, 1975, s. 399—433.

¹⁰ V určitých odborných, vedeckých kruhoch v kapitalistických krajinách sa v ostatnom čase, nie náhodou, diskutujú spoločenské dôsledky krízy buržoáznej vedy vôbec. Napríklad I. Prigogine zdôrazňuje, že „prenikanie vedy do spoločnosti — do západnej kultúry — by malo omnoho výraznejšie. Preto je nevyhnutné, aby sme podstatne zintenzívnili naše skúmanie v oblasti dejín vied. Toto štúdium sa nesmie ohraňovať len na univerzity“.

- [6] BLAUG, M.: *The Methodology of Economics (or How Economists Explain)*. London, Cambridge University Press 1980.
- [7] BRONFENBRENNER, M.: The „Structure of Revolutions“ in *Economic Thought. History of Political Economy*, 3, 1971, s. 136–151.
- [8] CAIRNES, J. E.: *The Character and Logical Method of Political Economy*. London, Frank Cass 1965.
- [9] COATS, A. W.: Is There a „Structure of Scientific Revolutions“ — in *Economics? Kyklos*, 22, 1969, s. 9–18.
- [10] COATS, A. W.: *Retrospect and Prospect. History of Political Economy*, 4, 1972, s. 603–624.
- [11] ENGELS, F.: *Dialektika prírody*. Bratislava, Pravda 1976.
- [12] GOODWIN, C. D.: *Toward a Theory of the History of Economics. History of Political Economy*, 12, 1980, č. 4.
- [13] GORDON, D. F.: *The Role of the History of Economic Thought in the Understanding of Modern Economic Theory. American Economic Review*, 55, máj 1965, s. 124–133.
- [14] HOLLIS, M. — NELL, E. J.: *Rational Economic Man. A Philosophical Critique of Neo-Classical Economics*. Cambridge, Cambridge University Press 1975.
- [15] HUTCHISON, T. W.: *On Revolutions and Progress in Economic Knowledge*. Cambridge, Cambridge University Press 1978.
- [16] KEDROV, B. M.: *Lenin a revoluce ve vědě*. In: *Věda a lidstvo 1984*. Praha, Horizont 1983.
- [17] KUHN, T. S.: *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Bratislava, Pravda 1981.
- [18] LAKATOS, I.: *Proofs and Refutations: The Logic of Mathematical Discovery*. Cambridge, Cambridge University Press 1976.
- [19] LATSIS, S. J. (ed.): *Method and Appraisal in Economics*. Cambridge, Cambridge University Press 1976, s. 149–180.
- [20] LENIN, V. I.: *Spisy 14*. Praha, SNPL 1957.
- [21] LENIN, V. I.: *Spisy 27*. Praha, SNPL 1962.
- [22] LENIN, V. I.: *Spisy 33*. Praha, SNPL 1962.
- [23] LENIN, V. I.: *Spisy 38*. Praha, SNPL 1960.
- [24] *Materiály 8. zasadania ÚV KSC (jún 1983) a júnového pléna ÚV KSSZ*. Bratislava, Pravda 1983.
- [25] MACHLUP, F.: *Methodology of Economics and Other Social Sciences*. New York, Academic Press 1978.
- [26] MEHTA, G.: *The Structure of the Keynesian Revolution*. London, M. Robertson Press 1977.
- [27] POPPER, K.: *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London, Routledge and Kegan Paul 1972.
- [28] POPPER, K.: *The Logic of Scientific Discovery*. New York, Harper Torch-Books 1965.
- [29] PRIGOGINE, I.: *Metamorphosis of Science. Science and Public Policy*, 1977, č. 5, s. 387–414. [Metamorfóza vědy. [Preklad.] Praha, Ústav filosofie a sociologie ČSAV 1978, č. 82/78].
- [30] REMENYI, J. V.: *Core Demi-Core Interaction: Toward a General Theory of Disciplinary and Subdisciplinary Growth. History of Political Economy*, 11, 1979, č. 1.
- [31] SHACKLE, G. S. L.: *Epistemics and Economics: A Critique of Economic Doctrines*. Cambridge, Cambridge University Press 1973.
- [32] SCHUMPETER, J.: *History of Economic Analysis*. New York, Oxford University Press 1954.
- [33] SIMON, H. A.: *Rational Decision Making in Business Organizations. American Economic Review*, 69, sept. 1979, s. 493–513.
- [34] WEINTRAUB, E. R.: *Microfoundations (the Compatibility of Microeconomics and Macroeconomics)*. Cambridge, Massachusetts Institut of Technology 1979.
- [35] WORLAND, S. T.: *Radical Political Economy as a „Scientific Revolution“*. *Southern Economic Journal*, 39, 1972.
- [36] *Kríza súčasnej buržoáznej politickej ekonómie*. [Zborník.] Bratislava, Pravda 1980.
- [37] *Na pomoc ekonomickej propagande a agitácii*. In: *Ku kritike buržoáznych a revisionistických ekonomických teórií*. [Zborník.] Bratislava, Pravda 1979.
- [38] VICHALEMM, R. A.: *Dilema „apriornoj racionalnosti“ a „istoriografického pozitivizmu“ v zapadnoj filosofii nauki*. *Vopr. Filosof.*, 1982, č. 8, s. 55–65.

Diskusia

Miesto služieb v socialistickej spoločnosti

BENČO, Jozef

V socialistickej spoločnosti reprodukčný proces nie je ohraničený len tvorbou, rozdeľovaním, výmenou a spotrebou materiálnych výrobkov, ale zahŕňa v celom svojom rozsahu aj ďalšie činnosti, ktoré majú charakter spoločenskej práce za hranicami materiálnej výroby. Táto spoločenská činnosť sa realizuje v nevýrobnej sfére národného hospodárstva. Jednotlivé skupiny odvetví nevýrobnej sféry majú však podstatne odlišné postavenie a odlišne vymedzenú úlohu v reprodukčnom procese a tým aj v ekonomickom raste a v životnej úrovni obyvateľstva.

Neustály vývoj spoločenskej deľby práce podmieňuje sústavne oddeľovanie spoločenských činností a ich rozčleňovanie do nových odborov, odvetví a vyšších národohospodárskych zoskupení. Tomuto objektívnemu procesu musí zodpovedať aj vývoj ekonomických vied, ktoré ekonomické zákonitosti skúmajú na rôznych úrovniach ich pôsobenia. V tejto súvislosti si spoločenská deľba práce vynútila aj vymedzenie tých činností, ktoré sú charakterizované ako služby.

Služby ako predmet záujmu ekonomickej teórie a národohospodárskej praxe vystupujú do popredia až v podmienkach vyspelej kapitalistickej, a najmä socialistickej spoločnosti. Ich národohospodársky význam stúpil takou mierou, akou rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov vytváral podmienky a predpoklady pre ich miesto v spoločenskom reprodukčnom procese. Služby sú bezprostredným výrazom spoločenskej deľby práce, ktorá im dala nezastupiteľné miesto v reprodukcii pracovnej sily a v širších spoločensko-ekonomických procesoch.

Aj napriek tomu, že služby sú produktom ekonomických procesov, prebiehajúcich predovšetkým v podmienkach vedecko-technickej revolúcie, s pokusmi o vyjadrenie ich miesta v národnom hospodárstve a v ekonomickej teórii sa stretávame už oddávna. Najčastejšie sa o nich ekonomická literatúra zmieňuje v súvislosti s vymedzením podstaty a zdrojov spoločenského bohatstva, resp. s pokusmi o určité členenie hospodárskych činností. S prvými náznakmi o ekonomickú charakteristiku

služieb sa stretávame už pred Marxom, ale hlavne v Marxovej teórii o produktívnej a neproduktívnej práci.

Marxove názory na služby tvoria súčasť jeho kritiky nesprávnych názorov na chápanie produktívnej a neproduktívnej práce za kapitalizmu jednak u jeho predchodcov, a hlavne v prácach vtedajších predstaviteľov formujúcej sa buržoáznej politickej ekonómie. Išlo o obhajobu základného kameňa kapitalistickej výroby — tvorby nadhodnoty a tým zvýraznenia triednej a vykorisťovateľskej podstaty kapitalizmu, ktorú buržoázni ekonómovia stotožňovaním všetkých prác, ako prác produktívnych, popierali. Mali im na to poslúžiť aj služby, ktoré svojou užitočnosťou mali zotrieť rozdiely medzi sférou materiálnej výroby a ostatnými činnosťami. V celej argumentácii o produktívnej a neproduktívnej práci dáva Marx najavo, že základným kritériom pre klasifikáciu služieb ako danej existujúcej kategórie nie je ani tak spoločenská stránka javu, ale nehmotný obsah výsledkov práce.

Podľa nášho názoru dôkazom toho, že Marx podstatu služieb spájal s ich obsahom, a nie so spoločenskou formou, sú aj príklady poskytovania služieb kapitalistickou formou, keď nadobúdajú určité produktívne vlastnosti bez toho, aby mali hmotnú podobu a stávali sa tovarmi. Ani v tomto prípade Marx nestotožňuje poskytovanie služieb s materiálnou výrobou, ale vždy hovorí o poskytovaní služieb, dokonca služieb nemateriálnej povahy. Pritom zdôrazňuje, že v nemateriálnej sfére činnosti sa kapitalistický spôsob výroby dá uplatniť len v malom rozsahu a len v niektorých činnostiach.

Vo svojich príkladoch Marx uvádza predovšetkým v tom období už klasické služby, ako kultúru, vzdelávanie, zdravotníctvo, niektoré služby spojené s cestovným ruchom a služby vykonávané domácim služobníctvom. Pritom poukazuje na to, že služby využívala predovšetkým vládnúca vykorisťovateľská trieda a robotnícka trieda sa na ich spotrebu zúčastňovala len v minimálnom rozsahu. „Najväčšia časť spoločnosti, t. j. robotnícka trieda musí si ostatne túto neproduktívnu prácu sama vykonávať, môže ju však vykonávať len vtedy, ak predtým pracovala produktívne“ [1, s. 144].

Teória produktívnej a neproduktívnej práce sa stala základom názorov sovietskych ekonómov na služby. Progresívnosť v skúmaní služieb, hlavne po päťdesiatich rokoch, spočíva v tom, že do otázky skúmania služieb sa vnášajú nové aspekty s ohľadom na zmeny v charaktere práce, vynakladanej za socializmu všeobecne. Funkcia služieb sa chápe v širších ekonomických súvislostiach ako len zo samého aspektu bezprostrednej tvorby národného dôchodku. Zdôrazňuje sa ich rastúci podiel v spoločenskom reprodukčnom procese, najmä pri reprodukcii spoločenskej pracovnej sily a pri uspokojovaní rastúcich potrieb obyvateľstva. Taktiež treba zvýrazniť skutočnosť, že mnoho ekonómov v ZSSR a v ostatných socialistických štátoch prekonalo a prekonáva vývojový proces vo vlastných názoroch na ekonomický obsah a funkciu služieb

za socializmu, čo možno vysvetliť veľkým množstvom nových spoločensko-ekonomických zmien a objavov aj v oblasti samej ekonomickej vedy. V názoroch možno pozorovať snahu zrealizovať teoretické pohľady na služby a ich obsah skúmať z hľadiska ich miesta a významu v celkovom fungovaní socialistickej ekonomiky. Nie je preto možné jednoznačne tvrdiť a dokazovať, že práca vynakladaná na služby má výlučne produktívny alebo neproduktívny charakter.

Skupina ekonómov, ktorá vychádza z teórie produktívnej a neproduktívnej práce, dospela k názoru, že sféra služieb má špecifické miesto v národnom hospodárstve, odlišné od materiálnej výroby, aj od nevýrobných odvetví. „Od odvetví materiálnej výroby ju odlišuje charakter výrobku, ktorý sa spotrebúva obyvateľstvom nie v podobe materiálnych statkov, ale vo forme služieb. Od nevýrobných odvetví sa odlišuje tým, že sa v nej vytvárajú samostatné statky (služby), ktoré v každej danej chvíli zväčšujú celkový objem spotreby“ [2, s. 38]. Kritizuje sa tým skutočnosť, že veľká časť ekonómov sa pri skúmaní služieb uspokojuje s konštatovaním, že poskytovanie služieb sa stáva faktorom rastu životnej úrovne obyvateľstva a spoločenského rozvoja bez toho, aby odpovedali na otázku ich ekonomického charakteru. Nedôslednosť týchto názorov je v tom, že sa uspokojujú s platnou plánovacou a štatistickou praxou, v rámci ktorej výsledky vynakladania práce vo sfére služieb nenachádzajú vyjadrenie ani v národnom dôchodku, ani vo фонде spotreby, a ani v reálnych dôchodkoch obyvateľstva. Je to zapríčinené tým, že sa vychádza z vecnej materializácie práce ako predpokladu existencie hodnoty, ktorá vo väčšine služieb chýba. Svoju teóriu dovádzajú až do polohy metodologických návrhov pre plánovaciu prax, ktorá by mala členiť národné hospodárstvo do troch samostatných sfér — sféry materiálnej výroby, sféry služieb a nevýrobnej sféry. I keď existujú v tejto oblasti názorové rozdiely na ekonomický charakter procesov, vystupujúcich ako poskytovanie služieb, možno prijať ohraničenie sféry služieb ako tvorbu úžitkových hodnôt.

Vývoj názorov sovietskych ekonómov na služby, ako aj názory našich ekonómov,¹ ktoré sa rozvíjajú na báze marxistickej ekonomickej teórie, potvrdzujú, že k štúdiu ekonomickej podstaty služieb a zákonitostí ich rozvoja nie je žiaduce pomáhať si buržoáznymi ekonomickými teóriami, vyvolanými potrebou riešiť špecifické problémy protirečení kapitalistickej ekonomiky. Otázku miesta služieb v ekonomickej teórii a v hospodárskej praxi socialistických štátov, uplatňovania a využívania ekonomických nástrojov pri ich ďalšom rozvoji, je možné a nevyhnutné riešiť na báze marxistickej politickej ekonómie a v rámci nej novovytváraných úsekových a odvetvových ekonomík služieb.

Ekonomické procesy prebiehajúce v oblasti služieb nemožno však vtes-

¹ Pozri napr. [3; 4; 6; 7; 9]. Na niektoré terminologické i obsahové otázky rozvíjame v článku do istej miery odlišné názory.

nať len do logicko-vecných štruktúr odvetvových ekonomík, pretože svojím obsahom naplňujú podstatu ekonomických pojmov, kategórií a zákonitostí aj na vyššej ako len odbornej a odvetvovej úrovni, t. j. aj na vyššom stupni ako len na úrovni zvláštnej delby práce [3]. Viacero skutočností naznačuje, že ekonomické procesy prebiehajúce v službách je potrebné skúmať aj na nadodvetvovej úrovni, až na úrovni samostatnej sféry služieb. V súvislosti s tým sa vynára otázka, či tieto procesy majú takú povahu ekonomických vzťahov, že tvoria predmet politickej ekonómie socializmu, alebo stoja mimo neho.

Na základe uvedeného treba zdôrazniť, že v súčasnom období národohospodárska prax socialistických krajín, hoci služby prijíma ako reálny ekonomický a spoločenský jav, zatiaľ akceptuje stupeň zovšeobecnenia procesov, ktoré v službách prebiehajú len na úrovni národohospodárskych odvetví a odborov, bez toho, aby im priznala charakter samostatnej národohospodárskej sféry. V rámci jednotnej klasifikácie odvetví národného hospodárstva platnej v našej národohospodárskej praxi sa služby nachádzajú na rôznych triediacich stupňoch v rámci obidvoch sfér národného hospodárstva. V odvetvovej klasifikácii národného hospodárstva sa nachádza časť službových činností, ktoré sú zaradené v triede „sociálne činnosti [služby]“, kde patrí: bytové hospodárstvo, ubytovacie služby, služby cestovného ruchu, komunálne služby, školstvo, kultúra, zdravotníctvo a sociálna staroslivosť.

Ďalšia časť službových činností sa nachádza v triede „ostatné nevýrobné činnosti“ a veľká časť služieb vystupuje len ako odbory a iba výnimočne ako pododvetvia širšie koncipovaných odvetví materiálnej výroby, kde sa zahrňujú nielen opravárenské činnosti, ale aj služby dopravy a spojov, služby spoločného stravovania a niektoré ďalšie.

Na základe analýzy základných názorov na služby, ako aj jednotnej klasifikácie národného hospodárstva, možno podľa nášho náhľadu pokladať pojem služby za ekonomickú kategóriu, ktorá na pomerne vysokom stupni zovšeobecnenia konkrétnych procesov prebiehajúcich pri poskytovaní služieb predstavuje teoretické vyjadrenie reálnych a historicky vyvinutých ekonomických vzťahov mimo rámca materiálnej výroby a vyjadrenie podstatných vlastností týchto procesov, ktorých opakovateľnosť, mnohostrannosť a spoločensko-ekonomický význam nás oprávňujú označovať ich ako všeobecne platné zákonitosti. Z toho vyplýva, že pojem *služba* má povahu ekonomickej kategórie na tej istej úrovni ako kategória *materiálny výrobok*. Zjednodušene vyjadrené znaky, ktoré robia službu ekonomickou kategóriou, sú:

- ekonomicko-technologické vlastnosti pracovného procesu v službových činnostiach,
- ekonomicko-technické vlastnosti výsledkov pracovného procesu v službách,
- spotrebné určenie a spotrebný charakter výsledkov pracovného procesu v jednotlivých druhoch služieb.

Charakter potrieb, intenzita ich uspokojovania službami na jednej strane a ekonomicko-technologické vlastnosti tvorby služieb a ich spotreby na druhej strane vtlačajú procesu poskytovania služieb niektoré charakteristické črty vlastné len tejto oblasti vynakladania spoločenskej práce. Predovšetkým je to časová a priestorová totožnosť alebo bezprostredná nadväznosť medzi vznikom potreby a jej uspokojovaním formou služby. Preto čas a priestor pri poskytovaní služieb majú dôležitú ekonomickú úlohu. Sú faktormi, ktoré ovplyvňujú ďalšie stránky poskytovania služieb, najmä však stránku kvalitatívnu.

V súvislosti s vymedzením služieb ako všeobecnej ekonomickej kategórie vystupuje do popredia aj ďalšia stránka ich poskytovania na nadodvetvovej úrovni. Ide preto o vymedzenie a používanie sféry služieb ako agregovanej národohospodárskej kategórie. V tejto otázke je obšiahnutý teoreticko-metodologický problém určenia miesta služieb v spoločenskom reprodukčnom procese tak z hľadiska kvantitatívnych, ako aj kvalitatívnych vzťahov. „Ide o definíciu tohto pojmu, jeho ohraničenie charakteristikou konkrétnych foriem vynakladania služieb v rámci daných odborov a odvetví národného hospodárstva a vymedzenie vzťahov sféry služieb v sústave vrcholných národohospodárskych kategórií“ [4, s. 26].

V súvislosti s jednotlivými druhmi práce, vystupujúcej v podobe služieb, vzniká objektívna potreba ekonomickej charakteristiky služieb nielen v ich konkrétnych formách prejavu, ale vcelku na určitom stupni zovšeobecnenia ekonomických procesov, ktoré prebiehajú pri poskytovaní služieb. Analýzou jednotlivých stránok poskytovania a spotreby služieb dochádzame k vymedzeniu základných znakov charakterizujúcich produkčné a spotrebné vlastnosti služieb:

- práca, ktorá vytvára služby, vynakladá sa v rámci spoločenskej delby práce;
- proces poskytovania služieb sa vyznačuje veľkým podielom živej práce a osobný činiteľ pri ich poskytovaní je nezastupiteľný;
- organizačno-inštitucionálna základňa poskytovania služieb je založená na územnom alebo územno-odvetvovom princípe, v dôsledku čoho sa vyznačuje nízkym stupňom koncentrácie a viacodborovou štruktúrou;
- medzi vzniknutou potrebou a jej uspokojovaním službami má dôležitú úlohu časový a priestorový faktor;
- výsledky práce v službách majú charakter spotrebných úžitkových hodnôt spotrebných statkov, obsahovo odlišných od materiálnych výrobkov;
- služby uspokojujú potreby buď bezprostredne priamym pôsobením, alebo prostredníctvom hmotných substrátov.

To znamená, že službou označujeme každú prácu, ktorá sa vynakladá v rámci spoločenskej delby práce, t. j. prácu, ktorá uspokojuje potreby jednotlivcov alebo širších kolektívov inou formou ako výrobou hmotných predmetov. Práca poskytujúca službu sa vynakladá v rámci spo-

ločenskej delby práce a jednotlivé druhy služieb sú rôznymi formami jej prejavu. Ich poskytovanie je objektívne dané existenciou spoločenských potrieb, vyvolaných reprodukčným procesom v danej spoločnosti: „Aby sa tvorba služieb rozvíjala v rozmere celých odvetví a úsekov národného hospodárstva, musí byť dosiahnutý určitý stupeň rozvoja potrieb, na ktorom sa potreby stávajú skutočne spoločenskými potrebami a samé služby — spoločenskými úžitkovými hodnotami“ [5, s. 58].

Z hľadiska ekonomickej podstaty služieb je potrebné analyzovať pracovný proces pri poskytovaní služieb. Charakter tohto procesu môžeme zhrnúť nasledovne:

a) Prevažná časť poskytovaných služieb je spoločensky užitočná svojím bezprostredným pôsobením na používateľa a vytvára aj zvláštne postavenie zložiek, prvkov pracovného procesu. Z jeho troch zložiek známych v materiálnej výrobe — pracovnej sily, pracovného predmetu a pracovného prostriedku — najmenší význam má pracovný predmet, ktorý vo väčšine služieb chýba. Pracovné prostriedky vystupujúce v podobe výrobných prostriedkov pri poskytovaní služieb sa skladajú z aktívnych a pasívnych zložiek. Charakter poskytovania služieb podmieňuje, že pasívne základné prostriedky majú relatívne väčší význam ako pri tvorbe materiálnych výrobkov. Niekedy zas vzniká problém rozdelenia základných prostriedkov na aktívne a pasívne, pretože napr. stavba budov, ich vnútorné vybavenie akustickou a osvetľovacou technikou má väčší vplyv na úroveň poskytovania služieb ako bezprostredný pracovný nástroj. S týmto problémom ich rozlíšenia sa stretávame hlavne pri poskytovaní školských, kultúrnych, zdravotníckych, športových a niektorých ďalších služieb.

b) Vybavenosť pracovníkov poskytujúcich služby základnými prostriedkami je podstatne nižšia ako vybavenosť pracovníkov vytvárajúcich materiálne výrobky (dosahuje len 30 % tejto vybavenosti). V súčasnom období tento stav už nie je vyvolaný nedostatočným materiálno-technickým vybavením, ale predovšetkým charakterom tvorby a spotreby služieb, pretože viac ako dve tretiny služieb sa poskytuje v novovybudovaných priestoroch a s modernou technikou (nemocnice, kultúrne domy, ihriská, kryté plavárne, autoopravovne a pod.).

c) Osobný činiteľ pri poskytovaní služieb je nezastupiteľný vecnými prvkami a technikou. Hoci proces vedecko-technickej revolúcie nachádza svoje miesto aj pri poskytovaní služieb, a to vybavovaním organizácií služieb modernou diagnostickou, didaktickou, akustickou, osvetľovacou technikou a pod., proces technizácie nedosiahne nikdy taký stupeň, aby pri poskytovaní služieb nahradil prítomnosť živej práce. Zvlášť dôležitý je osobný činiteľ v nevýrobných odvetviach služieb (školsťvo, kultúra, zdravotníctvo), ktoré sa priamo zúčastňujú na formovaní všestranne a harmonicky rozvinutej osobnosti. Výsledkom procesu technizácie služieb bude predovšetkým zvyšovanie ekonomickej účinnosti práce posky-

tujúcej služby a prenesenie niektorých pomocných úkonov na tieto mechanizmy.

d) Základným znakom poskytovania služieb je územný princíp, ktorý odráža jednak vzťahy medzi vzniknutou potrebou po službách a nevyhnutnosťou jej uspokojenia v čase a priestore, ako aj ekonomicko-technologické vlastnosti procesu poskytovania služieb. Len veľmi malá časť služieb širšieho spoločenského významu sa zabezpečuje na odvetvovom princípe, a to organizáciami riadenými ústrednými orgánmi štátnej správy alebo inými ústrednými orgánmi spoločenského riadenia. Aj organizačné usporiadanie systému poskytovania služieb je vo väčšine prípadov založené na územnom princípe, ktoré je podmienené jednak spoločenským dopytom po službách, jednak aj účelnosťou vynakladania spoločenských prostriedkov na ich zabezpečovanie, vyjadrenou určitými normami občianskej a technickej vybavenosti miest a obcí.

V súvislosti s uvedeným vzniká otázka, či poskytovanie služieb a ich spotreba obyvateľstva je len druhotným, odvodeným faktorom životnej úrovne, alebo či plní tú istú funkciu ako spotreba materiálnych výrobkov. Odpoveď na túto otázku z hľadiska politickej ekonómie je jasná v prípade spotreby služieb, ktoré ekonomická teória označuje ako materiálne služby; práca, ktorá ich vytvára, má tu vlastnosti produktívnej práce. Problém sa vynára v druhej skupine služieb, ktoré označujeme v ekonomickej teórii ako nemateriálne a ich poskytovanie vystupuje potom ako vynakladanie neproduktívnej práce. V ekonomickej teórii a v národohospodárskej praxi sa do fondu spotreby v oblasti poskytovania služieb zahŕňa len hmotná spotreba inštitúcií poskytujúcich služby, čiže hmotných prostriedkov vyrobených už predtým v materiálnej výrobe.

V organizáciách poskytujúcich nemateriálne služby hmotná spotreba nepredstavuje konečnú spotrebu, ale len materiálny a technický predpoklad vynakladania ďalšej spoločensky užitočnej práce. Tento predpoklad nie je sám osebe ešte službou, rovnako ako výrobné prostriedky pri výrobe spotrebných predmetov nie sú ešte spotrebnými predmetmi. Práca vynakladaná na služby vytvára nové úžitkové hodnoty, ktoré sú predmetom konečnej spotreby. Vytváraním týchto úžitkových hodnôt — efektov (ako to zdôraznil už Karol Marx) sa zväčšuje celkový fond neproduktívnej spotreby. „Medzi spotrebnými predmetmi existuje v každej danej chvíli popri spotrebných predmetoch, ktoré majú podobu hmotných predmetov, určité množstvo spotrebných predmetov v podobe služieb. Celkové množstvo predmetov je teda v každej chvíli väčšie, ako by bolo bez spotrebných služieb“ [1, s. 147].

Ekonomicko-technologické vlastnosti procesu poskytovania služieb predurčujú aj obsahovo-ekonomické vlastnosti výsledkov tohto procesu. Už Marx konštatoval, že „služby zanikajú v tej chvíli, keď sa vykonajú a nefixujú či nespredmetňujú sa v nejakom trvalom (osobitnom, ako sa tiež hovorí) predmete či predajnom tovare (mimo nich samých)“ [1, s. 145]. V inej formulácii: „Rozhodujúcou vlastnosťou služby, základnou

charakteristikou, ktorá odhaľuje jej podstatu, je jej vzťah k užitočnému pôsobeniu práce, ktorá uspokojuje potreby človeka bezprostredne, v procese jej užitočného vynakladania iným človekom (alebo skupinou ľudí), a nie v podobe výsledkov oddelených od nej samej“ [8, s. 45].

Uvedenú charakteristickú črtu výsledkov pracovného procesu môžeme aplikovať nielen na nemateriálne, ale aj na materiálne služby. Aj v tomto prípade práca v podobe služby pôsobí už na hotový predmet, kde nejde o zmenu formy vlastného výrobku, ale len o zabezpečenie jeho pravidelnej spotrebnej funkcie, a to uchovávaním alebo obnovou jeho úžitkových vlastností vo sfére jeho neproduktívnej spotreby. Z toho vyplýva, že materiálne služby sa vzťahujú len na procesy súvisiace s vecnou formou produktu, ktorý sa nachádza v oblasti konečnej nevýrobnej spotreby. „Tu prichádza často k zámene pojmov *materiálne služby* s pojmom *výrobné služby*, ktorými sa nepresne označujú činnosti, bezprostredne súvisiace s materiálnou výrobou v jej predvýrobnej alebo povýrobnej fáze bez toho, aby ich výsledkom bol konkrétny materiálny výrobok, alebo činnosti, vystupujúce k materskému výrobnému podniku vo forme kooperačnej činnosti“ [3].

Pri skúmaní tvorby a spotreby služieb dospievame k záveru, že spotrebné určenie výsledkov práce vynakladanej v podobe služieb je obdobné ako spotrebné určenie materiálnych výrobkov vyrobených v druhej skupine spoločenskej výroby, t. j. pre konečnú nevýrobnú spotrebu obyvateľstva, bez ohľadu na formy realizácie služieb medzi ich poskytovateľom a spotrebiteľom.

Na základe analýzy postavenia služieb v socialistickej spoločnosti možno urobiť záver, že sféru služieb je potrebné chápať ako agregovanú národohospodársku kategóriu, ktorá by v základnej odvetvovej klasifikácii mala adekvátne miesto pri zovšeobecnení spoločenských javov ako materiálna výroba a nevýrobné činnosti. Bola by syntetickým vyjadrením poskytovania služieb bez ohľadu na ich odvetvovú a odborovú príslušnosť a konkrétne formy ich prejavu. Teoreticko-metodologickým východiskom pre jej vymedzenie je sám pojem služieb ako ekonomickej kategórie. Z tohto aspektu sféru služieb v socializme treba chápať ako oblasť vynakladania spoločensky užitočnej práce, ktorá vytvára úžitkové hodnoty uspokojujúce potreby obyvateľstva inou formou ako prostredníctvom materiálnych výrobkov. Práve zovšeobecnenie produkčných a spotrebných stránok služieb na nadodvetvovej úrovni umožňuje zaradiť ich do spoločnej makroekonomickej skupiny na úrovni samostatnej národohospodárskej sféry, odlišnej od bezprostrednej materiálnej výroby a od nevýrobných činností chápaných v najširšom zmysle.

Na základe teoretických úvah a vymedzenia sféry služieb ako agregovanej národohospodárskej kategórie môžeme do nej zahrnúť tieto okruhy spoločenských činností:

- komunálne služby,
- bytové hospodárstvo,

- opravy a údržba predmetov dlhodobej spotreby obyvateľstva,
- služby cestovného ruchu, vrátane ubytovacích služieb,
- služby spoločného stravovania,
- služby obchodu,
- služby osobnej dopravy a spojov slúžiacich obyvateľstvu a služby nákladnej dopravy pre obyvateľstvo,
- výchovnovzdelávacie služby,
- kultúrne a zábavné služby,
- zdravotnícke služby,
- sociálne služby,
- športové a telovýchovné služby,
- ostatné služby (poradenské, informačné a pod.).

Vyčlenenie týchto, prípadne ďalších činností do samostatnej sféry charakterizuje funkčné vymedzenie sféry služieb z hľadiska tvorby určitých úžitkových hodnôt. Tým sa ale nevylučuje možnosť ich zabezpečovania jednotkami rôznorodej odvetvovej príslušnosti, tvoriacimi súčasť ostatných dvoch sfér národného hospodárstva. Ide tu o vzájomné väzby vyjadrujúce poskytovanie služieb na nadodvetvovej makroúrovni a na mikroúrovni, odrážajúcej územno-odvetvový princíp ich poskytovania.

Postavenie sféry služieb v socialistickej spoločnosti je charakterizované nasledovne:

- Spoločenský reprodukčný proces predstavuje organickú jednotu pôsobenia výrobných a nevýrobných činností.
- Postavenie nevýrobných činností v reprodukčnom procese je diferencované v závislosti od vzťahu týchto činností k priamym faktorom ekonomického rastu socialistickej spoločnosti.
- Časť nevýrobných činností, ktorá sa aktívne priamo alebo nepriamo podieľa na ekonomickom rozvoji, tvorí sféru služieb.
- Časť sféry služieb vystupuje ako priamy faktor ekonomického rozvoja spoločnosti a časť ako nepriamy faktor, čo závisí od ekonomického charakteru vynakladanej práce z hľadiska súčasného použitia produktívnej a neproduktívnej práce.
- Pôsobenie sféry služieb na ekonomický rozvoj sa realizuje predovšetkým prostredníctvom priamej účasti na rozšírenej reprodukcii spoločenskej pracovnej sily, a tým zároveň pôsobí ako faktor rastu spoločenskej produktivity práce.
- Sféra služieb jednou časťou prispieva na bežnú kvantitatívnu reprodukciu pracovnej sily formou obnovy fyzických a duševných stránok a druhou časťou na jej obnovu na kvalitatívne vyššej úrovni, a to zvyšovaním celkovej vzdelanostnej úrovne a zvyšovaním odbornej kvalifikácie.
- Menšiu časť tvorí podiel sféry služieb na ekonomickom rozvoji aj priamou účasťou na zvyšovaní hodnotovej stránky národného dôchodu tým, že zabezpečuje nepretržitosť a úplnosť spotreby predmetov dlhodobého používania, čím sa predlžuje ich životnosť, a tým sa uchováva aj vytvorené národné bohatstvo.
- Spoločenské hodnoty vytvorené vo sfére služieb možno vyjadriť

čiasťočne ukazovateľmi bežne používanými vo výrobnnej sfére národného hospodárstva a ich syntetickým ukazovateľom, ekonomickou efektívnosťou, a hlavne spoločenskou efektívnosťou, pretože v mnohých odvetviach a odboroch služieb chýbajú predpoklady a faktory na použitie kritérií ekonomickej efektívnosti.

Záverom treba konštatovať, že služby v rozvinutej socialistickej spoločnosti tvoria neoddeliteľnú súčasť národného hospodárstva a majú nezastupiteľné miesto pri uspokojovaní potrieb obyvateľstva. Na túto skutočnosť poukázalo 6. zasadnutie ÚV KSČ v roku 1982, ktoré určilo smer vývoja a riadenia služieb v právomoci národných výborov všetkých stupňov. Socialistická spoločnosť má mocné prostriedky na to, aby v hospodárskej a sociálnej politike nášho štátu, prostredníctvom plánovitého riadenia, usmerňovala a formovala celkový vývoj spoločnosti a tým aj všetkých druhov služieb.

Literatúra

- [1] MARX, K.: Teórie o nadhodnote I. Bratislava, SVPL 1960.
- [2] KOMAROV, V.: Rast národného hospodárstva a sféra služieb. Vopr. Ekon., 1971, č. 5.
- [3] KONTRA, M.: Miesto služieb v politickej ekonómii socializmu. Polit. Ekon., 29, 1981, č. 7.
- [4] KONTRA, M.: Ekonomika miestneho hospodárstva a výrobného družstevníctva. Bratislava, Svépomoc 1982.
- [5] AGABABIAN, J. M.: Ekonomická analýza sféry služieb. Moskva, Ekonomika 1968.
- [6] ANDODI, L.: Niekoľko poznámok k členeniu spoločenskej aktivity. Ekon. Čas., 23, 1975, č. 3, s. 239–247.
- [7] ANDODI, L.: Vzájomné väzby materiálnej výroby a nevýrobnej sféry z aspektu rozšírenej reprodukcie. Ekon. Čas., 29, 1981, č. 5, s. 467–474.
- [8] OVSIANIKOV, L. N.: O niektorých zákonitostiach služieb za socializmu. Izvestija Akademii nauk SSSR, Serija ekonomičeskaja, 1972, č. 1.
- [9] ŠARMÍR, E.: Vedeckotechnická revolúcia a nevýrobná sféra. Ekon. Čas., 25, 1977, č. 3, s. 203–217.

Konzultácie

Rozvoj pracovnej aktivity z hľadiska organizácie práce

FUSKO, Zoltán

Rozvoj pracovnej aktivity pracujúcich ako základná podmienka využitia dynamicky sa rozvíjajúceho pracovného potenciálu socialistickej spoločnosti spolu s aktivizáciou hospodárskeho potenciálu spoločnosti je účinným podnetom intenzifikácie ekonomiky. V tomto zmysle sa hlavne v sovietskej ekonomickej teórii vymedzuje pracovná aktivita ako ekonomická kategória.¹ Pracovná aktivita je vyjadrená predovšetkým vzťahmi medzi práceschopným obyvateľstvom a spoločenským cieľom efektívne realizovať ich schopnosti v pracovnom procese. Charakterizuje úroveň formovania pracovných zdrojov z aspektu zapojenia práceschopného obyvateľstva do spoločenskej výroby a mieru realizácie ich pracovných potencií v pracovnom procese. Pracovná aktivita znamená zásadnú podmienku tempa rozvoja socialistickej ekonomiky, ktorá pôsobí ako výslednica vzájomného pôsobenia faktorov závislých od úrovne výrobných síl a výrobných vzťahov.

Poznať mechanizmus, ktorý podmieňuje dynamiku pracovnej aktivity a objasniť jej závislosť z hľadiska využitia týchto poznatkov v praxi, patrí k úlohám ekonomickej teórie.

Na rokovaníach zástupcov ekonomických ústavov akadémií vied BLR, NDR, ZSSR a ČSSR, ktoré sa uskutočnili v Sofii v novembri 1982 a v Bratislave v roku 1983, k problematike rozvoja pracovnej aktivity za socializmu, venovala sa pozornosť *metodologickým východiskám vymedzenia podstaty a obsahu kategórie pracovná aktivita*. Za východisko sa prijala charakteristika tejto kategórie od R. K. Ivanovovej z EÚ AV ZSSR, a to ako realizácia intelektuálneho a fyzického potenciálu pracovnej sily v pracovnom procese. Obsah kategórie pracovná aktivita je vyjadrený spoločenskou formou práce a závisí od fakto-

¹ KAPUSTIN, E. J. — IVANOVA, R. K.: Trudovaja aktivnost' kak social'no-ekonomičeskaja kategorija i važnejšaja čerta socialističeskogo obraza žizni. [Preprint doklada IE AN SSSR.] Moskva 1982, s. 12.

rov sociálno-ekonomického i technicko-organizačného charakteru.² Konštatovalo sa, že v procese budovania socializmu sa v socialistických štátoch vytvorili objektívne predpoklady pre účinné riešenie komplexnej úlohy vo zvyšovaní pracovnej aktivity. Dosiahnutie plnej zamestnanosti a ďalšie plánovité cieľavedomé zväčšovanie možností efektívneho uplatňovania, najmä intelektuálneho, ale i fyzického potenciálu pracovníkov, sú hlavnými východiskami intenzifikácie pracovnej aktivity.

K zásadnej zmene nárokov na pracovnú aktivitu dochádza predovšetkým v etape budovania rozvinutého socializmu. Sú utvárané cieľmi, a hlavne novými podmienkami rozvoja spoločenskej výroby, keď jej určujúcim faktorom je vedecko-technický pokrok a objektívne sa zvyšuje úloha a význam subjektívneho činiteľa.

Možno konštatovať, že v rámci uvedenej podnetnej iniciatívy ekonomických ústavov akadémií vied socialistických krajín sa formuje dobrý základ pre prekonanie existujúcej jednostrannosti v chápaní pracovnej aktivity a pre postupné rozpracovanie poznatkovej základne a teórie pracovnej aktivity. Komplexný výskum východísk a problémov uplatňovania progresívnejšieho prístupu k procesu intenzifikácie pracovnej aktivity v socialistickej ekonomike bude mať nepochybne svoj ohlas i v našej ekonomickej teórii a v riadiacej praxi. V tomto zmysle náčrt metodologických východísk pracovnej aktivity ukončíme charakteristikou faktorov jej rozvoja. Sú to predovšetkým:

— štruktúra a dynamika ďalšieho rozvoja spoločenského pracovného potenciálu;³

— charakter a účinnosť mechanizmu a nástrojov riadenia spoločnosti, vrátane normatívnej základne;

— tempo a účinnosť vedecko-technického pokroku (vrátane vedeckej organizácie práce), najmä z hľadísk ich vplyvu na obsah a podmienky uplatnenia pracovného potenciálu spoločnosti;

— formy účasti pracujúcich na riadení výroby, pracovná iniciatíva a socialistické súťaženie.

V našich podmienkach, charakteristických obmedzenými investičnými zdrojmi a silnou závislosťou ekonomického rastu od miery úspor materiálu, energie a surovín, nadobúda významné postavenie vedecká organizácia práce, ako proces zavádzania poznatkov vedy do organizácie spoločenského pracovného procesu. Preto vedecká organizácia práce má charakter dynamizujúceho faktora pracovnej aktivity, predovšetkým pre bezprostredný vplyv na účinnosť využitia už existujúcich ostatných ved-

² IVANOVA, R. K.: Trudovaja aktivnost' rabotnikov i faktory jejo opredelajuščije. In: Povyšeniye trudovoj aktivnosti rabotnikov. [Sbornik IE AN SSSR.] Moskva 1980, s. 5.

³ Zahŕňa: stav celkovej kultúry, úroveň všeobecného vzdelania a profesionálnej prípravy pracovnej sily, vrátane praxou získaných pracovných skúseností a zručností (intelektuálny potenciál pracovných síl); úroveň zamestnanosti, vekovú štruktúru pracovníkov a ich zdravotnú úroveň, ako aj demografické procesy (fyzický potenciál pracovných síl).

ných činiteľov pracovného procesu, základných fondov a neustále sa zvyšujúcej kvalifikácie pracovnej sily. V tomto zmysle sa v ďalšej časti nášho príspevku zameriame na aspekty intenzifikácie pracovnej aktivity organizáciou práce.

1. Organizácia práce a organizačné vzťahy

V ostatných rokoch sú čoraz výraznejšie tendencie vymedziť predmet organizácie práce s využitím kategórie *organizačné vzťahy*. Organizačné vzťahy sa charakterizujú ako podmienka a výslednica usporiadania prvkov pracovného procesu. Jednotliví autori vymedzujú túto kategóriu odlišne.⁴ Na základe ich analýz možno však konštatovať, že imanentne predpokladajú v obsahu organizačných vzťahov všestranný rozvoj tvorivých síl človeka v spoločenskom pracovnom procese za socializmu.

Organizačné vzťahy vznikajú medzi pracovníkmi navzájom a medzi pracovníkmi a vecnými činiteľmi pri organizovaní a v priebehu realizácie pracovného procesu. Nielenže sú nevyhnutnou podmienkou pracovného procesu, ale ovplyvňujú aj jeho efektívnosť i postavenie pracovníka v pracovnom procese. Rozvíjajú sa najmä v závislosti od úrovne rozvoja výrobných síl, ale priamo i nepriamo ich ovplyvňuje aj úroveň výrobných vzťahov.

Organizačné vzťahy a organizačná aktivita pracovníkov sú spojené predovšetkým s rozčlenením pracovného procesu na jednotlivé pracovné činnosti, s pridelením jednotlivých činností v pracovnom procese pracovníkom v súlade s ich intelektuálnymi a fyzickými predpokladmi a ich zjednotením pracovnou aktivitou do ucelenej sústavy. Organizačné vzťahy sú funkciou deľby práce, pričom uvedomelý, iniciatívny, aktívny postoj pracujúcich k ich tvorbe a rozvoju má za socializmu v týchto vzťahoch určujúcu úlohu.

Pre intenzifikáciu pracovnej aktivity má osobitný význam metodologické poňatie vnútorných závislostí organizačných vzťahov, pracovného procesu a pracovnej aktivity pracovníkov. Zahŕňa organizáciu práce v celospoločenskom rozsahu, v materiálnej výrobe, v nevýrobnej sfére i v jednotlivých odvetviach národného hospodárstva, organizačné vzťahy

⁴ O. A. Dejnego charakterizuje organizačné vzťahy ako podmienku existencie vecných štruktúr spolu s hmotou a energiou. (Pozri DEJNEKO, O. A.: Metodologičeskije problemy nauki upravlenija proizvodstvom. Moskva 1970, s. 22.) J. Zieleniewski pokladá organizačné vzťahy za predpoklad a podmienku formálnej organizácie, pričom zdôrazňuje, že v skutočnosti sa vyskytujú i neformalizované organizačné vzťahy. (Pozri ZIELENIEWSKI, J.: Teorie organizace i řízení. Praha 1967, s. 129.) Aj ďalší autori sa zaoberajú kategóriou organizačné vzťahy a vymedzujú ich s určitými obsahovými odlišnosťami. Popritom sa stretávame aj s kategóriou riadiace vzťahy, ktoré vznikajú medzi subjektom a objektom riadenia. Pozri napr. KOZLOV, J. M.: Upravlenije narodnym chozajstvom SSSR, citované podľa MANGYMOV, I. C. — UMANSKIJ, L. I.: Organizator i upravitorskaja dejatel'nost'. Leningrad 1975, s. 141; SIGOV, J. J.: Osnovy ekonomiki i upravlenija proizvodstvom. Moskva 1973, s. 88; AFANASIEV, V. G.: Vedec'ké riadenie spoločnosti. Bratislava 1977, s. 151 a i.

v práci samostatne hospodáriacich kolektívov (podnikov), pracovných kolektívov (vnútri podniku) a organizáciu práce na jednotlivých pracoviskách.

S využitím Marxovho učenia o delbe práce a jej typoch môžeme určiť kategóriu organizačné vzťahy. Všeobecná a zvláštna delba práce sa vzťahuje na organizačné vzťahy práce v spoločnosti, jednotlivá delba sa týka organizácie práce v podniku. K. Marx poukázal na to, že „napriek početným analógiám a súvislostiam medzi delbou práce v spoločnosti a delbou práce v dielni sa obidve líšia nielen stupňom, ale aj podstatou“.⁵ Podstata je v tom, že delba práce v podniku ako zložka spoločenskej organizácie práce sa formuje predovšetkým v závislosti od konkrétnej úrovne výrobných síl v danom podniku a jej subjektom sú pracovné kolektívy a ich pracovná aktivita, zatiaľ čo delba práce v spoločnosti predpokladá zmeny v pracovnej aktivite ľudí prostredníctvom zmien spoločenskej organizácie práce.

S cieľom kvalitatívne odlišiť zmeny spoločenskej delby práce, ktoré sú určované najmä charakterom výrobných vzťahov, a zmeny v jej štruktúrnych zložkách (ktoré závisia predovšetkým od úrovne výrobných síl), z kategórie organizačné vzťahy ďalej vyčleníme tie vzťahy, ktoré sú spojené s jednotlivou delbou práce. Označíme ich ako pracovno-organizačné vzťahy.

V tomto zmysle sú *pracovno-organizačné vzťahy* predpokladom a výslednicou prípravy a realizácie cieľa — rozvoja pracovnej aktivity pracujúcich v pracovných kolektívoch a na jednotlivých pracoviskách v podniku. Formujú sa v pracovnom procese medzi jednotlivými pracovníkmi a medzi kolektívom pracovníkov a výrobnými prostriedkami. Prejavujú sa v zdokonaľovaní funkčného, priestorového a časového usporiadania pracovného procesu.

Pracovno-organizačné vzťahy sú z hľadiska materiálnych podmienok práce v danom podniku predovšetkým technicko-ekonomickou kategóriou a utvárajú sa v súlade s rozvojom výrobných síl. Zároveň obsahujú významný okruh vzťahov medzi ľuďmi v konkrétnom podniku. Teda organizácia práce je nielen technicko-ekonomickou, ale aj spoločenskou kategóriou, lebo uvedomelosť a aktivita vzťahov medzi pracovníkmi a pracovnými kolektívami v pracovnom procese sa utvára ako dôsledok spoločenských vzťahov a sociálnej aktivity pracujúcich.

Spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov podmieňuje aktívnu účasť pracovných kolektívov na riadení spoločenskej výroby, na riadení v rámci jednotlivých pracovných kolektívov. Pracujúci sú nielen objektom riadenia a v jeho rámci objektom organizácie práce, ale aj ich subjektom. V utváraní pracovno-organizačných vzťahov vystupujú ako tvorivá sila, a organizácia práce je v tomto zmysle základom rozvoja pracovnej iniciatívy a aktivity pracovníkov. Zatiaľ čo v kapita-

⁵ MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1979, s. 361–362.

lizme „deľba práce predpokladá bezpodmienečnú autoritu kapitalistu nad ľuďmi, ktorí predstavujú iba články celkového mechanizmu, ktorý mu patrí“,⁶ deľbu práce i pracovno-organizačné vzťahy v socialistickom podniku ovplyvňuje pracovný kolektív ako vlastník výrobných prostriedkov. Pracovný kolektív pritom rozvíja spôsoby a formy organizácie práce spojené s priamou účasťou na riadení, ktorá je špecifická pre socialistické spoločenské vzťahy.

2. Vedecká organizácia práce — faktor zvyšovania pracovnej aktivity

Proces socialistickej vedeckej organizácie práce⁷ v podmienkach intenzifikácie ekonomiky zahrnuje opatrenia, ktoré využívajú poznatky vedy i pokrokové skúsenosti pracujúcich pri riešení úloh a problémov reálnej organizácie práce. Z hľadiska úrovne vedeckej rozvinutosti organizácie práce nie je rozhodujúce miesto, kde sa realizuje zmena pracovno-organizačných vzťahov (t. j. pracovisko, dielňa, podnik, VJH atď.), ale to, ako prijaté opatrenie pôsobí na podmienky práce pracovných kolektívov a jednotlivcov. Pripomíname to preto, lebo obvykle sa zmena pracovno-organizačných vzťahov stotožňuje iba s pracoviskom alebo skupinou pracovník. Úroveň vedeckej organizácie práce však závisí od úrovne využitia vedy a skúseností pracujúcich v ktorejkoľvek štruktúrnej zložke spoločenskej organizácie práce a následnej zmeny pracovno-organizačných vzťahov v pracovných procesoch.

Nové nároky na vedeckú organizáciu práce vznikajú ako dôsledok vedecko-technického pokroku v etape intenzifikácie socialistickej ekonomiky. Rozvoj mechanizácie a automatizácie, elektroniky, najmä mikroprocesorovej techniky, manipulátorov a robotov vedie k podstatným nárokom na zmeny v organizácii práce. Zvyšovanie tempa a účinnosti vedecko-technického pokroku je nielen dôležitým predpokladom rastu efektívnosti ekonomiky, ale podmienkou a faktorom zmien v organizácii práce a následne i v smerovaní a úrovni pracovnej aktivity pracujúcich, ktoré vo svojej výslednici vyúsťujú do vysokých efektov a kvality výsledkov práce. Súčasne pôsobia na odstraňovanie rozdielov medzi fyzickou a duševnou prácou a na postupné odstraňovanie sociálnej nerovnosti práce.

Výsledky spoločného výskumu RVHP potvrdili, že vyššia úroveň technického vybavenia práce v zásade vyvoláva pokrokovejšiu štruktúru obsahu práce, čo sa prejavuje v kvalifikačnej skladbe základných skupín

⁶ MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy 3. Bratislava 1977, s. 141.

⁷ Socialistická vedecká organizácia práce tvorí ucelenú sústavu na systematické uplatňovanie výsledkov vedy, ako aj pokrokových skúseností praxe v reálnych pracovných procesoch. Jej základy boli položené pred 60 rokmi, keď z iniciatívy V. I. Lenina sa v Sovietskom zväze rozvinulo rozsiahle úsilie o využitie poznatkov vedy v organizácii a riadení práce v socialistických podmienkach.

robotníckych povolání, v úrovni technizácie ich práce, vo vyššej vzdelanostnej úrovni robotníkov, vo vyššej obsažnosti a tvorivosti práce, v progresívnejšej mzdovej štruktúre atď.⁸

Prehodnotenie si však zasluhuje názor, že problémy spojené s nízkou obsažnosťou práce, ktorá sa vynára na nižších stupňoch technického pokroku, treba chápať ako jeho nevyhnutný dôsledok, ktorý sa vyrieši iba vyšším stupňom technického vybavenia práce. Napriek určitej opodstatnenosti tejto tézy nemožno pasívne čakať, že každú výraznejšiu zmenu pre zvýšenie progresívnosti obsahu práce prinesie až vyšší stupeň technického pokroku v úrovni vybavenosti práce. Vedecká organizácia práce disponuje súborom konkrétnych skúseností a metód na zvyšovanie progresívnosti obsahu práce (ide o dosiahnutie úrovne, na ktorej práca vytvára lepšie predpoklady na duševnú tvorivú činnosť pracovníka, úplnejšie využitie a ďalší rozvoj jeho kvalifikácie, súborne na uplatnenie intelektuálnych pracovných schopností), ktoré nevyžadujú dodatočné investičné prostriedky. Práve naopak. Progresívne formy organizácie práce majú pozitívny vplyv na efektívnosť novej techniky i na využitie existujúcich kapacít. Potvrdilo sa, že i najmodernejšia technika je v pracovnom procese trvale efektívna iba vtedy, ak spôsob jej uplatnenia a využitia vedie k vytvoreniu podmienok pre uplatnenie a ďalší rozvoj intelektuálneho potenciálu pracovníkov. V etape rozvinutej socialistickej spoločnosti sa všeobecne zvyšuje mnohostrannosť spôsobov a foriem vplyvu organizácie práce na uplatnenie škály intelektuálnych pracovných schopností ľudí, a to modifikáciou ich pracovných funkcií a činností. Prejavujú sa v zreteľných tendenciách k integrácii pracovných funkcií a činností,⁹ čo otvára nové možnosti pre zvyšovanie pracovnej aktivity pracujúcich a efektívnosť techniky.¹⁰

Tempo rastu energetického a fondového vybavenia práce v prepočte na 1 pracovníka v priemysle ČSSR je aj v porovnaní s ostatnými štátmi RVHP vysoké. V rokoch 1961–1970 dosiahlo 4,88 % (energetická vybavenosť) a 3,64 % (fondová), v rokoch 1971–1975 bolo 3,37 % a 5,39 % a v rokoch 1976–1980 2,29 % a 5,71 %.¹¹ Tým sa vytvorila dobrá základňa

⁸ Kollektiv: Izmenenija v caractere, soderžanii i uslovijach truda v svjazii s naučno-techničeskim processom. [Výskumná správa.] Moskva, Sovet ekonomičeskoj vzaimopomošči 1980.

⁹ FUSKO, Z. a kol.: Vplyv vedecko-technického rozvoja na delbu práce v priemyselnom podniku. Bratislava, ČSVÚPSV 1980.

¹⁰ Integrácia pracovných funkcií a činností znamená kvalitatívne nový smer delby práce. Delba práce v podniku, ktorá bola charakteristická diferenciaciou pracovných funkcií podľa ich technologickej povahy, oddeľovaním hlavných výrobných činností od prípravných a pomocných činností, členením práce na kvalifikovanú a menej kvalifikovanú a rozdelením práce do výrobných operácií atď., sa mení. Súčasné smerovanie delby práce obsahuje stále viac tendencie k spájaniu viacerých druhov prác. V pracovných procesoch sa popri pretrvávajúcej diferenciacii práce stretáme so zvyšujúcou sa integráciou pracovných funkcií a činností do nových štruktúr práce. Prejavujú sa zlučováním profesií, spájaním prípravných, obslužných a výkonných činností, znovurozdelením práce, ktoré vedie ku vzniku profesií nového, širokého profilu.

¹¹ Statističeskij ježegodnik stran — členov SEV. Moskva 1981, s. 121 a 127.

pre dynamizáciu účinnosti základných fondov pri súbornom priaznivom vplyve na ekonomickú efektívnosť spoločenskej práce. Nevyhnutným predpokladom pre efektívne využitie vysokej fondovej vybavenosti práce je rýchle a účinné odstraňovanie už prekonaných foriem delby a organizácie práce a postupná integrácia štruktúry pracovných aj inovačných funkcií pracovníkov. Zahŕňa hlavne tie zmeny obsahu práce, ktoré sú založené na presúvaní prípravných, regulačných a kontrolných pracovných funkcií na robotníkov. Uplatnenie variantných riešení organizácie práce umožňuje zvýšiť účinnosť delby funkcií medzi človekom a strojom v pracovnom procese, a tým zvýšiť aj pracovnú aktivitu pracujúcich, a v konečnom dôsledku prispieva k rastu efektívnosti, produktivity a kvality práce.

Tu treba pripomenúť ďalší poznatok výskumu v oblasti práce, ktorým je zistenie, že v súčasných moderných výrobných procesoch sú pracovné pohyby stále menej významným faktorom odlišností medzi pracovnou výkonnosťou pracovníkov. (Zjednodušenie a šandarizácia pracovných pohybov tvorí základ taylorovského vedeckého riadenia.) Až dve tretiny výkonnostných rozdielov medzi pracovníkmi sú spôsobené individuálne odôvodnenými rozdielmi v pracovnom postupe. Ich aktivizácia vyžaduje organizáciu práce a celkové usporiadanie priebehu práce v závislosti od intelektuálnych dispozícií pracovníka. Tu sú ukryté najväčšie rezervy intenzifikácie pracovnej aktivity pracovníkov na zvyšovanie produktivity a efektívnosti práce, ktoré sa zvyšujú s rastúcou kvalifikačnou úrovňou pracovníkov. Preukázalo sa, že ak pracovník môže prostredníctvom inovácie organizácie práce prispôsobiť pracovný postup, dimenzie pracoviska, tempo práce a ďalšie pracovno-organizačné parametre pracovnej aktivity svojim osobným psychickým charakteristikám, dosahuje sa podstatné zvýšenie produktivity a kvality práce, ako aj záujmu pracovníka o takúto prácu. To sú atribúty vysokej sociálno-ekonomickej efektívnosti práce, ktoré sa ďalej umocňujú dôsledným uplatnením ekonomických nástrojov riadenia (chozrasčot, odmeňovanie). Uplatnenie nachádzajú predovšetkým v kolektívnych (brigádnych) formách organizácie práce. Kolektív pracovníkov prijíma spoločnú pracovnú úlohu. Pre jej realizáciu sa vybavuje zvýšenými právomocami (i zodpovednosťou) pri organizovaní svojej práce podľa schopností, kvalifikácie a tvorivej pracovnej aktivity členov kolektívu, ako aj pri hodnotení a odmeňovaní za výsledky práce. Dochádza k aktivizácii práce pracovníkov a k rozvoju ich motivácie k práci a k celkovému zvyšovaniu pracovnej výkonnosti.

Ako vyplýva z predchádzajúcich skutočností, nemožno súhlasiť s názormi, ktoré stotožňujú vedecko-technický pokrok iba s rozvojom vecných činiteľov pracovného procesu. Takéto poňatie vedecko-technického pokroku je zúžené a je v rozpore s rozvojom pracovnej sily, ktorý vyžaduje adekvátny rozvoj všetkých činiteľov spoločenského pracovného procesu. Technický rozvoj a jeho uplatnenie vo výrobe je neefektívne bez

zodpovedajúcej zmeny v organizácii práce a v riadení výroby. To sú základné predpoklady efektívneho využívania progresívnej techniky a stále rastúcej kvalifikácie pracujúcich v procese intenzifikácie ekonomiky, ako súčasti a predpokladu zvyšovania pracovnej aktivity pracujúcich.

Z hľadiska ďalšieho pôsobenia organizácie práce na intenzifikáciu pracovnej aktivity je potrebné zdôrazniť:

Po prvé, v riadení procesov vedeckej organizácie práce je nevyhnutné dôsledne rešpektovať poznatok o rozhodujúcom vplyve stavu organizácie práce vo všetkých (alebo všetkých rozhodujúcich) podnikoch národného hospodárstva na efektívnosť socialistickej ekonomiky a na intenzifikáciu pracovnej aktivity pracujúcich v národnom hospodárstve.

Po druhé, treba zvýšiť cieľavedomosť v rozvoji procesov vedeckej organizácie práce, vrátane uprednostňovania najefektívnejších metód a skúseností praxe. Prejsť od prevažne náhodného výberu a orientácie úloh organizácie práce k uplatneniu cieľovosti a plánovitosti v rozvoji vedeckej organizácie práce, a to už v príprave výroby.

Po tretie, zvyšovanie účinnosti rozvoja vedeckej organizácie práce je v podnikovohospodárskej sfére podmienené radikálnejším uplatnením chozrasčotného riadenia a odmeňovania pracovných kolektívov za konečné výsledky práce.

3. Metodické aspekty intenzifikácie pracovnej aktivity organizáciou práce

Súčasná organizačná prax pozná celý súbor prístupov k zvyšovaniu pracovnej aktivity pracujúcich. Napriek značnej rozmanitosti týchto metód možno vymedziť ich základné skupiny. Súhlasne s metodologickým vymedzením intenzifikácie pracovnej aktivity, za východisko tejto kategorizácie zvolíme *vplyvy jednotlivých metód organizácie práce na obsah práce*, a tým na uplatnenie intelektuálneho potenciálu pracovnej sily. Potom môžeme hovoriť o troch základných skupinách organizačnej intenzifikácie pracovnej aktivity. Ich operačný priestor na zmeny pracovno-organizačných vzťahov tvoria:

a) *Pracovné operácie* — zmeny štruktúry obsahu práce sú vymedzené rámcom pracovných operácií, t. j. horizontálne z hľadiska pôvodnej pracovnej činnosti (činnosti pred uplatnením zmeny). Patria sem hlavne:

- striedanie (rotácia) pracovníkov,
- rozšírenie obsahu práce,
- kombinácia obsahu práce,
- zlučovanie profesií,
- štandardizované riešenie organizácie práce pracovník.

b) *Plánovanie a riadenie pracovných procesov* — zmeny štruktúry obsahu práce sú založené na zmenách prípravy a riadenia pracovných procesov, t. j.

prebiehajú vertikálne nad rámcom pôvodnej pracovnej činnosti. Sú to nasledovné metódy organizácie práce:

- brigádna organizácia práce a odmeňovanie,
  - komplexné projekty organizácie práce,
  - štandardizované riešenie organizácie práce dielne, prevádzky, podniku.
- c) *Racionalizačné a inovačné procesy* — štruktúra obsahu práce pracujúcich je rozšírená o účasť na racionalizácii a inovácii pracovného procesu a jeho zložiek, t. j. dynamicky nad rámec pôvodnej pracovnej činnosti. Treba spomenúť:
- vyššie formy kolektívnej (brigádnej) organizácie práce,
  - komplexné racionalizačné brigády,
  - účelové inovačné tímy a skupiny.

Kategorizáciu metód intenzifikácie pracovnej aktivity organizáciou práce sme charakterizovali viac-menej plošne a staticky. V reálnych pracovných procesoch tieto metódy organizácie práce môžu pôsobiť na zvyšovanie pracovnej aktivity pracujúcich iba vo vzájomnej prepojenosti. To znamená, že metódy organizácie práce, ktorých operačným priestorom sú pracovné operácie, následne napomáhajú intenzifikovať pracovnú aktivitu zmenou obsahu práce horizontálne (iným preskupením pracovných operácií alebo ich častí). Súčasne však sú podmienkou na uplatnenie metód organizácie práce, ktoré zasahujú do plánovania a riadenia pracovných procesov, a naopak. Táto skupina metód organizácie práce vyvoláva vertikálne zmeny v obsahu práce pri jeho hodnotení z hľadiska pôvodnej pracovnej činnosti. Napríklad uplatnenie brigádnej organizácie práce a odmeňovania je imanentne spojené so zmenou štruktúry obsahu práce, so zlučovaním profesií, so zmenami v kvalifikácii pracovníkov a s uplatnením samoorganizácie práce.

Kategorizácia organizačných metód intenzifikácie pracovnej aktivity prezentuje najúčinnějšíe, súčasne známe metódy organizácie práce z hľadiska ich vplyvu na intenzifikáciu pracovnej aktivity pracovníkov s akcentom na mieru využitia ich intelektuálneho potenciálu. Neuvádzame známe metódy organizácie práce zacielené na uplatnenie fyzického potenciálu pracovníkov (pohybové a časové štúdie ap.). Uvedme teraz charakteristiky týchto metód:

a) *Striedanie (rotácia) pracovníkov na pracovných miestach.* Vzniká plánovaným striedaním pracovníkov na viacerých druhoch prác vo vymedzených časových intervaloch. Výber prác sa volí tak, aby sa ich striedaním vytvorili podmienky na lepšie využitie kvalifikácie a zručnosti pracovníkov. Uplatňuje sa najmä na montážnych a linkových prácach.

b) *Rozšírenie obsahu práce* vzniká zlučovaním pracovných funkcií a činností tak, aby sa obsah práce pracovníka stal rozmanitejším. Napríklad robotníkovi, ktorý vykonával jednoduchú pracovnú operáciu, zveria sa ďalšie pracovné funkcie a jeho práca sa stane komplexnejšou. Rozšírenie práce sa uplatňuje na všetkých pracoviskách, kde došlo k veľkej diferenciacii výrobného postupu

a vykonávané operácie sú jednoduché, málo obsažné, s minimálnymi nárokmi na kvalifikáciu pracovníkov.

c) *Kombinovanie obsahu práce* znamená také zmeny v pracovnej činnosti, ktorými sa podstatne zvyšujú nároky na zodpovednosť, kvalifikáciu a právomoc pracovníkov. Napríklad pracovník nielenže robí pracovnú operáciu, ale zodpovedá i za prípravu a nastavovanie stroja, jeho údržbu a opravu vo vymedzenom rozsahu a pod. Tým sa vytvárajú predpoklady na efektívne kombinovanie štruktúry pracovných funkcií pracovníka, resp. pracovného kolektívu. Uplatňuje sa nielen vo výrobných, ale i v pomocných, obslužných, administratívnych i v riadiacich procesoch.

d) *Zlučovanie profesií* vzniká, ak pracovník okrem svojej profesie robí práce ďalšej profesie, po predchádzajúcom získaní potrebných kvalifikačných predpokladov.

e) *Štandardizované riešenie organizácie práce* znamená sústavu štandardov konkrétnej, vysoko efektívnej formy organizácie práce pre určitý typ pracovísk, prípadne pracovných procesov. Patria sem napr. typové projekty organizácie práce pre najfrekvencovanejšie profesie robotníkov a technicko-hospodárskych pracovníkov, vzorové riešenia organizácie práce, karty organizácie práce atď. Majú výrazný systémový charakter a umožňujú zdokonaľovať a zavádzať efektívne formy organizácie práce vo viacerých podnikoch pri znižovaní nárokov na riešiteľské kapacity. Zahrnujú štandardizované riešenia organizácie práce pracovísk a dielní (napr. typové projekty organizácie práce sústružníkov, karty organizácie práce THP a pod.); štandardizované riešenia organizácie práce prevádzok a podnikov (napr. typový projekt organizácie práce podniku a pod.).

f) *Brigádna organizácia práce a odmeňovania* je založená na spoločnej koordinovanej spolupráci pracovníkov, členov kolektívu pri realizovaní pracovných úloh. Kolektív pracovníkov prijíma určitú prácu alebo súbor prác a zodpovedá za ne. Na jej realizáciu má kolektív zvýšené právomoci, najmä pri organizovaní práce a odmeňovaní za výsledky podľa schopností, kvalifikácie, výkonnosti členov kolektívu. Kolektívne formy organizácie práce rozširujú priestor pre zvyšovanie progresívnosti obsahu práce jednotlivcov združených v pracovnom kolektíve a pre uplatnenie ekonomických nástrojov riadenia kolektívu. Rozvíja sa kolektívizmus, vzájomná súdružská spolupráca a pomoc, tvorivá aktivita a socialistický vzťah k práci.

g) *Komplexné racionalizačné, resp. tvorivé brigády*; ich ciele, štruktúra a metódy práce sú dobre známe v podnikovohospodárskej praxi socialistických štátov. Ich činnosť sa prejavuje v zrýchľovaní využívania vedy a techniky vo výrobe, vo zvyšovaní tvorivého charakteru kolektívnej práce, ako aj v prehĺbovaní priamej formy účasti pracujúcich na riadení výroby. Pracujú nad rámec pracovných povinností ich členov, na dobrovoľnej základni ako prejav pracovnej iniciatívy.

i) *Účelové racionalizačné a inovačné tímy* majú ciele a metódy práce obdobné ako komplexné tvorivé (racionalizačné) brigády. Vznikajú však hlavne z iniciatívy riadiaceho subjektu. Ich širšie uplatnenie v podnikoch a organizáciách kladie akcent na zvýšenie pružnosti organizačných štruktúr (projektová a maticová štruktúra).

Záver

Urobme teraz závery o problematike intenzifikácie pracovnej aktivity z hľadiska organizácie práce:

a) Cielavedomé pôsobenie organizácie práce na pracovnú aktivitu je predpokladom a súčasťou intenzifikácie ekonomiky. Vyúsťuje do vytvárania takých štruktúr pracovných procesov, ktoré umožňujú optimalizovať využitie intelektuálneho i fyzického potenciálu pracovnej sily. Súčasne znamená prínos pre postupné odstraňovanie protikladov medzi duševnou a fyzickou prácou, prekonávanie rozdielov medzi fyzicky a duševne pracujúcimi. Zvyšovanie realizácie intelektuálneho potenciálu pracovníkov vytvára priestor na širšie využitie profesionálne stredoškolsky a vysokoškolsky vzdelanej mládeže, lebo vysoký stupeň progresívnosti obsahu práce zvyšuje požiadavky na kvalifikačnú vybavenosť pracovnej sily.

b) V procese intenzifikácie ekonomiky pri zvyšujúcej sa kvalifikačnej úrovni pracujúcich stáva sa najvýznamnejším činiteľom pracovnej aktivity pracovného kolektívu jeho racionalizačná a inovačná aktivita. Zo štruktúry inovácií podľa výrobných činiteľov má pre priamu účasť pracovníkov na inovačnom procese najväčší význam inovácia pracovno-organizačných vzťahov. Následne vedie i k zvyšovaniu frekvencie inovácií ostatných výrobných činiteľov a k znižovaniu fondovej, materiálovej a energetickej náročnosti výroby.

c) Bezprostredne spoločenský charakter práce za socializmu umožňuje procesy vedeckej organizácie práce plánovite a efektívne riadiť v celospoločenskom meradle.

V tomto zmysle je naliehavé venovať zvýšenú pozornosť účinnosti organizácie práce na všetkých stupňoch spoločenského riadenia. Predovšetkým preto, lebo v 80. rokoch sa realizuje výrazný transformačný proces tvorby a využitia spoločenského produktu a intenzifikácie základných faktorov ekonomického rozvoja v národnom hospodárstve ČSSR.

Recenzie

GROHMANN, Stanislav: **Chozrasčot v etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti**. Bratislava, Pravda 1983. 152 s.

Zdokonaľovanie hospodárskeho mechanizmu je v súčasnom období späté s kvalitatívnym rozvinutím všetkých funkcií chozrasčotu, so zvýšením jeho úlohy v systéme plánovitého riadenia a socialistického hospodárenia. Ekonomická teória preto stále intenzívnejšie hľadá odpovede na mnohé otázky, ktoré pred ňu stavia spoločenská prax. Do tohto prúdu treba zaradiť aj publikáciu S. Grohmana.

Autor sústreďuje pozornosť na nasledovné okruhy problémov:

- nevyhnutnosť chozrasčotu a príčiny, ktoré vyvolávajú jeho existenciu za socializmu;

- podstata chozrasčotu a miesta chozrasčotných vzťahov v sústave výrobných vzťahov;

- rozbor základných zásad chozrasčotu;

- vzájomný vzťah plánu a chozrasčotu;

- teoretický pohľad na kvalitatívny rozvoj chozrasčotu (tzv. úplný chozrasčot);

- praktické problémy a smery rozvoja chozrasčotu v jednotlivých oblastiach (finančná a úverová sústava, mzdová politika, zvyšovanie účinnosti cien, zvýšenie účinnosti ekonomických nástrojov v oblasti vonkajších ekonomických vzťahov);

- kritika základných buržoázných a pravicovorevizionistických koncepcií chozrasčotu.

Naznačený okruh skúmaných problémov dokumentuje autorovu snahu objasniť tie problémy teórie a praxe chozrasčotu, ktoré sú v posledných rokoch predmetom rozsiahlych diskusií medzi ekonómami v ČSSR, ZSSR a v ďalších socialistických štátoch. Pretože autor zaujíma k rozličným názorom samostatné stanovisko, publikáciu možno charakterizovať ako tvorivý príspevok k súčasnému rozvoju teórie chozrasčotu.

Hlavnou črtou publikácie je autorova snaha vytvoriť si metodologický prístup k riešeniu mnohých čiastkových a praktických otázok rozvoja chozrasčotu.

Pre čitateľa budú zaujímavé úvahy týkajúce sa vymedzení chozrasčotu ako ekonomickej kategórie a chozrasčotu ako praktickej metódy uplatňovanej v oblasti hospodárenia a riadenia socialistickej ekonomiky. Metodologická nejasnosť týchto dvoch navzájom spätých stránok chozrasčotu býva často zdrojom mnohých nedôsledností v pohľade na rozvoj chozrasčotu.

Súčasťou úsilia o vytvorenie potrebného metodologického prístupu je aj hľadanie odpovedí na súvislosti medzi výrobnými vzťahmi a chozrasčotnými vzťahmi. Československá ekonomická teória v ostatných rokoch zanedbala výskum teórie socialistických výrobných vzťahov. V mnohých prácach sa

objavovala nedôslednosť v rozlišovaní výrobných vzťahov a vlastníckych vzťahov, výrobné vzťahy neboli vždy zobrazené v ich zložitej vnútornej štruktúre. To bolo jednou z hlavných príčin prekážajúcich pochopiť možnosť a potrebu výraznejšej premenlivosti chozrasčotných vzťahov v porovnaní s celým systémom výrobných vzťahov a s ich jadrom — vlastníckymi vzťahmi. Metodologické ujasnenie podstaty chozrasčotných vzťahov, ich začlenenie do systému výrobných vzťahov a ich spätosť s vlastníckymi vzťahmi má zásadný význam pre akékoľvek úvahy o smeroch rozvoja chozrasčotu. Riešenie týchto otázok je mimoriadne zložitá, ešte stále je predmetom diskusií, a preto treba privítať, že autor oboznamuje čitateľa s touto problematikou a svojimi stanoviskami prispieva k teoretickému riešeniu danej oblasti problémov.

Teoretická podstata chozrasčotu je úzko spätá s poňatím zásad chozrasčotu. Aj v tejto oblasti existuje určitá nejednotnosť prístupu nachádzajúca odraz v „užšom“ alebo „širšom“ vymedzení zásad chozrasčotu. S. Grohmann sa sústreďuje na rozbor týchto zásad chozrasčotu:

- hospodársko-operatívnej samostatnosti podniku [VHJ];
- úhrady nákladov podniku [VH], združenia podnikov] príjmami z realizácie za plánované ceny;
- hmotnej zainteresovanosti;
- hmotnej zodpovednosti;
- evidencie a kontroly peňažnou jednotkou.

Uplatňovanie jednotlivých zásad chozrasčotu je historicky menlivé. Chozrasčot ako ekonomická kategória sa realizuje prostredníctvom vyvíjajúcich sa konkrétnych hospodárskych foriem. To vyvoláva potrebu nájsť kritériá pre hodnotenie účinnosti historicky sformovaných foriem chozrasčotu a posúdenie nových prak-

tických skúseností. Postupne sa presadila predstava o tzv. úplnom chozrasčote a vytvorili sa dve koncepcie. Podľa jednej je úplný chozrasčot možný iba v podniku, resp. v združení podnikov. Podľa druhej koncepcie nie je rozvoj chozrasčotu vyčerpaný na úrovni združenia podnikov [VHJ], pretože účastníkmi chozrasčotných vzťahov musia byť aj najvyššie odvetvové orgány centrálneho riadenia. Schopnosť orientovať sa v tejto problematike patrí nesporne medzi najvýznamnejšiu metodologickú pripravenosť tých ekonómov, ktorí riešia problémy rozvoja chozrasčotu. Bez teoretického ujasnenia miesta orgánov centrálneho riadenia v systéme plánovitého riadenia z aspektu fungovania výrobných vzťahov nie je možné na vedeckom základe zdokonaľovať takmer žiadny prvok súčasného hospodárskeho mechanizmu.

S. Grohmann orientuje čitateľa na osvojenie si prístupu k rozvíjaniu chozrasčotných vzťahov na troch úrovniach, a to horizontálnej, vertikálnej a prierezovej úrovni riadenia a fungovania socialistickej ekonomiky.

Problémy zdokonaľovania chozrasčotu majú aj mnoho rôznych praktických aspektov v podobe zdokonaľovania zásad finančnej a úverovej sústavy, mzdových sústav, cenovej praxe a riadenia vonkajších ekonomických vzťahov. Autor sa opiera o zásady prijaté pre obdobie siedmej päťročnice, ale jeho metodologický prístup dáva podnety aj pre prípravu zdokonalených zásad, ktoré budú prijaté pre obdobie ôsmej päťročnice. Súčasťou jeho metodologického prístupu je začlenenie chozrasčotných vzťahov do riešenia kľúčových, strategických úloh hospodárskej politiky.

Pre čitateľa bude zaujímavé oboznámiť sa s tými predstavami, ktoré vstúpili do teórie pod názvom chozrasčotné plánovanie. Jeho podstata je

podľa autora recenzovanej štúdie vo vyjadrení požiadaviek národohospodárskeho plánu prostredníctvom sústavy hospodárskych zmlúv medzi jednotlivými chozrasčotnými článkami.

Oboznámenie sa so súčasnými teoretickými problémami rozvoja chozrasčotu je v súčasnom období hľada-

nia nových foriem zdokonaľovania metód plánovitého riadenia a hospodárenia mimoriadne dôležité. Preto publikáciu S. Grohmana treba privítať ako tvorivý prínos najmä pre rozvoj súčasného ekonomického myslenia pracovníkov našej hospodárskej praxe.

Jan Přivara

HLAVATÁ, Irena: **Menová analýza**. Bratislava, Alfa 1983. 184 s.

Proces socialistickej rozšírenej reprodukcie sa uskutočňuje v jednote naturálno-vecnej a hodnotovo-peňažnej stránky. Aby celý reprodukčný proces prebiehal plynule, je nevyhnutné sústavne zabezpečovať zosúladovanie týchto jeho dvoch stránok, a to dynamickým, nepretržitým korigovaním nežiadúcich odchýlok medzi hmotnými a hodnotovými tokmi spoločenskej reprodukcie. Kvalita tohto zosúladenia kladie vysoké nároky nielen na oblasť naturálno-vecného plánovania, ale podstatne mení aj úlohy a metódy hodnotovo-peňažného plánovania. Dnes už možno povedať, že predovšetkým v ekonomickej teórii je prekonaný názor o absolútnej nadradenosti vecných funkcií reprodukčného procesu nad hodnotovými. Naopak, čoraz výraznejšie sa ozýva — v záujme rastu efektívnosti a vyššieho tempa vedecko-technického pokroku — požiadavka aktívne ovplyvňovať hmotné procesy procesmi hodnotovými, čím sa však zároveň otvára pred ekonomicou teóriou a hospodárskou praxou problém, ako teoreticky koncipovať a prakticky realizovať toto zosúladovanie s cieľom aktívnejšie presadzovať i komplexné pôsobenie hodnotovo-peňažných vzťahov a nástrojov v celom procese riadenia hospodárskeho mechanizmu.

Efektívnosť reprodukčného procesu a stupeň prepojenia dvoch jeho základných stránok má bezprostredný vplyv

na peniaze a menu. Socialistická ekonomicá teória, ČSSR nevnímajúc, zostala v minulosti veľa dlžná tejto požiadavke. Hoci od konca 60. rokov pozorujeme potešiteľný obrat ku skúmaniu peňažných procesov a finančného mechanizmu vôbec, predsa je ešte veľa „bielych miest“ na mape hodnotovo-peňažných a finančných otázok rozvoja socialistickej ekonomiky.

Preto celá ekonomicá verejnosť, ktorá sa týmito problémami zaoberá, iste s očakávaním i záujmom privítala publikáciu, ktorá sa dostala na náš knižný trh v minulom roku a ktorá veľkou mierou prispieje k objasneniu mnohých teoretických i praktických otázok spojených s menou a menovou problematikou.

Autorka tejto publikácie, I. Hlavatá, nie je ekonomickej verejnosti neznáma. Ten, kto sa dlhšie zaoberá predovšetkým otázkami fungovania socialistickej financii v hospodárskom mechanizme, pozná autorkinu dlhoročnú výskumnú a publikačnú činnosť, predovšetkým v časopise *Finance a úvér*. Hoci je autorka v prvom rade pedagogička na VŠE v Bratislave, jej výskumná a publikačná aktivita je značná.

Publikácia, ako autorka sama v úvode hovorí, neaspiruje na úlohu podať komplexnú problematiku menovej analýzy a menových vzťahov, ale dáva si za cieľ prispieť k hlbšiemu poznaniu

a objasneniu zložitých menových procesov a vzťahov. Zároveň prispieva k rozšíreniu pohľadu v oblasti ekonomických analýz na rôznych stupňoch riadenia a ich spojitosti s určovaním a ovplyvňovaním kvality reprodukčného procesu.

Autorka rozčlenila problematiku menovej analýzy do troch hlavných častí, v ktorých nielen teoreticky skúma dané otázky, ale závery, ku ktorým prichádza, konfrontuje so súčasnou praxou v ČSSR.

Prvá časť — *Ciele, obsah a spôsoby menovej analýzy* — má úvodný, metodologicko-teoretický charakter. Rozoberá v nej úlohu menovej analýzy ako súčasť makroekonomickej národohospodárskej analýzy, ktorej cieľom je skúmať celý reprodukčný proces vo vzájomných súvislostiach. Autorka poukazuje na to, že v súčasnej praxi sa doteraz zameriavala pozornosť predovšetkým na analýzu vecných (hmotných) procesov socialistickej rozšírenej reprodukcie a pokladá za nevyhnutné v menovej analýze posúdiť dopad hmotných procesov v jej rámci na menové aspekty reprodukčného procesu.

Vzhľadom na to, že stupeň dôležitosti menovej analýzy ako organickej súčasť plánovitého riadenia socialistickej ekonomiky je bezprostredne spojený so samým chápaním a využívaním meny v socialistickej ekonomike, autorka ďalej podáva stručný vývoj názorov na menu od 50. rokov podnes.

Za všeobecne formulovaný cieľ menovej analýzy považuje: „... vymedziť sledovanie a hodnotenie úrovne dosahovania vnútornej i vonkajšej menovej rovnováhy (ktorá je podmienená rovnováhou trhovou, finančnou, úverovou a devízovou — pozn. E. K.) a vývoja vnútornej i vonkajšej kúpnej sily meny“ (s. 35).

Účelom menovej analýzy je nielen

analyzovať určitú ekonomickú skutočnosť, ale predovšetkým na základe jej výsledkov zostaviť kvalitnejšie a (hodnotovo) vybilancovanejšie plány, resp. aj rôzne varianty plánov pre budúce obdobie, a tým ovplyvňovať plánovaciu a riadiacu činnosť jednotlivých úrovní a oblastí riadenia. Analýza peňažnej stránky rozšírenej socialistickej reprodukcie je dôležitá predovšetkým z toho hľadiska, že podľa autorky od kvality a úrovne prepojenia naturálno-vecnej a peňažnej stránky priamo závisí stupeň stability meny. Socialistické meny sú, ako sa píše na s. 11 „... svojím charakterom plánovite riadené papierové meny, ktoré nemajú svoju substančnú hodnotu, ale predstavujú peňažné známky, ktoré sa emitujú na základe úveru“, čiže sú národnými formami úverových peňazí.

V závere prvej časti sa bližšie rozoberajú dva zo spôsobov menovej analýzy, a to analýza priestorová a sektorová.

V druhej časti publikácie — *Menová analýza súhrnných finančných bilancií a plánov* — sa analyzujú dve základné finančné bilancie, a to úhrnný finančný plán a štátny rozpočet. Autorka nie náhodne sa zaoberá týmito dvoma finančnými bilanciami, ich obsahovou skladbou a štruktúrou. Cieľom tejto analýzy je zistiť, aký je súlad medzi finančnými potrebami a finančnými zdrojmi v národnom hospodárstve, teda aká je úroveň a kvalita dosahovanej finančnej rovnováhy. Hoci finančné potreby sa dajú pomerne presne kvantifikovať, finančné zdroje nie sú podľa autorky zatiaľ pojmovito a kvantitatívne jednoznačne vymedzené. Z tohto dôvodu existuje v ekonomickom teoretickom fronte značná rôznorodosť názorov na otázku, čo zahrňovať do sústavy finančných bilancií a plánov. Autorka v polemike s názormi iných ekonómov dospieva k záveru,

že kritériom pre posúdenie tejto otázky je možnosť zistenia celkového objemu finančných zdrojov, ktoré sa dajú reálne použiť na financovanie akumulácie, osobnej a spoločenskej potreby. Vzhľadom na to, že ani pojem finančné zdroje nemá jednotnú interpretáciu, autorka v tejto časti formuluje vlastné názory tak na skladbu finančných zdrojov, ako aj na ich realnosť. Na úrovni národného hospodárstva pokladá vo všeobecnosti za reálne tie zdroje, „... ktoré sú vytvorené v procese výroby a tie, ktoré plynú zo zahraničia a od obyvateľstva“ (s. 66). V súvislosti s posúdením realnosti finančných zdrojov a ich použitia upozorňuje autorka svoj pohľad na úhrnný finančný plán. Vzhľadom na súčasnú skladbu a postavenie úhrnného finančného plánu v sústave národohospodárskych plánov možno iba súhlasiť s jej záverom, že úhrnný finančný plán (ÚFP) ani zďaleka nehrá tú aktívnu a komplexnú úlohu, ktorá sa od neho očakáva z pohľadu analýzy menového plánu. Okrem rôznych duplicit a presunov, ktoré v ňom existujú a ktoré zvyšujú tak reálne finančné zdroje, ako aj reálne potreby, nezhrňa celú tvorbu a rozdelenie finančných prostriedkov v národnom hospodárstve, ale len oblasť financií štátneho socialistického sektora. Pri komplexnej menovej analýze treba teda zobrať do úvahy aj finančné zdroje a potreby ďalších sektorov, ktoré nie sú zahrnuté v ÚFP (príspevkové, družstevné a spoločenské organizácie, obyvateľstvo a zahraničia). Týmto sa menová analýza veľmi komplikuje. Preto pred ekonomickou teóriou a hospodárskou praxou stojí úloha zdokonaliť ÚFP tak, aby zahŕňal všetky finančné zdroje a potreby v rámci národného hospodárstva i vzťahy so zahraničím a aby sa vylúčili z neho duplicity, ktoré ho nielen skresľujú, ale zároveň spochybňujú jeho vypovedaciu schopnosť a

účinnosť ako plánu, ktorý by mal zabezpečovať zosúladenosť aj prepojenosť celej sústavy finančných plánov.

Ďalším dôležitým finančným plánom v sústave národohospodárskych plánov je štátny rozpočet. Z hľadiska menovej analýzy nie je dôležitá len tvorba a rozdelenie jeho zdrojov, ale i analýza výsledku rozpočtového hospodárenia predovšetkým vo vzťahu k úverovému plánu. Analýza prebytku či deficitu štátneho rozpočtu má priamy vzťah k hmotným prúdom socialistickej rozšírenej reprodukcie. Autorka rozoberá možné prípady prebytku (deficitu), či už plánovaného, alebo neplánovaného, a jeho vplyv na stabilitu peňažného obehu a meny. V závere tejto časti sa môžeme oboznámiť s analýzou bilancie peňažných príjmov a výdavkov obyvateľstva a platobnej bilancie.

Tretia časť publikácie *Analýza menového plánu* sa podrobnejšie zaoberá niektorými otvorenými otázkami súvisiacimi so samotným menovým plánovaním. Autorka už v predchádzajúcich častiach načrtáva tieto problémy, pričom v tejto časti zastrešuje celú problematiku a zaujíma k nej svoje vlastné stanoviská. V tejto súvislosti sú zaujímavé a podstatné dve otázky.

V prvom rade ide o samotné chápanie pojmov menové plánovanie a menová analýza, ktoré sa zatiaľ v praxi viacerých socialistických krajín chápu ako plánovanie a analýza hotovostného obeživa. Autorka pri svojej protargumentácii vychádza dôsledne z Marxovej teórie chápania peňazí v jednote všetkých ich funkcií a zdôrazňuje, že potom i menové plánovanie a menová analýza musí postihovať peňažný obeh v celej jeho jednote. V ČSSR je takto koncipovaný menový plán, ktorého integrálnu súčasť tvorí úverový, pokladničný a devízový plán.

S menovým plánom súvisí aj druhý

problém, na ktorý autorka v tejto časti poukazuje, a to výber a konštrukcia takých menových kritérií, ktoré by umožňovali posúdiť dôsledky rôznych opatrení hospodárskej politiky na kvalitu meny a prostredníctvom ktorých by bolo možné uskutočňovať účinnú a kvalitnú menovú analýzu, „... ktorá by mala umožňovať objektívne hodnotenie budúceho menového vývoja a jeho zohľadnenie už v menovom pláne“ (s. 153).

I keď možno s týmto názorom súhlasiť, v súčasnosti menové kritériá ešte neplnia túto úlohu, a tak možno dúfať, že ich rozpracovanie a konkretizovanie je záležitosťou nie takej ďalekej budúcnosti. Realnosť tohto nášho názoru, ku ktorému dospieva aj autorka, potvrdzuje aj Výnos o menovom pláne, kde sa píše, že ŠBČS v 8. päť-

ročnici „... na skvalitnenie a spresnenie menového plánovania rozšíri využívanie menových kritérií pri plánovaní a preverovaní ďalších veličín v potrebách a zdrojoch menového plánu tak, aby postihovala všetky menové sektory“. [Hospod. Nov., 1984, č. 21, s. 3.]

Na záver možno konštatovať, že publikácia je nabitá problémami a otvorenými otázkami, z ktorých sme mohli spomenúť len niektoré. Bude dobrou pomôckou predovšetkým pre pracovníkov finančnej a úverovej sústavy i ekonomického výskumu, pre ktorých prináša zaujímavé podnety a názory pre ďalší výskum. Vhodná bude aj ako študijný materiál pre pedagógov a študentov vysokých škôl s ekonomickým zameraním.

Elena Kohútiková

Dve štúdie o „úniku mozgov“

Do komplexu problémov, ktorým rozvojové krajiny venujú zvýšenú pozornosť vo svojom úsilí o zmenu svojho nerovnoprávneho postavenia v súčasnom systéme medzinárodnej kapitalistickej delby práce, patrí v ostatných rokoch aj problém tzv. úniku mozgov (brain drain, resp. reverse transfer of technology). „Únik mozgov“ dnes predstavuje významný článok neokolonialistického vykorisťovania rozvíjaného imperialistickými štátmi.

Väčšiny otázok z tejto problematiky sa dotýkajú dve nižšie recenzované publikácie. Kým štúdia UNCTAD má

širší záber, mapujúci hlavné stránky tejto zložitej problematiky, štúdia sovietskych autorov sa koncentruje len na „únik mozgov“ do USA ako najvýznamnejšej krajiny odčerpávajúcej dnes z kapitalistického sveta pre svoje potreby kvalifikované kádre, čo však umožňuje oveľa hlbší pohľad na skúmané problémy a ich súvislosti. Obidve práce sa tak svojím spôsobom vzájomne dopĺňajú. Umožňujú čitateľovi získať mnohé nové užitočné poznatky, dokresľujúce podobu súčasného vývoja problémov vo svetovej kapitalistickej sústave.

Towards an Integrated Approach to International Skill Exchange: Proposals for Policy and Action on Reverse Transfer of Technology. Ženeva, UNCTAD 1983. 50 s.

O tom, že *Svetová konferencia o obchode a rozvoji* (UNCTAD) už po mnoho rokov sleduje vývoj otázok súvi-

siacich s „únikom mozgov“, svedčí aj posledná štúdia sekretariátu UNCTAD, ktorá vznikla v súvislosti so schô-

dzkou vládných expertov 55 krajín sveta, zameranou na formulovanie odporúčaní o politike a opatreniach smerujúcich na zmiernenie negatívnych dôsledkov „úniku mozgov“ z rozvojových krajín (Ženeva, 29. 8. — 7. 9. 1983).

V jej piatich kapitolách sa rozoberajú nasledovné otázky: 1. Príčiny rastúceho medzinárodného záujmu o otázky „úniku mozgov“; 2. Prístupy rozvojových krajín k tejto otázke; 3. Prístupy vyspelých kapitalistických štátov k tejto otázke; 4. Politické návrhy na akciu na bilaterálnej a multilaterálnej úrovni; 5. Problémy vystupujúce v súvislosti s integrovaným akčným programom v danej oblasti.

O tom, že „únik mozgov“ nie je v dnešnom svete bezvýznamnou otázkou, svedčia údaje, ktoré štúdia predkladá. V rokoch 1961–1972 odišlo z rozvojových krajín do vyspelých kapitalistických štátov asi 400 tisíc vysokokvalifikovaných kádrov. Tento prúd sa nezastavil ani v krízových 70. rokoch. Hlavnou imigračnou krajinou ostávajú USA. Kým v rokoch 1961–1970 USA odčerpali každoročne zhruba 34 tisíc týchto osôb, v rokoch 1974–1979 to bolo už 41,6 tisíc. Z celkového počtu 250 tisíc osôb prišla väčšina (190 tisíc, t. j. 75 %) z rozvojových krajín.

Rozvojové krajiny sú vzhľadom na škody vznikajúce v súvislosti s „únikom mozgov“ postavené pred potrebu reagovať na túto skutočnosť. UNCTAD klasifikuje možné opatrenia rozvojových krajín na regulačné, resp. reštriktívne (obmedzujúce odchod kádrov do zahraničia), stimulačné (pod-

porujúce ich využitie v samých rozvojových krajinách, resp. ich spätný návrat zo zahraničia do vlasti) a prispôbovacie (orientované na prispôbenie výchovného systému v rozvojových krajinách ich potrebám, čo by znemožňovalo využitie kádrov v zahraničí).

Apeluje sa — zatiaľ s minimálnym výsledkom — aj na vyspelé kapitalistické štáty, aby tento problém pomohli riešiť prostredníctvom viacerých konkrétnych opatrení, napr. podporou spätného návratu kvalifikovaných kádrov rozvojových krajín do vlasti, podporou ich začleňovania do reprodukčného procesu v materských krajinách, podporou činnosti medzinárodných organizácií, usilujúcich sa o riešenie tohto problému a pod.

Do integrovaného akčného programu štúdia navrhuje zaradiť: kompenzačné platby za odchod kvalifikovaných pracovných síl z rozvojových krajín; vytvorenie medzinárodného kompenzačného nástroja; reorientáciu „technickej pomoci“ imperialistických štátov; uzatvorenie medzinárodných dohôd o presídľovaní kvalifikovaných kádrov; vypracovanie noriem a štandardov pre medzinárodný pohyb kvalifikovaných pracovných síl; monitorovanie tohto javu a pod.

Štúdia zdôrazňuje potrebu medzinárodných akcií zameraných na minimalizáciu negatívneho dopadu „brain drain“ na ekonomiku rozvojových krajín.

Vítanou súčasťou štúdie UNCTAD je bibliografický prehľad dokumentov tejto organizácie o „brain drain“, vydaných od roku 1975, a prehľad rezolúcií VZ OSN o tejto otázke, prijatých od roku 1967.

ŠLEPAKOV, A. N. — SMIRNOVA, L. A.: SŠA — „pochiščenie umov“ v prošlom i nastojaščem. Moskva, Mysl 1983. 182 s.

Autori na základe využitia rozsiahleho súboru štatistických údajov ana-

lyzujú hlavné ekonomické a vedeckotechnické faktory ovplyvňujúce „únik

mozgov". Tento prístup spájajú s rozborom niektorých sociálno-psychologických črt poznačujúcich postavenie tejto kategórie migrujúcich pracovných síl po ich príchode do USA. Koncentrácia pozornosti na USA vyplýva z toho, že práve táto krajina dnes v najväčšej miere odčerpáva vysokokvalifikovaný ľudský potenciál iných krajín.

Hoci „únik mozgov“ z viacerých príčin pripútava pozornosť predovšetkým v povojnových desaťročiach vývoja, má dlhšiu históriu. Kladom práce je, že skúmaný jav zachytáva vo vývoji, konfrontuje jeho minulé a súčasné špecifiká.

Celkove autori venujú pozornosť piatim vzájomne súvisiacim okruhom problémov:

1. intelektuálnej imigrácii v presídľeneckých hnutiach v období od 18. do začiatku 20. storočia;

2. zvláštnostiam povojnovej imigrácie vysokokvalifikovaných kádrov („úniku mozgov“) do USA;

3. evolúcii amerického zákonodarstva a novým prioritám v imigračnej politike;

4. „úniku mozgov“ ako dôsledku hospodárskej a technologickej priepasti medzi USA a krajinami — „darcami“;

5. sociálno-ekonomickým dôsledkom „úniku mozgov“ do USA.

„Únik mozgov“ sa v práci vyvodzuje zo sociálno-ekonomických zákonitostí súvisiacich so súčasným štádiom rozvoja vedecko-technickej revolúcie a všeobecnej krízy kapitalizmu. Presadzuje sa na pozadí súčasného posta-

venia USA vo svetovej kapitalistickej ekonomike, i vzťahov, ktoré v nej panujú. Pritom pôsobí nerovnomerný hospodársky a vedecko-technický vývoj v kapitalistickom svete, ktorého dôsledkom je aj ekonomická a technologická priepasť medzi USA a krajinami, ktoré zaujímajú úlohu „darcov“ vysokokvalifikovaných odborníkov. Ich potreba začala vystupovať do popredia v súvislosti s rýchlym rozvojom vedecko-technickej revolúcie v USA, najmä v súvislosti s rozvojom rozsiahlych výskumných a vývojových programov vo vojenskej a aerokozmickej oblasti. Priaznivé podmienky pre ich odčerpávanie z rozvojových krajín utvára i rozpor medzi produkciou vysokokvalifikovaných kádrov v rozvojových krajinách a možnosťami ich vnútorného využitia. Ich zamestnávanie v USA, ktoré reguluje zámerne formovaná americká imigračná politika, zohľadňujúca profesné, odvetvové, národnostné, rasové i politické aspekty, umožňuje tejto krajine v rozsiahlej miere využiť intelektuálny potenciál cudzích štátov a ušetriť týmto spôsobom náklady, ktoré by musela vynaložiť pri výchove vlastných odborníkov.

Práca sovietskych autorov podáva plastický pohľad na jednu z najvýznamnejších foriem imperialistického vykorisťovania menej vyvinutých ekonomík. Početné odkazy na pôvodnú literatúru čitateľovi umožňujú orientáciu v prípade hlbšieho záujmu o dané problémy.

Drahoš Šíbl

Z novej ekonomickej literatúry

RAPOŠ, Pavel a kol.: **Nové javy a protirečenia súčasného kapitalizmu**. Bratislava, Pravda 1983. 140 s.

Do rúk čitateľov sa dostáva zborník príspevkov našich popredných ekonómov, venovaný marxisticko-leninskému hodnoteniu najnovších javov vo vývoji súčasného štátnomonopolistického kapitalizmu. Jednotlivé state sú obsahovo zamerané na objasnenie podstaty krízy štátnomonopolistického regulovania, nachádzame tu rozbor príčin konzervatívneho obratu v hospodárskej politike kapitalistických krajín, nové tendencie vo vývoji ich vonkajších ekonomických vzťahov. Autori venujú pozornosť úlohe monopolov pri prehľbovaní krízy štátnomonopolistického regulovania, štruktúrnym krízam, niektorým novým tendenciam v protiinflačnej politike. Publikácia prináša aj analýzu súčasnej krízy buržoáznej politickej ekonomie a pokusov o jej prekonanie.

K početným krízam kapitalizmu v 70. rokoch pribudla kríza hospodárskej politiky štátnomonopolistického regulovania. Zo zborníka sa dozvedáme o vývoji hospodárskej politiky, o jej premene na regulatívnu politiku. Na konkrétnych faktoroch autori dokumentujú krízový vývoj kapitalistickej ekonomiky a poukazujú na to, že hospodárska politika sa dostáva do krízy až na určitom stupni svojho vývoja, až za určitých podmienok objektívneho stavu kapitalistickej ekonomiky. V podmienkach slumpflácie sa dostáva do

neriešiteľných protirečení a jej uplatňovanie sa stáva priam nemožné.

Na základe podstatného zosilnenia lability kapitalistického hospodárstva v hospodárskej politike viacerých kapitalistických krajín začal silnieť vplyv reakčných, konzervatívnych koncepcií. Súčasný ekonomický konzervatizmus zahŕňa rozličné reakčné teórie a názory, ktorých spojovacím ohnivkom je odmietanie rozsiahlej ekonomickej úlohy štátu, fetišizácia trhu a ostrá kritika keynesovskej ekonomickej teórie i hospodárskej politiky. Konkrétny príklad konzervatívneho obratu v hospodárskej politike možno sledovať predovšetkým vo Veľkej Británii a USA s jeho krajne negatívnym dopadom na ekonomiku týchto krajín, i na široké masy pracujúcich.

Od polovice 70. rokov sa začala otvorene prejavovať aj labilita a hlboká protirečivosť medzinárodných foriem štátnomonopolistického kapitalizmu. Existujúcu podobu medzinárodného štátnomonopolistického regulovania sa nielenže nepodarilo prispôbiť novým pomerom, ale oprávnené sa začalo hovoriť i o jeho kríze, ktorá vyvracia aj posledné nádeje, že regulačné mechanizmy uplatňované v regionálnom rámci by sa niekedy v budúcnosti mohli úspešne rozšíriť na celé svetové kapitalistické hospodárstvo.

Zborník prináša i najnovšie poznat-

ky o odraze krízy štátnomonopolistického regulovania v buržoáznom ekonomicko-matematickom modelovaní.

V ďalšej stati sa čitateľovi dostáva vysvetlenie, ako sa monopoly zúčastňovali na vzniku a prehlbovaní krízy štátnomonopolistického regulovania a hovorí sa tu o spôsoboch, ktorými dnes monopoly hľadajú východisko z tejto situácie.

Osobitné miesto je v publikácii venované súčasnej kríze buržoáznej politickej ekonómie. Predmetná stať podáva hodnotenie štruktúry súčasnej buržoáznej politickej ekonómie, venuje sa otázkam krízy keynesovstva i

problematike prechodu súčasných buržoáznych ekonómov na pozície tradičnej neoklasickej ekonómie.

Práca v podstatnej miere rozširuje obzor danej problematiky. Treba ju vyzdvihnúť nielen pre jej výrazný obsahový prínos, ale aj preto, že ide o prvú československú prácu, ktorá analyzuje najnovšie tendencie v kapitalistickej ekonomike a v buržoáznom ekonomickom myslení. Odporúčame ju do pozornosti pracovníkom ekonomickej vedy, študentom vysokých škôl, ale i širokej ekonomickej verejnosti.

Ludmila Jakešová

TOMS, Miroslav: **Efektívnosť a intenzifikácia výroby**. Praha, Svoboda 1983. 104 s.

Kľúčovým problémom súčasnej etapy rozvoja našej ekonomiky je predovšetkým kvalitatívna stránka ekonomického rozvoja. Riešenie tohto problému má viaceré dimenzie. Vo svojej konkrétnej podobe sa prejavujú predovšetkým v intenzifikácii a zefektívnení celého socialistického reprodukčného procesu, v kvalitatívnom a harmonickom rozvoji všetkých jeho stránok.

Poslaním tejto publikácie je stručný výklad princípov intenzívnej produkcie, ktoré sú dôležité z hľadiska praktickej realizácie strategickej línie KSČ, zameranej na efektívnosť a intenzifikáciu. V tomto výklade sa autor neorientuje len na izolované poučky a princípy, ale snaží sa vychádzať zo širšieho rámca súčasných praktických úvah; celá práca má populárno-vedecký charakter.

Prácu možno rozdeliť na tri okruhy problémov: základy teórie efektívnosti a jej meranie v etape budovania rozvinutého socializmu (kapitola I), proces intenzifikácie — prechod od extenzívneho k intenzívnemu typu rastu spoločenskej výroby [kapitola II], a

napokon niektoré otázky stratégie intenzifikácie (kapitola III).

Osem úvodných podkapitol prezentuje vybranú časť teoretickej analýzy súčasných podmienok, činiteľov, kritérií a ukazovateľov efektívnosti spoločenskej výroby z aspektu problémov intenzifikácie spoločenskej výroby v československej ekonomike. Teoreticko-metodologické prístupy skúmania týchto procesov konfrontuje autor s reálne prebiehajúcimi vývojovými tendenciami v našom národnom hospodárstve. Prítom sa usiluje postihnúť v každom problémovom okruhu podstatu i nové črty týchto zložitých otázok, zdôrazňujúc nevyhnutnosť komplexného ponímania a komplexného prístupu k nim.

Kým prvá časť publikácie vysvetľovala skutočnosť, že podstatou efektívnosti je relácia medzi užitočným efektom spoločenskej výroby a celkovou masou spoločenskej práce vynaloženou na jeho zabezpečovanie, druhá časť (podkapitoly 1–10) je obsahom zameraná na proces intenzifikácie. Vzhľadom na rozmanitosť a početnosť nastolených problémov považujeme za

účelné o tejto kapitole spomenúť, že M. Toms tu nadväzuje na predchádzajúce poznatky svojho výskumu intenzifikácie hospodárskeho rastu, ktoré zhrňa a konfrontuje s najnovšími vývojovými tendenciami. So zreteľom na úcel a rozsah predkladanej publikácie sústreďuje pozornosť na vybrané základné prierezové stránky týchto zložitých a mnohostranných procesov a z nich vyplývajúcich problémov v zosťručenej analýze.

Tretí okruh problémov je rozpracovaný v 12 podkapitolách. V tejto časti autor formuluje námety na ďalšie teo-

reticko-aplikačné skúmanie niektorých otázok stratégie intenzifikácie.

M. Toms zhromaždil v práci mnoho podnetných úvah o vysoko aktuálnych ekonomických problémoch, ktoré poskytnú čitateľovi dobrú informáciu o týchto často zdôrazňovaných aspektoch súčasného vývoja. Už stručné charakterizovanie obsahu jednotlivých kapitol naznačuje, že publikácia môže zaujať nielen odborníkov v tejto oblasti, ale aj širší okruh čitateľov, ktorí o tieto aktuálne otázky prejavujú rastúci záujem.

Ladislav Mikuš

LÉROVÁ, Irena: **Úloha bydlení v sociálně ekonomickém rozvoji.** Praha, SNTL 1983. 233 s.

Jednou zo základných zložiek životnej úrovne je bývanie. Pre uspokojovanie potrieb bývania sa postupne vyvinul rozsiahly komplex, ktorý zahŕňa nielen bytovú výstavbu a bytové hospodárstvo, ale aj obytné prostredie, technické i občianske vybavenie sídelných útvarov a viaceré hospodárske činnosti a služby. Tejto problematike je venovaná veľká pozornosť, pretože výstavba bytov a ich užívanie sa dotýka všetkých obyvateľov krajiny. Dosiahnutie určitej úrovne bývania je jedným z dôležitých cieľov spoločenského rozvoja, súčasne je však i činiteľom a nevyhnutnou podmienkou tohto vývoja.

Uvedená publikácia čerpá z dlhodobej práce Výskumného ústavu výstavby a architektúry a z rozsiahlej dokumentácie Výboru pre bývanie, stavebníctvo a územné plánovanie Európskej hospodárskej komisie OSN. Je určená pracovníkom plánovacích orgánov všetkých stupňov, predovšetkým národných výborov, projektovým a inžinierskym organizáciám, pracovníkom výskumných ústavov a študujúcim na vysokých školách.

Prvá kapitola (*Komplex bývania, je-*

ho štruktúra a funkcia) nám podáva prehľad o vzťahu bývania k rozvoju spoločnosti, ako sa s vývojom výrobných síl menia i požiadavky na obydlenie, i možnosti ich uspokojovania. Ďalej autorka hovorí o problémoch s presným vymedzením pojmov v oblasti bývania. Formuluje pracovné definície pojmov *obydlie* (byt), *bývanie*, *komplex bývania*, *bytový fond* a pod., a uvádza ich porovnanie s pojmi v odporúčaní OSN pre sčítanie bytov.

S mnohostrannosťou vzťahu bývania a ekonomiky sa čitateľ zoznamuje v druhej kapitole. V časti o vzťahu bývania a ostatných sfér národného hospodárstva sa dotýka problémov vývoja základných prostriedkov, investícií v komplexe bývania a zmeny rastu investícií do bytového hospodárstva, nárokov na pracovníkov pri využívaní bytového fondu, spotreby na bytovú výstavbu v ČSSR, vzťahu bývania a hospodárskeho rastu a podielu komplexu bývania na tvorbe národného dôchodku. V tejto kapitole je množstvo tabuľkových prehľadov o uvedených ukazovateľoch, doplnených grafmi a fotografiami.

Pomerne rozsiahla je tretia kapitola, v ktorej autorka rozoberá vzťah bývania a životnej úrovne. Nájdeme v nej aj prognózy niektorých súhrnných ukazovateľov životnej úrovne a peňažných výdavkov obyvateľstva do roku 2000. Popri makroekonomickej analýze vývoja štandardu bytového fondu v ČSSR s bohatou faktografickou dokumentáciou je kapitola doplnená sieťou grafov, porovnaní a spôsobov výpočtu potreby bytov v rôznych krajinách.

Ďalšia kapitola podrobne analyzuje financovanie bývania v ČSSR a uvádza niektoré jeho formy v európskych krajinách. V závere tejto pomerne krátkej kapitoly sa zaoberá financovaním modernizácie bytového fondu a finančnými opatreniami na úsporu energie pre bývanie tak v socialistických, ako aj v nesocialistických krajinách.

Z poslednej kapitoly sa dozvieme nielen o formách a zdrojoch informácií v tejto oblasti, ale aj o vývoji by-

tového fondu v Európe, v Kanade a v USA. Autorka analyzuje jeho vybavenosť a reprodukciu.

Koniec kapitoly je venovaný príkladu modelovania optimálnej reprodukcie základných fondov pre bývanie pomocou výpočtových programov OPTIBYT a ODPAD. (Tieto programy sú zostavené v programovom jazyku ALGOL pre počítač ADT 4316.) Na návrh dlhodobej koncepcie bytovej výstavby však rozhodne nestačia výpočty uvedených programov bez ďalších národohospodárskych, sociálnych a technických prognóz a rozborov.

Záverom treba zdôrazniť, že kniha je významným príspevkom pre rozvoj poznania a hodnotenia problematiky bývania ako dôležitej súčasti životnej úrovne. Obsah publikácie môže poslúžiť nielen širokej obci čitateľov zaoberajúcich sa touto problematikou, ale aj pracovníkom z iných oblastí teórie a praxe.

Mária Švaralová

POEŠIKOV, P. I. i koll.: **Razvivajuščiesia strany v mirovom chozjaistve.** Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1983. 128 s.

V ostatnom desaťročí sa v marxistickej literatúre objavilo viacero prác, ktoré skúmajú miesto rozvojových krajín vo svetovom hospodárstve a ich boj za prestavbu medzinárodných ekonomických vzťahov.

Kolektív autorov posudzovanej knihy popri nových javoch a tendenciách v živote rozvojových krajín analyzuje problémy prekonávania zaostalosti národných ekonomík, ako aj integračné procesy v rozvojovom svete. Dôležité miesto venuje aj hospodárskej spolupráci rozvojových a socialistických krajín.

Prvá kapitola recenzovanej práce hovorí o začlenení rozvojových krajín do sústavy svetových výrobných síl,

pričom sa hlavná pozornosť venuje medzinárodnej delbe práce a reprodukčnému procesu rozvojových krajín. I keď úloha intenzívnych faktorov v ekonomike rozvojových krajín rastie, preda výrazne zaošávajú v tempách a úrovni intenzifikácie za vyspelými kapitalistickými krajinami. Tento rozdiel v neprospech rozvojových krajín sa ešte viac zväčšuje v dôsledku VTR. V poslednej časti sa hodnotí nerovnoprávne postavenie rozvojových krajín v rámci svetovej kapitalistickej sústavy.

Rozvojové krajiny a svetový kapitalistický trh — to je obsah druhej kapitoly, ktorá poukazuje tak na úlohu vonkajších ekonomických vzťahov

v reprodukčnom procese, štruktúru zahraničného trhu a jeho efektívnosť, ako aj na integračné procesy v rozvojových krajinách. Táto kapitola dopĺňa teoretické závery predchádzajúcej, ale najviac sú tu prepracované otázky integrácie medzi mladými štátmi. Autori napríklad uvádzajú, že začiatkom roku 1980 v rozvojových krajinách pôsobilo 25 regionálnych a subregionálnych skupín spolupráce, 14 valutovo-devízových a 26 tovarových asociácií exportérov.

V tretej kapitole sa objasňuje potreba importu kapitálu do rozvojových krajín v dôsledku nedostatku vlastných akumuláčnych zdrojov, ako aj pôsobenie zahraničného kapitálu na hospodársky rast rozvojových krajín, zadlženosť rozvojových krajín, ktorá má rastúcu tendenciu, čo autori dokumentujú najnovšími štatistickými údajmi.

Hospodárska spolupráca socialistických a rozvojových krajín je načrtnutá v poslednej, štvrtej kapitole práce. Logicko-historicky je tu podaná súvislosť medzi vznikom svetovej socialistickej sústavy a rozpadom koloniál-

nej sústavy imperializmu. Vznik nových štátov, ktoré získali možnosť samostatne utvárať svoje medzinárodné vzťahy, patril k dôležitým predpokladom rozvoja hospodárskej spolupráce socialistických a rozvojových krajín. Hospodárska pomoc rozvojovým krajinám zo strany socialistických štátov, založená na dvojstranných dohodách alebo v rámci RVHP, je zameraná tak, aby viedla k zvýšeniu ekonomickej samostatnosti rozvojových krajín, pričom by sa prednostne rozvíjal štátny sektor. Závažná je aj vzájomná hospodárska a vedecko-technická spolupráca krajín RVHP s vyše 80 krajinami Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky (s. 109).

Recenzovaná práca je spracovaná na dobrej teoretickej úrovni. Niektoré časti by si zaslúžili podrobnejší výklad, ale autori si vybrali za cieľ analyzovať len niektoré nové javy.

Prácu možno odporúčať učiteľom, výskumným pracovníkom, ako aj čitateľom, ktorí sa zaujímajú o problematiku rozvojových krajín.

Elena Beňová

VETROVA, Nelli Sergejevna: **Amerikancy pod bremenem nalogov.** Moskva, Mysľ 1983. 205 s.

Posudzovaná publikácia vyšla v edícii *Imperializm — sobytija, fakty, dokumenty*, ktorá je známa snahou priblížiť zložité problémy kapitalistickej ekonomiky, predovšetkým popularizovaním vedeckých problémov a logikou výkladu. To robí publikácie tejto edície dostupnými a zaujímavými pre široký okruh čitateľov. Autorka v značnej miere využíva názornosť výkladu pomocou fotografií, grafov a karikatúr vystihujúcich tendencie vývinu daňovej politiky.

V práci o daňovej problematike USA N. S. Vetrovová rozoberá dané problé-

my v kontexte súčasnej etapy vývinu kapitalizmu. Monopolistický kapitál nie je schopný samostatne vyriešiť zosťrujúce sa protirečenia súčasného kapitalizmu, preto musí čoraz viac aktivizovať silu buržoázneho štátu. Záujem o problematiku daní v podmienkach súčasného kapitalizmu je veľký preto, lebo dane predstavujú základné zdroje štátu, zabezpečujúce usku-točňovanie jeho funkcií.

Autorka populárnym spôsobom poukazuje na závažné politickoekonomické otázky využitia daňového systému USA ako nástroja vplyvu na proces

reprodukcie monopolného kapitálu. V konečnom dôsledku ukazuje, ako sa daňové vykorisťovanie stáva jednou z osobitných foriem kapitalistického vykorisťovania. Neustále sa zosilňuje a v určitých obdobiach dosahuje kritické hranice. To núti štát prijímať maskujúce opatrenia v podobe sociálnych výdavkov. Také výdavky vo svojej podstate predstavujú iba čiastočnú kompenzáciu poplatníkom vysokých daňových poplatkov. Autorka kritizuje falošný filantropizmus, pretože zmyslom sociálnych výdavkov štátu zostáva predovšetkým náhrada hodnoty tovaru — pracovná sila, reprodukcia pracovnej sily v záujme monopolného kapitálu, ktorá si vyžaduje čoraz vyššie náklady.

Analýza daňových opatrení Reaganeovej vlády dáva možnosť určiť triedny obsah a ciele daňovej politiky USA: nielen udržanie kapitalizmu ako spoločenského systému, vytváranie lepších podmienok pre obohacovanie sa monopolistickej buržoázie, ale navyše, zvláštna podpora vojenskopriemyselných monopolov, spájajúca sa s hegemónistickými plánmi USA.

Na základe analýzy štruktúry a dynamiky daní, ako aj zmien v daňovej politike USA, N. S. Vetrovová poukazuje na dôležité sociálno-ekonomické javy a dôsledky v ekonomickom postavení antagonistických tried spoločnosti v USA, na narastanie rozporov medzi nimi. Základný rozpor medzi neproporcionálnou daňových poplat-

kov z miezd pracujúcich a zdôchodkov, resp. ziskov buržoázie, znásobený možnosťami ukrývania ziskov pred zdanením, je umocnený záujmom štátu získať čoraz väčšie množstvo finančných prostriedkov, nenarúšajúc pritom záujmy monopolistickej buržoázie.

V súvislosti s hegemónistickými snahami, ktoré dávajú americkému vojenskopriemyselnému komplexu široké možnosti obohacovania sa na úkor pracujúcich, autorka rozoberá otázky militarizácie ekonomiky. Zároveň kritizuje falzifikáciu faktov buržoáznymi oznamovacími prostriedkami a vyvracia mnohé závažné postuláty buržoáznej propagandy.

Skúmanie otázok daní, ich štruktúry, dynamiky, štátnomonopolistických zásahov dáva možnosť sledovať stupeň využívania sily buržoázneho štátu americkým monopolným kapitálom, poukazuje na neschopnosť finančnej oligarchie vyriešiť narastajúce rozpory kapitalizmu.

S formou, ktorú si autorka publikácie zvolila pri spracovaní materiálov a pri výklade problematiky, stretávame sa aj u nás (P. Rapoš, D. Šíbl). Svedčí to o vzrastajúcej potrebe populárno-vedeckej literatúry v ekonomickej oblasti, pretože je prínosom pre ekonómov — odborníkov, ale slúži i celej verejnosti pri orientovaní sa v zložitých otázkach kapitalistickej ekonomiky.

Eva Tormová

Správy

Životné jubileum Milana Kodaja

V apríli tohto roku dožil sa 60. rokov popredný slovenský a československý ekonóm, vedúci vedecký pracovník Ekonomického ústavu SAV, prof. Ing. Milan Kodaj, CSc. Súdruh M. Kodaj je známy predovšetkým ako teoretik v oblasti ekonomickej demografie a reprodukcie pracovnej sily za socializmu, ako autor pôvodných metodologických prístupov hodnotenia kvalifikácie, ktoré mu boli východiskom pre formulovanie zásad diferenciacie miezd a mzdovej sústavy. Význam jeho teoretických koncepcií rozvoja kvalifikácie a odmeňovania podľa práce presahuje však uvedenú oblasť jeho vedeckého záujmu. Presvedčivosť jeho argumentácie sa totiž opiera o široké teoretické zázemie, o vysokú politickú a ekonomickú erudíciu, ktorá mu, okrem iného, umožňuje zaujímať fundované stanoviská k najzávažnejším teoretickým problémom marxistickej politickej ekonómie.

M. Kodaj sa narodil 2. 4. 1924 v Trnave. Po ukončení vysokoškolského štúdia pracoval v aparáte strany až do roku 1963 (vtedy vo funkcii vedúceho odboru vysokých škôl a vedy ÚV KSS). Medzitým obhájil kandidátsku dizertačnú prácu (1962) na Akadémii spoločenských vied ÚV KSSZ v Moskve. V roku 1963 nastúpil na Ekonomický ústav SAV a v roku 1965–1966 bol poverený založením Československého výskumného ústavu práce, ktorého bol

aj prvým riaditeľom. V rokoch 1968–1970 a 1972–1974 absolvoval študijné pobyty na Ekonomickom ústave Akadémie vied ZSSR v Moskve a v súčasnosti uplatňuje svoje dlhoročné vedecké poznatky na MÚEPSSS RVHP v Moskve.

Výsledky svojej vedeckej práce publikoval v monografických prácach zásadného charakteru — *Ekonomické problémy kvalifikácie robotníkov* (Bratislava 1966), *Zdroje a faktory dlhodobého rozvoja Slovenska* (v spoluautorstve, Bratislava 1982), a v ďalších početných vedeckých prácach uverejnených v spoločných monografiách, zborníkoch a v odborných časopisoch u nás a v zahraničí.

Svoju vedeckú prácu súdruh M. Kodaj už dlhé roky spája s pedagogickým pôsobením na vysokých školách, a to na Vysokej škole politickej ÚV KSČ, UK a SVŠT v Bratislave. Roku 1970 sa stal mimoriadnym profesorom. V rokoch 1970–1972 bol vedúcim oddelenia politickej ekonómie Ústavu marxizmu-leninizmu UK v Bratislave. Významná je aj jeho vedecko-organizátorská činnosť, či ako člena vedeckej rady VŠE a ÚML UK Bratislava, vo funkcii námestníka generálneho sekretára SAV, alebo člena plénu ČSVTS, Socialistickej akadémie SSR Hlavného výboru Slovenskej ekonomickej spoločnosti, člena Hlavnej redakcie Encyklopédie Slovenska, člena

Komisie pre obhajoby doktorských prác v odbore politická ekonómia, ale aj člena redakčnej rady Ekonomického časopisu. Ako dlhoročný vedecký pracovník Ekonomického ústavu SAV, súdruh Kodaj nie je len popredným tvorivým a koncepčným členom výskumného kolektívu, ale aj aktívnym vychovávateľom mladých adeptov vedy.

Vedecká práca M. Kodaja je neodmysliteľne spojená s jeho výraznou politickou angažovanou činnosťou, so zásadnými marxisticko-leninskými postojmi. Ako člen KSČ od roku 1946 zasadzoval sa o marxisticko-leninskú líniu našej strany. Zvlášť výrazne sa to prejavilo v rokoch 1968–1969. V pokrízovom období v našom spoločnen-

skom živote svojou odbornou a politickou prácou výrazne prispel ku konsolidácii politických a pracovných pomerov na SAV.

Tieto principiálne triedne postoje uplatňuje súdruh M. Kodaj dôsledne vo svojej práci, pri svojich častých vystúpeniach na vedeckých podujatiach, seminároch a konferenciách. Pri nich osvedčuje svoju hlbokú znalosť prác Marxa, Engelsa a Lenina, ako aj svoje reálne hodnotenie súčasných ekonomických javov a problémov.

Želáme súdruhoví Kodajovi do ďalších rokov veľa dobrého zdravia a nové úspechy na poli teoretického bádania pri rozvíjaní našej ekonomickej vedy.

Eduard Šarmír

Vedecký seminár o otázkach väzieb medzi socialistickou ekonomickou integráciou a vedecko-technickou revolúciou

V dňoch 30. — 31. januára 1984 sa v Bratislave uskutočnil vedecký seminár na tému *Socialistická ekonomická integrácia — forma využívania vedecko-technickej revolúcie* (VTR).

Na seminári odznelo okrem základného referátu 6 koreferátov a 8 referátov, ku ktorým sa uskutočnila rozsiahla a podnetná diskusia.

V základnom vystúpení J. Kúkeľ podal komplexný a metodologicky utriedený prehľad ťažiskových problémových okruhov skúmanej problematiky. Dôraz položil na integračné aspekty využívania a intenzifikácie vedecko-technického rozvoja v rámci spoločnosti krajín RVHP. V tejto súvislosti vymedzil obsahové väzby VTR — SEI a SEI — VTR, otázky intenzívneho typu spoločenskej reprodukcie v podmienkach účasti v procesoch SEI; integračné predpoklady využívania VTR (tak vecné, ako aj systémové); otázky ekonomických väzieb účastníkov

integračnej spolupráce s cieľom intenzifikácie vedecko-technického pokroku; internacionalizáciu socialistického vlastníctva. Osobitnú pozornosť venoval integračným nástrojom na podporu vedecko-technického rozvoja a aktuálnym problémom medzinárodnej vedecko-technickej spolupráce (MVTS) členských krajín RVHP.

V koreferátoch a referátoch boli prezentované také základné otázky danej problematiky, ako napr.: stav a vývoj MTZ v členských krajinách RVHP (O. Antal); väzby VTR a aktívnej mzdy v socializme (J. Barič); hmotná stimulácia VTR v socializme (A. Lepejová); substitučné efekty vedecko-technického rozvoja v podmienkach SEI (P. Fajnor); vplyv VTR na charakter a obsah práce v podmienkach SEI (M. Kmeťková a E. Lysá); úlohy prognózovania (L. Lančarič); zdokonaľovanie plánovacej činnosti a tovarovo-peňažných nástrojov s cieľom intenzifiká-

cie MVTS členských krajín RVHP [M. Doležal a M. Balážik]; aspekty VTR pri využívaní rentových vzťahov v rámci spoločenstva krajín RVHP [M. Bachár]; otázky tvorby zahraničnoobchodných cien (A. Ružička a V. Nemcová); úlohy a problémy činnosti spoločných podnikov v rámci SEI [D. Stanek]; aktuálne problémy vedecko-technickej spolupráce krajín RVHP s rozvojovými krajinami [M. Rosenberg]; sociálno-politické aspekty VTR v podmienkach procesov SEI [F. Košecký].

Diskusia sa zamerala okrem iného na proces (podstatu a javové formy, ekonomické a inštitucionálne predpoklady) internacionalizácie socialistického vlastníctva, chápanie národných ekonomických záujmov v podmienkach SEI, reálne existujúce podmienky v oblasti MTZ a vedecko-technického pokroku v krajinách RVHP.

Teoretický seminár potvrdil, že výskum danej problematiky v rámci čiastkovej úlohy ŠPEV 902—006/2 sa uskutočňuje v najdôležitejších smeroch: v aspekte zdokonaľovania socialistických výrobných vzťahov; v aspekte základ-

ných fondov a MTZ výrobných sféry; v aspekte reprodukcie pracovných síl a aktivizácie úlohy mzdy v oblasti vedecko-technického pokroku; a taktiež so zohľadnením základných ekonomických súvislostí a nástrojov (prognózy, plánovanie, ceny, mzda ap.). Vo výskume sa zabezpečuje väzba medzi národohospodárskymi a integračnými podmienkami vedecko-technického pokroku krajín RVHP, skúmanie otázok internacionalizácie vedecko-technického rozvoja v podmienkach SEI, ako aj zohľadnenie otázok socialistického internacionalizmu v oblasti MVTS krajín RVHP. Osobitne stojí problematika prehlbovania, zintenzívňovania a zvyšovania efektívnosti MVTS členských krajín RVHP, čo je neoddeliteľne spojené so zdokonaľovaním mechanizmov riadenia v národohospodárskom i integračnom meradle.

Úspešný priebeh teoretického seminára (z ktorého bude vydaný zborník) nepochybne prispeje ku skvalitneniu a k ďalšej aktivizácii výskumu v rámci hlavnej úlohy ŠPEV 902—006.

Jaroslav Filip

Bibliografia

NOVÉ KNIHY

ALTER, L. B.: Buržoázna politická ekonómia v USA. Bratislava, Pravda 1983. 864 s.
BARIČ, J.: Mzda a vedecko-technický pokrok. Bratislava, Alfa 1983. 224 s.

BAYER, A.: Mezinárodní platební styk. Praha—Bratislava, SNTL—Alfa 1983. 192 s.
BUČEK, M. — HALIENA, J.: Oblastné plánovanie v ČSSR a v krajinách RVHP. Bratislava, Pravda 1984. 368 s.

9. zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 23. a 24. listopadu 1983. K současné mezinárodní situaci. O státním plánu hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na rok 1984. Praha, Svoboda 1984. 72 s.

FERIANC, J.: Ekonómia času. Bratislava, Pravda 1983. 456 s.

FIGURA, I.: Kríza neokolonializmu a jeho ideológie. Bratislava, Pravda 1983. 336 s.

HABART, B. — NEVAŘIL, F.: Tvorba cen. Praha, SNTL 1984. 168 s.

JENIČEK, V.: Zemědělství a soběstačnost ve výrobě potravin. Praha, SZN 1984. 240 s.

KABRHEL, J. a kol.: Základní směry sociálně ekonomického rozvoje socialistického zemědělství. Praha, SZN 1983. 136 s.

KLACEK, J. — NEŠPOROVÁ, A.: Produkční funkce a modelování ekonomického růstu v ČSSR. Praha, Academia 1983. 196 s.

KREUTER, J.: Destrukce stability ekonomického vývoje vyspělého kapitalismu v 60. a 70. letech [Peněžní a měnové otázky]. Praha, Academia 1983. 264 s.

KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, 1978—1980. Praha, Svoboda 1983. 614 s.

KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, 1972—1977. Praha, Svoboda 1984. 732 s.

KUNEŠ, J.: Ekonomika a riadenie priemyselnej energetiky. Bratislava, Alfa 1983. 240 s.

KUPKA, V.: Investice a ekonomický růst v ČSSR. Praha, Academia 1983. 140 s.

LIBNAR, D. — ŠPAČEK, K.: Soustava fi-

nančního plánování. Praha, SNTL 1983. 216 s.

MARIOT, P.: Geografia cestovného ruchu. Bratislava, Veda 1983. 252 s.

MARTINKA, K.: Nová etapa rozvoja ekonomiky SSR. Bratislava, Pravda 1984. 165 s.

PETŘÍVALSKÝ, J.: Peněžný oběh a úvěr. Praha—Bratislava, SNTL—Alfa 1984. 301 s.

Plenární zasedání Ústředního výboru KSSS. Text projevu generálního tajemníka ÚV KSSS J. V. Andropova. Materiály plenárního zasedání ÚV KSSS 26. a 27. prosince 1983. Praha, Svoboda 1984. 28 s.

POLIDAR, V. a kol.: Organizace a technika bankovních operací. Praha, SNTL 1983. 368 s.

Potravinový program SSSR na období do roku 1990 a opatření k jeho realizaci. Materiály plenárního zasedání ÚV KSSS, květen 1982. Praha, Svoboda 1983. 92 s.

KOSOLAPOV, R. a kol.: Rozvinutý socialismus: problémy teorie a praxe. Praha, Svoboda 1983. 400 s.

SOKIRA, J. — MARKUŠ, J. a kol.: Výrobně-hospodářské jednotky v hospodářském mechanizme rozvinutého socialismu. Bratislava, Veda 1983. 275 s.

Statistická ročenka ČSSR 1983. Praha—Bratislava, SNTL—Alfa 1983. 704 s.

STOKLASA, J.: Společenský rozvoj a životní prostředí. Praha, Svoboda 1983. 112 s.

XVI. sjezd KSČ a společenské vědy. Vědecké symposium Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ k nejdůležitějším teoretickým aspektům XVI. sjezdu KSČ. Praha, 31. května—2. června 1982. Praha, Svoboda 1983. 416 s.

ŠOLCOVÁ, M. a kol.: Sociální politika KSČ. Praha, Svoboda 1984. 440 s.

ŠPYRKA, M.: Hospodářská diferenciacia JRD na Slovensku. Bratislava, Príroda 1983. 167 s.

TÍKAL, S.: Kapitalistická ekonomická integrace [Teoretické otázky]. Praha, Academia 1983. 292 s.

TOMS, M.: Efektivnost a intenzifikace výroby. Praha, Svoboda 1983. 108 s.
VALACH, J. a kol.: Hmotná zainteresova-

nost v průmyslových podnicích. Praha, SNTL 1984. 160 s.

Laurinec Greiner

PREHLAD OBSAHOV ZAHRANIČNÝCH ČASOPISOV

VOPROSY EKONOMIKI, 1983, č. 12

MILUKOV, A.: Nové javy v chozrasčotnej samostatnosti a zodpovednosti podnikov — FILIEV, V.: Vzájomné vzťahy rastu produktivity práce a priemerných zárobkov — GLAGOLEVOVÁ, G.: Experimentálna výroba a vytváranie veľkých technických inovácií — AKBERDIN, R. — ALEXANDROV, G.: Optimalizácia opráv a životnosti strojov — AŠIMBAJEV, I.: Súčasná tendencia hospodárskeho rozvoja Kazachstanu — STEPIN, V.: Efektivnost meliorácií pôdy v Nečernozemnej zóne RSFSR — SOKOLOV, G.: Zdokonaľovanie systému financovania a úverovania investičného procesu (na príklade Moskvy) — ATLAS, M. — FRIDBERG, L.: Problémy politickej ekonomie socializmu v prácach N. A. Voznesenského (k 80. výročiu narodenia) — CHAFIZOV, R.: Meranie intenzifikácie výroby — BAKOVECKIJ, O.: Medzinárodné hospodárske organizácie krajín RVHP — RUDAŠEVSKIJ, V.: Integrovaný rozvoj vedecko-technického potenciálu — SAPOŠNIKOV, P.: Určovanie uzatvárajúcich nákladov na ťažbu ropy — SELEZNEVA, N.: Plánovanie vlastných nákladov na prepravu a iných ukazovateľov efektívnosti dopravy

EKONOMIČESKIJE NAUKI, 1983, č. 12

ŠECHET, N.: Politická ekonómia a teória optimálneho plánovania — ČUŇKOV, J.: Objektívnosť socialistických výrobných vzťahov a ekonomická činnosť — CHABIBI, R.: Bezprostredné spoločenské vzťahy v rozdeľovaní podľa práce — SIVULSKIJ, N.: Podstata úveru v socializme — URČUKIN, V.: Kritériá efektívnosti socialistickej výroby — LIPSIC, I.: Druhotné materiálové zdroje: hodnotenie ich efektívnosti a tvorba cien — SIGOV, I.: Samostatnosť štátnych výrobných podnikov a oblastné aspekty ich činnosti — DEMIDOV, G.: Ekonomické zdôvodnenie osevných postupov a intenzifikácia poľnohospodárstva — POLUNINOVÁ, G.: Smery medziodvetvovej expanzie monopolov a formy viacodvetvových koncernov — ŠAP-

KARINOVÁ, O.: Štátnomonopolistické regulovanie pracovných zdrojov v USA — KRUK, M.: Zásady výskumu dejín vedy o riadení socialistickej výroby — KORICKIJ, E.: Teoreticko-metodologické problémy hospodárskeho riadenia v sovietskej ekonomickej literatúre 20. rokov — BELOVOVÁ, V.: Nový ekonomický poriadok a koncepcia „bohatých a chudobných národov“

PLANOVOJE CHOZIAJSTVO, 1983, č. 12

BIRIUKOV, V.: Dopravný systém krajiny v súčasných podmienkach — PRIGOŽIN, J.: Plán podniku a stimulovanie jeho splnenia — KIRIČENKO, V.: Niektoré špecifické súčasnej etapy intenzifikácie výroby — LYČAGIN, V. — KRYLOV, J. — GOREESKIJ, A.: Zavádzanie brigádneho chozrasčotu v priemyselnom podniku — ŽMAKINOVÁ, A.: Komplexný systém zvyšovania efektívnosti výroby — NOVIKOV, V. LIPSIC, I.: Zdokonaľovanie metodológie a metodiky tvorby cien druhotných surovín — KOŽEVNIKOV, R.: Ekonomické riadenie vedecko-technického pokroku — AVERJANOV, A.: Zavádzanie vedecko-technických výdobytkov na úrovni národohospodárskeho plánovania — KUŠČEVSKIJ, J.: Hodnotenie porovnateľnej efektívnosti variantov rekonštrukcie — ČEBOTAJEV, A.: Úlohy zabezpečenia dopravy v agrokomplexe — DIVILOV, S.: Otázky zdokonaľovania plánovania a hodnotenia plnenia plánu podľa území — DOLIŠNIJ, M. — KRAVCIV, V. — KUZYK, S.: Vzájomná súvislosť ekonomických a ekologických problémov v oblasti — SALTJBAJEV, S. — ZUJKOV, A.: Plánovité zabezpečovanie kádrov pre objekty, ktoré sa majú dať do prevádzky v Kazaskej SSR — BAGROVOVÁ, I.: Zavedenie režimov so skráteným pracovným časom pre ženy

MIROVAJA EKONOMIKA I MEŽDUNARODNYJE OTNOŠENIJA, 1983, č. 12

FALIN, V.: Zhrnutie výsledkov — VORONCOV, G.: Bezpečnosť Európy a jadrové

zbrane stredného doletu — BARSEGOV, J.: Dva prístupy k riešeniu všeludského problému — ZANEGIN, B.: Čínska politika Reaganovej administratívy — USOSKIN, V.: Nové javy vo sfére úverovo-finančných služieb v USA — IVANOV, I.: Reprodukcia a vnútorný trh: tendencie rozvoja v ázijských a afrických krajinách — SMIRNAGIN, L.: Medzinárodná migrácia pracovnej sily — OSADČAJA, I.: Keynesovstvo — minulé, súčasné a budúce — ISTAGIN, L.: Konfesionálne organizácie v NSR v protivojnovom hnutí — ULJANIČEV, S.: Koľko nezamestnaných je v Japonsku? — ELJANOV, A.: Recepty Medzinárodnej banky pre rekonštrukciu a rozvoj — Súčasná kríza buržoáznej politickej ekonomie vo svetle Marxovej ekonomickej teórie

EKONOMIKA I MATEMATIČESKIJE METODY, 1983, č. 6

Úlohy spoločenských vied vo svetle uznesení júňového pléna ÚV KSSZ — KUŠMIR, J. — NEKRASOV, A. — POLANSKAJA, T.: Strednodobá prognóza štruktúry energetickej bilancie — POMANSKIJ, A. — RUSAKOV, V.: O jednom z prístupov k modelovaniu spotrebiteľského dopytu — FILATOČEV, I.: Kritická analýza buržoáznych teórií „otvorenej“ ekonomiky — ZARUBIN, G. — SERGEJEV, S.: Zostavovanie indexov pre medzinárodné porovnávanie — ŠEVELEV, J. — ŠEVELEV, V.: Regulovanie skladových zásob — DEMIDENKO, J.: Intenzifikácia lineárnych modelov s časovým oneskorením a nelineárnych ekonometrických modelov — TINTNER, G. — VERGETTER, G.: Štatistické metódy odhadov v ekonometrii — FEDORENKO, N. a kol.: Efektívnosť ekonomických opatrení — VAJNSTEJN, B.: Teória efektívnosti spoločenskej výroby — RAJACKAS, R. — ČIAKANAVIČIUS, L.: Problémy určovania sociálno-ekonomickej efektívnosti výroby — LIVŠIČ, V.: Sociálno-ekonomická efektívnosť a optimalizácia variantov hospodárskych opatrení na rôznych úrovniach národohospodárskej hierarchie — ČEPLANOV, V. — ČERNEGOV, J.: Využívanie ukazovateľov technologickej a ekonomických oceňovaní surovín pri tvorbe cien — LEMEŠEV, M. — AKRAMOV, M.: Ekonomicko-matema-

tické modelovanie kvality mestského prostredia — BOBKO, I. — ZABIŇAKO, G. — ITTOV, V.: Systém simulačných modelov a modelov optimalizácie riadenia výroby — SEMIAŠKIN, F. — KRUGLOV, A. — TIZIAKOV, A.: Rozpracovanie päťročného plánu rozvoja združenia [organizačno-technologický aspekt] — BULYČEV, L. — SIDOROVÁ, S.: Ekonomický model vzájomného vzťahu výroby a spotreby — ŠAPIRO, G. — SAVENKO, S.: Aproximačný algoritmus pre výskum saturovaných D — optimálnych plánov

WIRTSCHAFTSWISSENSCHAFT, 1983, č. 12

LUFT, H.: Otázky pôsobenia a využívania ekonomických zákonov socializmu pri intenzifikácii spoločenskej výroby — KOSER, K. H. — KUPFERSCHMIDT, V.: Skúsenosti a úlohy pri integrácii zahraničného obchodu do reprodukčného procesu kombinátov — TESCH, J.: Dynamika stavebníctva v podmienkach národného hospodárstva NDR v 80. rokoch — BRAUN, M. — RICHTER, G.: Chozrasčot v zrkadle spoločenských požiadaviek [príspevok Freda Oelsnera k teórii a praxi chozrasčotu] — NITZSCHE, U. — MÖLLER, F.: Diferencovanosť a súlad sociálno-reformistických a konzervatívno-reakčných názorov na hospodársku spoluprácu rozvojových krajín a kapitalistických priemyselne vyspelých krajín

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE, 1983, č. 12

HOÓS, I.: Rodinné prídavky a populačná politika — NAGY, GY.: Koncentrácia kontra podniková kooperácia — MAGYAR, J.: Slabé stránky výchovy vedúcich a hlavné oblasti jej rozvíjania — ELIÁS, A. — SEBŐK, E.: Dilemy dlhodobiejšieho rozvoja výroby potravín — CÖNCZI, I.: Rozsah a organizácia poľnohospodárskych podnikov — NYIKOS, L.: Možno merať účinok zmien ekonomických regulátorov? — PILLING, A.: Podsystem riadenia v poľnohospodárskych výrobných družstvách — SUTUS, I.: Zdokonaľovanie systému stanovovania základných miezd vedúcich pracovníkov podnikov — PARKANSKAJA, A.: Mechanizmus interdependencie svetových cien v hlavných komoditných skupinách

POKYNY PRE AUTOROV

Rukopisy prijíma redakcia Ekonomického časopisu, Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava. Články majú mať teoretický charakter zodpovedajúci zameraniu časopisu, ich názov má byť stručný a výstižný. Ku každému článku pripraví autori resumé v rozsahu najviac 30 riadkov. Časopis uvádza resumé v ruskom a anglickom jazyku. Príspevky sa predkladajú v 3 exemplároch (1 originál a 2 kópie) napísané podľa platnej ČSN (60 úderov v riadku, maximálne 30 riadkov na jednej strane). Rozsah článkov je najviac 20–25 strojom písaných strán, hodnotiacich recenzií (podľa rozsahu knihy) 4–7 strán, informatívnych recenzií 1–2 strany, správ 3–5 strán. Redakcia neprijíma rukopisy v kópiách bez originálu, ani texty získané rozmnožovacou technikou. Poznámky, ktoré patria pod čiaru, čísľujú sa poradovým číslom v texte a prikladajú sa súhrnne za článok. Takisto sa v texte označujú obrázky, grafy, a schémy a zaraďujú sa za článok. Bibliografické citácie musia zodpovedať ČSN 01 0197 – Bibliografické citace. Odvolania na literatúru sa označujú v texte alebo v poznámkach pod čiarou príslušným poradovým číslom v hranatej zátvorke; zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci článku. Matematické vzorce a výrazy majú byť napísané, pokiaľ je to možné, strojom, zreteľne a podľa zaužívaných zvyklostí. Autor má uviesť presnú adresu svojho pracoviska a tituly; dostane niekoľko separátnych výtlačkov svojho príspevku.

Autori článkov: Dr. Ing. HALUŠKA, Ivan, DrSc., Ústredný výbor KSS, Hlboká cesta 2, 813 33 Bratislava – Ing. ŠVANTNEROVÁ, Jiřina, CSc., Ekonomický ústav SAV, Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava – Ing. ŽÍZKOVÁ, Jana, CSc., Ústav rozvoje vysokých škôl ČSR, Jindřišská 29, 110 00 Praha 1 – prof. Ing. ANDRÁŠIK, Ladislav, DrSc., Vojenská politická akadémia KG, Kutuzovova ul., 832 28 Bratislava – doc. Ing. BENČO, Jozef, CSc., Fakulta ekonomiky služieb a cestovného ruchu VŠE, Tajovského 8, 975 90 Banská Bystrica – Ing. FUSKO, Zoltán, CSc., Výskumný ústav sociálneho rozvoja a práce, Mierová 23, 827 48 Bratislava.

Z OBSAHU EKONOMICKÉHO ČASOPISU číslo 10/32/1984

SOJKA, Jozef: Použitie viackrteriálnej optimalizácie na meranie efektívnosti
VOJTKO, Jozef: Oceňovacie procesy pri zrýchľovaní vedecko-technického rozvoja: podnecovanie výroby technicky pokrokových výrobkov a tvorba ich cien

ŠIKULA, Milan: Socialistické vlastníctvo a determinujúce faktory jeho internacionalizácie

KOČNER, Marián — GREGUŠ, Ján: Charakteristika ASR technologických procesov pri automatizácii živočišnej výroby

KUCERÁK, Jozef: Medzinárodné porovnanie niektorých agregátnych ukazovateľov životnej úrovne

KRIKÁČ, Karel: Príspevek k dynamickému modelování vlastních nákladů výrobních jednotek

Z OBSAHU časopisu Ekonomického ústavu ČSAV

POLITICKÁ EKONOMIE číslo 9/32/1984

ABALKIN, Leonid: Hlavní úkoly sovětského ekonomického výzkumu

ROSICKÝ, Miroslav: Organizace, chůzrasčot a vědeckotechnický pokrok

CHVOJKA, Petr: K problematice měnového kursu za socialismu

FÁREK, Jiří: Zahranitění zadluženost rozvojových zemí: příčiny, tendence a perspektivy

PASTRŇÁK, Ivo: K typologii reprodukčního procesu

TOMS, Miroslav: Hospodárnost, spoločenská užitečnosť a typologie procesu intenzifikácie

SQUKUP, Petr: K některým otázkám perspektivního plánování cen

KOMÁRKOVÁ, Eva: Vývoj vedeckovýzkumného potenciálu vyspělých kapitalistických zemí

NIKL, Miroslav: Problematika „práv“ národního hospodářství Čínské lidové republiky

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník 32, 1984, č. 9. – Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. – Hlavný redaktor Ivan Okáli, výkonný redaktor Jozef Markuš, redaktorka Katarína Rybanská, tajomníčka redakcie Naďa Proksová. – Vytlačili: Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Ružomberok. – Registračná značka F 7021 – Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS-ÜED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS-Üstredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava. Celoročné predplatné Kčs 96.– jednotlivé čísla Kčs 8.–.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON und SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 34 01 08, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1984